

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

FETİH SONRASI İSTANBUL'UN
DİNİ, SOSYO/KÜLTÜREL DÖNÜŞÜMÜ
(1453-1511)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ABDULCABBAR ECE

ANKARA-2018

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

FETİH SONRASI İSTANBUL'UN
DİNİ, SOSYO/KÜLTÜREL DÖNÜŞÜMÜ
(1453-1511)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ABDULCABBAR ECE

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. EYÜP BAŞ

ANKARA-2018

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

ABDULCABBAR ECE

FETİH SONRASI İSTANBUL'UN
DİNİ, SOSYO/KÜLTÜREL DÖNÜŞÜMÜ
(1453-1511)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez danışmanı: Prof. Dr. Eyüp BAŞ

Tez jürisi üyeleri

Adı ve Soyadı

.....

.....

.....

İmzası

Tez Sınavı Tarihi

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Eyüp BAŞ danışmanlığında hazırladığım “**Fetih Sonrası İstanbul’un Dini, Sosyo/Kültürel Dönüşümü(1453-1511)** (Ankara.2018)” adlı yüksek lisans tezindeki bütün bilgilerin akademik kural ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Tarih:

Abdulcabbar ECE

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	ii
KISALTMALAR	iv
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi	1
2. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları	2
3. Kaynaklar ve Araştırmalar.....	2
4. Fetih Öncesi ve Fetih.....	3
I. BÖLÜM	17
1. Fetih Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Genel Durumu	17
2. Galata'nın Hususi Durumu.....	26
3. Gayr-i Müslim Makamların İhyası/İhdası.....	27
4. Yönetimde Bizans Soylularının Değerlendirilmesi.....	30
II. BÖLÜM	32
1. İstanbul'a Yönelik İskân Politikası	32
1.1. Yerleşim	42
1.2. İmar Çalışmaları.....	46
2. Dini ve Sosyal Yapılar	53
2.1. II. Mehmed Dönemi Eserleri	55
2.2. II. Beyazid Dönemi Eserleri.....	59
3. İstanbul'un Ekonomik Gelişimi	63
4. Ticari Mekânların İnşası.....	64
5. İstanbul Merkezli Ticaretin Gelişmesi	69
6. Para Politikası.....	76
SONUÇ	80
KAYNAKÇA	83
ÖZET	93
ABSTRACT	94

ÖNSÖZ

Konstantinopolis'in fethi dünya tarihi kadar Osmanlı tarihi içinde mühim bir dönüm noktasıdır. Fetih ile Osmanlı Devleti, bölgesel bir devletten olmaktan küresel bir imparatorluğa dönüşmüştür. Fetih sonrasında siyasî, askerî, hukukî, iktisadî ve kültürel alanlarda büyük atılımlar gerçekleştirmiştir. Osmanlı fetihle sadece bir kara parçasını kendi mıntkası içine katmamıştır. Aynı zamanda İmparatorluk kültürüne sahip, tüm kurum ve enerjisiyle, birikimiyle, özellikle politik geçmişiyle canlı bir devleti kendi bünyesine almıştır. İdaresi altına aldığı bu devlet, Latin İstilasının (1204) sonunda yıpranmış ve zaman içinde harabeye dönmüş, isminin şanından başka kıymeti kalmamıştır. Levant'taki Latin sömürgeleri korumaya yarar bir ileri karakol olmuştur. Hakkı olan değeri fetih sonrasında yeniden kazanan İstanbul tarihte hiçbir şehre nasip olmamış bir lütufla şan ve izzet sahibi olmuştur. Kucağında büyüdüğü bir İmparatorluğu, sırtında taşımıştır. Fetih; tüm gelişmişliğine, demokrasi ve insan haklarına rağmen hala daha birbirini yok etmeye çalışan asrın insanlığına, insanın başkalarına karşı hoşgörüyü muamele edebileceğini asırlar öncesinden göstermektedir.

Çalışmamızı özellikle fetih sonrası süreç içinde şehirde yaşanan değişim/dönüşüme bir projeksiyon tutacak olup, iki bölümden oluşmuştur. Birinci bölümde; fetih sonrasında II. Bayezid döneminin sonuna kadar Osmanlı devletinin genel durumu, fetih sonrasında sulhle teslim olmuş Galata'nın hususî durumu, gayr-i Müslim makamların ihyası/ihdası, yönetimde Bizans soylularının değerlendirilmesi konuları üzerinde, ikinci bölümde ise iki padişah dönemlerinde İstanbul'a yönelik iskân politikası ve bu başlık altında şehre yerleşim ve şehirde yapılan imar çalışmaları, II. Mehmed ve II. Bayezid dönemlerinde kiliseden dönüştürülmüş veya yeniden inşa edilmiş eserler, bu dönemde İstanbul'un ekonomik gelişimi, ekonomik gelişim için ticari mekânların inşası, İstanbul merkezli ticaretin gelişmesi, her iki padişah

dönemindeki para politikası üzerinde durulmuştur. Bu içerikler ile çalışmamızın fetih sonrası ile ilgi sürecin çok iyi bir şekilde anlaşılmasına katkı sunacağını umuyoruz.

Tezi yazma sürecimde yönlendirme, tavsiye ve teşviklerinden istifade ettiğim kıymetli hocam Prof. Dr. Eyüp Baş'a teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca çalışmamın hazırlanmasında değerli fikirlerinden istifade ettiğim emeği geçen, yol gösteren tüm hocalarıma, arkadaşlarıma ve aileme şükranlarımı sunuyorum.

Abdulcabbar ECE

Ankara

Haziran-2018

KISALTMALAR

- Bkz. : Bakınız
- Bsm. : Basımevi
- C. : Cilt
- Çev. : Çeviren
- d. : Doğum tarihi
- DİA : Diyanet İslam Ansiklopedisi
- Dnş. : Danışman
- g. : Görev yılı
- h. : Hükümdarlık süresi
- Haz. : Hazırlayan
- İSAM : İslam Araştırmaları Merkezi
- km : Kilometre
- m :Metre
- M.E.B. : Milli Eğitim Bakanlığı
- ö. : Ölüm tarihi
- S. : Sayı
- Sad. : Sadeleştiren
- T.C. : Türkiye Cumhuriyeti
- TTK : Türk Tarih Kurumu
- VGM : Vakıflar Genel Müdürlüğü
- y. : Yapım yılı
- Yay. : Yayıncılık
- yy. : Yüzyıl

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi

Çalışmamızda Konstantinopolis/İstanbul'un fethi sonrasında, Osmanlı-Türk kültürünün şehir dokusu üzerinde meydana getirdiği değişim/dönüşüm gösterilmeye çalışılmıştır. Elbette ki şehir fetihten sonra şehir değişim/dönüşüm yaşayacaktır, fakat bu değişim/dönüşüm Osmanlı'nın istediği yönde ilerleyecek ve ne kadar başarılı olacaktır. Bu işlemin şehir halkına rahatsızlık vermeden ve sonradan şehre yerleşecekleri mağdur etmeden, ekonomiyi sıkıştırmadan da yapılması zorunludur. Bu süreç kontrollü bir şekilde doğal seyrine de bırakılmıştır. Cami, han, hamam, bedesten, külliye, medrese, çeşme, mahalle gibi sosyal hayata yönelik kurumların inşasıyla kentin dokusu değişmiştir. Çalışmada önceki yönetim ile Osmanlı yönetimi arasında kıyas yapmaktan ziyade, Osmanlı'nın şehre katmış olduğu değerler gösterilmiştir. İstanbul'a veya fetih olayına, hatta Galata'ya, Fatih'e, II. Bayezid'e farklı konuları merkeze alarak bakan pek çok çalışma bulunduğu bir gerçektir. Bu çalışmada ise fetih ve fetih sonrası gelişmeler, şehir halkı ve iskân, ekonomik gelişim, imar ve yerleşim konularının hepsine değinmek suretiyle bütüncül bir tablo sunulmaya çalışılmıştır.

İslam kültür mirası olan yapıların inşasıyla şehrin kazandığı yeni hüviyet ve bunların sosyal hayata dönük yüzleri, şehir ekonomisine katkıları gösterilmeye çalışılmıştır. İmar olunan yapıların bazılarının vakıf bünyesine alınmasıyla vakıf kültürünün her sokakta ve her alanda hissedilmesinden ötürü kentin kendi kendine yeter vaziyette zamanla kalkındığına işaret edilmiştir. Bu süreçte çekilen zahmet ve yaşanan sorunları da göstermesi bakımından bu çalışma önem arz etmektedir.

2. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları

Çalışmamızın merkezini fetih sonrası İstanbul'un yaşadığı dini, sosyo/kültürel dönüşümü oluşturduğu için hem iskân faaliyetleri hem imar, kentsel dönüşümün sosyal hayata etkisi, yaşanan değişim için gerekli ekonomik atılımlar, özellikle yarım asırdan biraz uzun sürede şehrin yaşadıkları gösterilmiştir. Araştırmanın sınırları fetihten II. Bayezid döneminin sonuna kadar olarak belirlenmiştir. Fatih döneminde ciddi yapılaşma ve merkezi kurumsallaşmanın II. Bayezid döneminde meyveleri alınmış sonraki dönemlerde etkisi görülmüştür. Hemen hemen iki asırdan fazla Avrupa'nın en kalabalık şehri olmuş İstanbul'un, bu iki padişahın dönemlerinde geçirdiği dönüşümün izi o kadar belirgindir ki sonraki dönemler bunların gölgesinde kalmış gibidir. Geniş bir bakış açısıyla bakılarak din ve kültürün sosyal yaşama dönük etkisi de gösterilmiştir. Özelde İstanbul'u ilgilendiren döneme dair bilgiler verilmiştir. Şöyle ki İstanbul gümrüklerinden bahsedilmesi gümrük kazançlarının mutlaka şehir ekonomisine katkı sağlayacağını göstermektedir. Çalışmada eğitim ve öğretim faaliyetlerinin semeresi külliyelerin inşası, temiz bir kültürün nişanesi hamamlar, su kemerleri, adilane ticaretin temini sağlamak için kurulan kapanlar, cihan devletine yaraşır beynelmilel şehir olacağını gösterir iskânlardan bahsedilmesi, şehir dışı boş arazilerin ihyası, şehri yaşadığı doğal sıkıntılar gibi pek çok konunun irdelenmesi bir bütün olarak mezkûr iki padişah döneminde İstanbul'a ne oldu sorusuna bir cevaptır.

3. Kaynaklar ve Araştırmalar

Fatih dönemi kronikçisi Bizanslı Mikhael Kritovulos'un *Tarih-i Mehmet Han-ı Sani*'sinden, dönem tarihçisi Dukas'ın *Bizans Tarihi* eserinden genişçe faydalanılmıştır. Fatih'i eleştirmekten geri durmayan Derviş Ahmed Aşıkpaşazade'nin eseri *Tevârih-i Âl-i Osman*'dan,

ayrıca fetih ve sonrası dönemin canlı şahidi Tursun Bey'in *Târih-i Ebü'l-Feth*'inden faydalanılmıştır. Kıvâmî'nin, Fatih'in gazâlarına dair *Fetihnâme-i Sultan Mehmed*'inden, Fatih devrinde yazılmış (1465) genel tarih kitabı olan *Düsturnâme* sahibi Enverî'den istifade edilmiştir. II. Bayezid'in emri üzere İdris-î Bitlisî'nin Farsça kaleme aldığı *Heşt Behişt*'ten, yine II. Bayezid'in Türkçe Osmanlı tarihi yazmakla görevlendirdiği İbn Kemâl Kemalpaşazade'nin *Tevârih-i Âl-i Osman*'ından yararlanılmıştır. Aşıkpaşazade ve Neşri tarihlerini tamamlar nitelikteki eseri *Tevârih-i Âl-i Osman*'ın müellifi Oruç b. Âdil'den ve tenkitli bir Osmanlı tarihi yazmış olan Mehmed Neşri'nin *Kitâb-ı Cihânnümâ* eserinden faydalanılmıştır. Ayvansarayî Hüseyin Efendi'nin *Hadikatü'l-Cevami* eserinden camiler ve medreseler hakkında bilgi alınmıştır.

Ahmed Akgündüz'ün *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri I-II* çalışmasından, dönemin görsel tasvirini oluşturabilmek için Ayşe Yetişkin Kubilay'ın *İstanbul Haritaları (1422-1922)* isimli harita kataloğundan, Selahattin Tansel'in her iki padişahın siyasi ve askeri faaliyetleri üzerine yaptığı ayrıntılı çalışmalarından, dönemdeki dini hoşgörü ve özellikle patrikhanenin geleceği için Musa Süreyya Şahin'den, dönem ekonomisine ve sosyal hayatına dair pek çok çalışması bulunan Halil İnalçık'tan istifade edilmiştir.

4. Fetih Öncesi ve Fetih

Konstantinopolis, 324 yılında Konstantinus tarafından Byzantion şehri üzerine, Doğu Roma İmparatorluğu'nun yeni başkenti olarak kurulmuş ve kısa süreli Latin egemenliği dışında, Osmanlıların 1453'teki fethine kadar Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu'nun başkentliğini yapmıştır. Kuruluşundan itibaren '*İkinci Roma*' veya '*Yeni Roma*' adı verilse de, "*Konstantinos'un kenti*" anlamındaki Konstantinopolis adı kullanılmıştır. Bu ad öyle

yerleşmiştir ki; Sultan II. Mehmed (h.1444-1446, 1451-1481) tarafından alındıktan sonra da resmi yazışmalarda Konstantiniyye adı uzunca bir süre daha kullanılmıştır. Şehir; V.yy'da Doğu Akdeniz'in en önemli şehri haline gelmiştir. Bin yılı aşkın tarihinde, Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu egemenliği altındaki topraklar büyük ölçüde değişse de, Konstantinopolis imparatorluğun idari ve dinî merkezi olmayı sürdürmüştür.¹

Konstantinopolis, doğu ile batı, kuzey ile güney arasında akıp giden ticaretin en kritik noktasındadır. Roma'nın öncesinden beri Belgrat'ta Tuna'dan güneye inen yol, Meriç nehrini takip ederek Konstantinopolis'e, karşıda Üsküdar'a (Skutari) geçerek Bağdat ve Hindistan'a ulaşmaktadır. Doğu'nun ipek, baharat ve değerli eşyalarının en kısa yoldan batıya ulaşımı Konstantinopolis üzerinden sağlanmaktadır. Aynı şekilde Batı'nın yünlü dokuma ve silah malzemeleri Doğu'ya aktarılmaktadır. Ayrıca; Karadeniz-Marmara-Akdeniz bağlantısının kesişme noktası da Konstantinopolis'tir.² Nitekim Orhan Bey (h.1326-1359) zamanından itibaren Rumeli'ye geçişin bir sebebi de, bereketli Rumeli havzalarının yanında ileride Konstantinopolis'in sahip olduğu ekonomik gücü elde etmektir.

Osmanlı'nın Konstantinopolis'i alma teşebbüsleri, II. Mehmed'den önce 1395-1423 yılları arasında yapılmıştır. Yıldırım Bayezid (h. 1389- 1403) 1395 yılında³ şehri kuşatmış olsa da, 6 aylık muhasarayı Macar kralının Sofya'ya saldırması üzerine kaldırmıştır. 1395

¹ Elif Keser Kayaalp, "Bizans İstanbul'u Çalışmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 8, S. 16, 2010, s. 10.

² Selahattin Tansel, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmet'in Siyasi ve Askeri Faaliyetleri*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1985, s. 28.

³ Aşıkpaşazade, *Tevârih-i Âl-i Osman*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1332, s. 67.

senesindeki kuşatmada Anadolu yakasına bir hisar (Anadolu Hisarı) yapılmış, şehir kuşatılmış ve gelişmeler neticesinde şehrin içine Müslüman mahallesi kurulması kararlaştırılarak kuşatma kaldırılmıştır. Bazı tarihçiler kuşatmanın kaldırılmasına gerekçe olarak Timur'un (h.1368-1405) Anadolu'ya girmesini gösterir.⁴ 1412'de Musa Çelebi (d.1388-ö.1413), kuşatmasını⁵ Mehmed Çelebi (h.1413-1421) ile yaptığı savaşlar sebebiyle kaldırmıştır. 1422'de II. Murad (h.1424-1451), Haziran ortasında şehri kuşatsa⁶ da Eylül sonlarında İmparator II. Manuel (h.1391-1425)'in ağır şartlarla içeren antlaşmayı kabul etmesiyle kuşatmayı kaldırmıştır.⁷

Osmanlı fütuhata, ağırlığını Balkanlarda hissettirirken Bizans, başkentini çevreleyen şehri surları içine hapsolmuştur. Ayrıca Bizans'a ait olan Konstantinopolis, Osmanlıların Anadolu ve Rumeli'deki topraklarını birbirinden ayırarak Osmanlı arazisinin içinde bir yabancı unsur olarak durmaktadır. Balkanlarda hâkimiyetin sağlanması, Karadeniz ve Ege denizlerinde söz sahibi olmak Boğazlara hâkim olmaktan geçmektedir. Bizans, başkenti çevreleyen kalın surların gerisinde kendini emniyette hissettiği her fırsatta Osmanlı'ya zarar verme arayışına girmektedir. Anadolu'da Türk-İslam birliğinin kurulmasını önlemek amacıyla Anadolu beylerini fırsat buldukça Osmanlı aleyhine kışkırtmaktadır. Ayrıca birçok

⁴ Aşıkpaşazade, s. 68. Hadidi, *Hadidi Tarihi*, Haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2015, s. 116.;

İbn Kemal, *Tevarih-i Âl-i Osman*, IV. Defter, Haz. Koji İmazawa, TTK Yay., 2000, s. 289.

⁵ Aşıkpaşazade, s. 83

⁶ Dönem tarihçileri arasından sadece Neşrî ayrıntılı bilgi vermemekle birlikte, 1423 yılında II. Murad'ın İstanbul'u kuşattığını bildirir. Bkz. Neşrî., *Kitab-ı Cihânnümâ- Neşrî Tarihi*, 2. cilt, Yay. Faik Reşit Unat - Mehmet A. Köymen, TTK Basımevi, Ankara, 1957, s. 573.

⁷ Bkz., Haldun Eroğlu, "Osmanlıların 1453 Öncesi İstanbul Kuşatmaları", *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Derneği*, C. 12, S. 35, Ankara, 2004, s. 89-102.

Haçlı seferinin düzenlenmesine önayak olmaktadır.⁸ Osmanlı'nın aleyhindeki faaliyetleri devletin doğuda ve batıda ilerleyişini akamete uğratmaktadır. Özellikle Timur'un Anadolu'ya gelmesinden (1395) sonraki yarım yüzyıl boyunca Osmanlılara karşı Bizanslılar, bazen hasımlarını Osmanlı'ya karşı kışkırtarak, bazen şehzadeleri kullanarak⁹ bazen savurduğu haçlı tehditleriyle bölgede uzun zaman tutunabilmişlerdir.¹⁰ Hatta II. Mehmed Karamanlılarla savaşırken (1451), tahtta hak iddia eden Şehzade Orhan Çelebi (d. 1412 - ö. 29 Mayıs 1453)'yi serbest bırakma tehdidiyle¹¹ birkaç ayrıcalık kazanmıştır.

Papa ile Ortodoks Kiliselerinin birleşme anlaşması (1439-Floransa Konsili) uyarınca 12 Aralık 1452'de İmparatorun da hazır bulunduğu, Ayasofya'daki tören, Osmanlılara karşı bir birlik ve tehdit mesajı olarak görülmüştür. II. Mehmed'i, dış nedenler kadar iç nedenler de Konstantinopolis'i bir an önce fethetmeye zorlamaktadır. II. Mehmed'in yeniden tahta çıkışı, bir öncekinde devletin düştüğü perişan durumu bilenler için Osmanlı'ya darbe vurma zamanının geldiğine işaret etmiştir. Anadolu ve Balkanlar'da Osmanlı tâbileri, hatta Bizans birtakım tehditler savurarak taviz koparmak niyetindedirler.¹²

⁸ Ahmet Önkal, "İslam'ın Fetih Politikası Bağlamında İstanbul Fethinin Temelleri", *II. Uluslararası İstanbul'un Fethi Sempozyumu*, 30-31 Mayıs-1 Haziran, 1997, İstanbul, s. 33.

⁹ Şerif Baştav, *Bizans İmparatorluğu Tarihi Son Devir (1261-1461)*, Bilge Kültür Sanat Yay., Ankara, 1989, s.106; Dukas, *Bizans Tarihi*, Çev. Vladimir Mirmiroğlu, İstanbul Matbaası, 1956, s. 142.

¹⁰ Şerif Baştav, *a.g.e.*, s. 105.

¹¹ Feridun M. Emecen, "Sultan Mehmet ve Etrafındaki Dünya", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S. 33, 2009, s. 67.

¹² Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ*, Yeni Kredi Yay., İstanbul, 1995, s. 30.

II. Mehmed, Bizans ve Sırp yönetimleriyle babasının yaptığı antlaşmaları onaylamıştır. Anadolu'daki siyasi durum dolayısıyla Sırp Despotluğuna Sırbistan'daki bazı yerleri bırakmıştır. Fırsatı değerlendiren Bizans İmparatoru XI. Konstantinos (h. 1449-1453) da Çorlu'ya kadar olan bir kısım köyleri ele geçirmiştir. Tahta rakip Orhan Çelebi'nin masraflarına karşılık kendisine yıllık 300.000 akçe ödenmesini istemiş, bu isteğini de Sultan kabul etmiştir (1451).¹³ Sultan Edirne'de bir meşveret meclisi toplamış,¹⁴ bu mecliste gazâ geleneği anlatılmış ve Konstantinopolis'in Osmanlı Devleti'nin güvenliğini tehdit ettiği noktalar üzerinde durulmuştur. Meclisten çıkan fetih kararı, fetihten sonra önemli değişiklik bekleyen beyleri ve savaş yanlısı müşavirleri tarafından coşkuyla karşılanmıştır.¹⁵

1452 yılının başında Bizans dışındaki devletler ile doğuda ve batıda sulh sağlanmıştır. Artık hedef; bir iç mesele haline gelmiş Bizans gibi görünmektedir. 20-30.000 insanın ciddi gayreti ile 40 gün ve gecede tamamlanan (13 Ağustos 1452) Rumelihisarı,¹⁶ Konstantinopolis'in Karadeniz tedarik merkezleriyle olan bağlantısını kesecek, Anadolu-Rumeli arasındaki geçişi güvence altına alacak ve gerektiğinde kuşatma ordusuna üs olacaktır. Hisar tamamlanınca II. Mehmed; İmparatora Konstantinopolis'i teslim etmesini, aksi halde savaşa hazırlanmasını bildirmiştir. İmparator, arhontlarından (yüksek devlet görevlisi) bazılarını adalara ve diğer Hristiyan eyaletlerine göndererek, buğday, her nevi başka hububat ve her türlü yiyecek satın aldırmıştır (Eylül 1452). İlkbaharda II. Mehmed'in

¹³ Hayrullah Efendi, *Osmanlı Devleti Tarihi*, Haz. Zuhuri Danışman, Havadis Yay., İstanbul, 1971, s. 129.

¹⁴ Kritovulos, *Tarih-i Mehmet Han-ı Sani*, Çev. Pavlo Karolidi, sad. Muzaffer Gökman, Bahar Matbaası, 1967, İstanbul, s. 27.

¹⁵ Halil İnalçık, "Mehmed II", *DİA*, C. 28, İstanbul, s. 397.

¹⁶ İdris-î Bitlisî, *Heşt Behişt*, VII. Ketibe (Fatih Sultan Mehmed Devri 145-1481), Tashih, tahkik ve çeviri Muhammed İbrahim Yıldırım, TTK Yay., Ankara, 2013, s. 10.

surların önüne gelmesini beklemektedir. Sakız Adasından topladıkları her nevi levazımla, yani buğday, şarap, zeytinyağı, kuru incir, keçiboynuzu, arpa ve sair her türlü hububatı getiren pek büyük 4 gemi ve Mora'dan gelen 1 gemi, beraberlerinde pek çok teçhizat ve savaşmaya gönüllü dilaverler de getirmiştir.¹⁷ Konstantinopolis'teki Venedik kolonisi de İmparatorla beraber şehri savunmak için harekete geçmiştir. Ayrıca Haliç'te demirli 5 Venedik ticaret gemisi savunma için alıkonulmuştur.¹⁸ Galata'da bulunan Cenovalılar ise kendi menfaatleri için her ihtimali göz önünde bulundurup iki yanlı bir siyaset takip etmişler; İmparatorun yanında yer aldıkları gibi Osmanlılara da yardıma hazır bulunmuşlardır.¹⁹

Bizanslıların esas savunma gücünü; şehrin emsalsiz stratejik konumu ve II. Theodosius'un (h. 408-450) yaptırdığı, VIII. İoannis (h. 1425-1448) ile XI. Kostantinos'un (ö.1453) tahkim ettirdiği şehrin korunmasına vazifeli aşılmaz denilen surlar oluşturuyordu. Marmara'dan Haliç'e 5,5 km uzunluğunda olan kara surlarının iç duvarı denilen bölümü 34 m kalınlığında ve 13 m yüksekliğindedir. Her iki sur, birbirinden kale duvarlarıyla, çukur ve 15 ila 20 m genişliğinde olan hendeklerle ayrılmaktadır.²⁰ Toplam uzunluğu 22 km'yi bulan oldukça kuvvetli durumdaki surlarla Konstantinopolis bir ada görünümündedir. Bu hat çok defa (29 kere) Bizans'ı taarruzdan kurtarmış, kendini kanıtlamıştır. Ancak II. Mehmed'in elindeki topçu gücü o güne kadar öylesine görülmemiş büyüklükte idi ki çağdaş Bizanslı tarihçi Kritovulos '*her şeyi toplar yaptı*' diyecektir.²¹

¹⁷ Dukas, s. 157.

¹⁸ Ebru Altan, s. 66.

¹⁹ Ebru Altan, s. 66.; Dukas, s. 162.

²⁰ Andre Clot, *Fatih Sultan Mehmet*, Çev. Necla Işık, Milliyet Yayın A.Ş., İstanbul, s. 42.

²¹ Mikhael Kritovulos, s. 80; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, TTK Yay., Ankara, 2011, s. 545.

1453 senesinin kışı boyunca kuşatmanın yapılabilmesi için ciddi bir hazırlığa girişilmiştir. Anadolu ve Rumeli'den asker toplanmış, “*Edirne’de ejderha-peyker toplar dökülüp, yayadan müsellemler,²² garipler, silahtarlar, ulûfeciler, Anadolu ve Rumeli evlatları azaplar, sipahiler, fethe katılmak isteyen gönüllülerle beraber, âlimler, şeyhler ve dervişler, tekke-nişîn abdallar, pir ve civân ve halk-ı cihân gazâ-yı ekberdir deyip*”²³ gelenlerin sayısı Bizans yönetiminin elindeki asker sayısını kat kat geçmiştir.²⁴

İmparator 1452 sonbaharında İtalya’ya ve Batı ülkelerine (Fransa, Floransa, Aragon) elçiler gönderip acil yardım istediye de, Venedik dâhil hiçbiri II. Mehmed’in bu işe kalkışacağına ihtimal vermemektedir. Konstantinus ayrıca Papa V. Nicolaus’a (d.1397-ö.1455), iki kilisenin birleşmesi hususunda 1439 Floransa Konsili’nde alınan kararları uygulamaya Bizans’ın hazır olduğunu bildirmiştir. Halk birleşme fikrine şiddetle karşı çıksa da İmparator, Batı’dan yardım alabilmek için başka çaresi olmadığını bilmektedir. İmparatorluğun ancak Doğu ticaretinde menfaatleri olan Latinlerin yardım etmesiyle savunulabileceğini ve bu yolla Batı’yı harekete geçireceğini düşünmektedir.²⁵ Latinlere karşı olan papazlarla beraber Georgios Scholarios (d.1400-ö.1473) ve kindar halk bu birleşmeyi protesto etmiştir. Şehirde, Scholarios’un “*Latin külâhı görmektense Türk sarığı görmek evlâdır*” sözü öteden beri halkın sloganı olmuştur.²⁶

²² İdris-î Bitlisî, s.47-52.

²³ Neşri, , s. 691.

²⁴ Eyüp Baş, “Osmanlı Devleti’nin Kuruluş Döneminde Din Kültürü ve Hayatı (Tarih Yazarı Neşri’nin Anlatılarına Göre)”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 52:2, 2011, s. 60.

²⁵ Ebru Altan, s. 67.; Dukas, s. 156.

²⁶ Dukas, s. 156.; Halil İnalçık, “Mehmed II”, *DİA*, C. 28, s. 397.

Bizans tarafında 5.000 Grek ve 1.000 yabancı asker ve halktan silahlananlarla toplam 7-8.000 kişi müdafaaya hazırlanmıştır. Yabancılar birliğini, Ocak 1453'te harp sanatında mahir 700 Cenevizli askerle dolu 2 galeri ile İstanbul'a ulaşmış olan Cenovalı ünlü general Giustiniani-Longo (ö.1453) yönetmektedir.²⁷ İmparator, Giustiniani ve askerlerine öyle güvenmiştir ki, hem onları tevzi etmiş hem de Gustiniani'yi savunma başkumandanı ilan etmiş ve müdafa başanlı olursa ona Limni (*Limnos*) adasını vereceğini vaat etmişti.²⁸

Osmanlı öncüleri, 2 Nisan'da surlar önünde göründüklerinde Bizans birlikleri dışarı çıkmış, küçük bir muharebe meydana gelmiştir. Ancak arkadan daha büyük bir ordunun geldiğini gören Bizans askerleri anında geri çekilmiştir. Şehrin kapıları kapatılmış, hendekler üzerindeki köprüler de yıkılmıştır. Sultan II. Mehmed, 5 Nisan'da Konstantinopolis önüne vardığında İslami geleneklere uygun olarak önce imparatora elçi gönderip kan dökülmemesi için şehrin teslimini istemiştir.²⁹ 6 Nisanda kara ordusunun ilk bölüğü Bizans surları önüne gelmiş, II. Mehmed otağını Romanus Kapısı (*Topkapı*) önüne, Bizans sarayının (*Blehernae-Tekfur Sarayı*) tam karşı istikametine kurmuştur. Savunmanın en zayıf olduğu düşünülen bu yer, taarruzun odak merkezi olmuştur.³⁰

Akabinde (6 Nisan) başlayan top atışları surun zayıf noktalarına yapılmaya başlanmıştır. Topların doldurulup yeniden ateşlenmesi 2 saat sürdüğünden bir top günde 7 güllenden fazla

²⁷ Dukas, s. 162.

²⁸ Mikhael Kritovulos, s. 80.

²⁹ Dukas, s. 180.; Mikhael Kritovulos, s. 39.; Ebru Altan, s. 69.

³⁰ Georg Ostrogorsky, s. 545.

atamıyor ve 14 batarya ateşleriyle yeri göğü inletmektedir.³¹ Açılan gediklerden şiddetli hücum yapılmasına rağmen hendekli sur seti ve mukavemetli Bizans direnci buna karşılık vermektedir.³² 9-12 Nisan'da Osmanlı donanmasının haliç zincirini aşma teşebbüsleri netice vermemiştir. 20 Nisan'da, 3'ü Papalık 1'i Bizans gemisi 4 gemi (*..iki Kûh-peyker göğe –ki her biri hey'et-i vüs'atte sefine-i nûh'dan hikâyet eder idi- enva'-ı esliha vü yarağ ile memlû ve bahadırılığ u pehlevanılığ ile meşhur merede-i murdâr ile meşhûn göndermişler imiş... hazır bulunan gemiler ile Kapudan Balta-oğlı Süleyman Beğ ol divlere karşı varup çattı, ceng-i azîm etti amma, zafer müyesser olmadı. Kafir limanun kapusundan*) Haliç'e girmiştir.³³ 22 Nisan gecesi Galata'nın üstü ormanlık arazi içinden geceleyin kızaklarla çekilen³⁴ 70 kadar orta ayar gemi Pazar günü sabahı Haliç'te görünmüştür. Bir hafta içinde haliç surları denizden kuşatılmış ve karşı yaka ile köprü bağlantısı tesis edilmiştir. Bizans, birliklerinin bir kısmını halicin savunmasına yollamıştır. Artık şehir hem karadan hem haliçten mancınık ve toplarla dövülmektedir.³⁵

Muhasaradan netice almadan geri dönülmesi halinde Osmanlı bölgede ciddi stratejik itibar kaybedebilir, bölgedeki üstünlüğü zayıflayabilir, kuşatmadan yorulmuş askerinin karşısına kuvvetli bir Haçlı ittifakı çıkarılır ise onlara mağlup olabilir, belki de Timur vakasına

³¹ Hayrullah Efendi, s. 144.

³² 18 Nisan ve 12 Mayıs büyük hücumları dâhil.

³³ Tursun Bey, *Tarih-i Ebu'l Feth*, Haz. Mertol Tulum, Bahar Matbaası, İstanbul, 1977, s. 52-53.; "*karadan muhasaranın şiddetli bir şekilde devam ettiğim sırada, denizciler arasında göğe denmekle meşhur ve maruf olan iki büyük gemi ki her biri Frenk küffarından hazır orduya havi olup hadsiz hesapsız savaş âlâtı, hususan top ve tüfeklerle mahsurların imdadına yetişmişti.*", Bkz. İdris-î Bitlisî, s. 104.

³⁴ Tursun Bey, s. 52.

³⁵ Georg Ostrogorsky, s. 556.; Tursun Bey, s. 52.

benzer bir durumla karşı karşıya kalabilirdi. Muhasaradan önce Balkanlarda sükûnet sulhle sağlanmış ise de sulhun sağlamlığı da şüphelidir. Muhasaranın kaldırılması Osmanlıyı aciz gösterecek, bu durum Balkan Devletlerine daha önceleri kaybettikleri toprakları geri almak için bir fırsat meydana getirecektir. 20 Nisan’da gelen gemilerin İmparatora, peşlerinden 30 geminin gelmekte olduğunu haber vermesi Bizans’a moral vermiş idi ki fetih mümkün olduğunda bu gemiler Sakız adası civarına kadar gelmiştir. 20 Nisan’da boğaza giren 4 gemi karşısında alçak ve küçük olmalarından dolayı zayıf kalan Osmanlı gemileri şayet bir sabah karşılarında 30 gemiden mürekkeb donanma bulurlarsa o vaziyetin doğuracağı sonucu tahmin etmek zor olmayacaktır.

Uzayan kuşatma şehirdeki gıda maddelerinin tükenmesine sebep olmuştur. Mevzilerde olması gereken askerler, ailelerine yiyecek bulmak umuduyla sık sık yerlerini terk etmeye başlamışlardır. Mayıs ayının ilk günlerinde kıtlık gerçekten acı bir hal almıştır. Şehrin içindeki bağ bostanlar da o mevsim beklenen ürünü vermemiş, balıkçılar dahi Haliç’e açılmamaktadır.³⁶

Sultan şehri harap olmadan ele geçirmek istiyorken ‘*Frenk kâfirleri*’ Rumları savaşa devam etmeye zorlamaktadırlar.³⁷ Zira Rumlar sadece İstanbul’u, fakat Frenkler Levant’taki

³⁶ Steven Runciman, *Konstantinopolis Düştü*, Çev. Derin Türkömer, Doğan Kitap, 1999, s. 131.

³⁷ Halil İnalçık, *Fatih Devri üzerinde Tetkikler ve Vesikalar-1*, TTK Bsm., Ankara, 1954, s. 131.; “...Tekfur bu hali görüp, vezir Kir-Luka ile müşavere etti-kim, kaleyi vere, freng (Guistiniani) komayıp, “Biz ceng ederiz, vermeyiz... Her birimiz din gayretine, Mesih izzetine ölünceye kadar çalışıp İstanbul gibi şehri Türk’e vermeyiz diye inad ve temerrüd terikine sâlik olup, kaleyi vermeğe gereği gibi isa’y edip darb u harbe ikdam eylediler...”, Neşri, s. 701.

sömürge güçlerini ve ticaretleri kazançlarını kaybedeceklerini düşünmektedirler.³⁸ Sultan kuşatma sırasında defalarca sulh teklifinde bulunmuş ve şehrini kahramanca savunmadan ötürü çok etkilendiği İmparatorun şahsiyetine dokunmadan mesela Mora'ya veya başka yere yerleşmesine ve orada görev yapmasına müsaade edeceğini bildirmiştir. Ancak şehirde bulunan müttefiklerin kararları doğrultusunda hareket eden İmparator, bazen şehri teslim etme noktasına gelmiş olmasına rağmen, savunmaya devam etmekte ısrarcı olmuştur. Bu durum kuşatmayı uzatmış ve şehrin büyük ölçüde tahrip olmasına yol açmıştır.³⁹ Şehrin daha fazla harap olmaması için yağma⁴⁰ kısa sürede durdurulmuştur. Zaten padişah izin verirken resmi binaların kendisine ait olduğunu ve belirli kurallar dâhilinde yağmaya müsaade ettiğini duyurmuştur. Nitekim Ayasofya önünde bir heykeli parçalayan yeniçeriyi görüp onu bundan men etmiş ve cezalandırmıştır.⁴¹

29 Mayıs 1453 salı gecesini sabaha yakın bir zamanda, genel taarruz başlamıştır. Bunun üzerine, alarm verilince bütün şehir çan sesleriyle çınlamıştır.⁴² Sultan 10.000'i silahlı sadık genç kulları (*yeniçeriler*) ile beraber surlara yaklaşmaya çalışıyor, İmparator ise müdâfilerle beraber cesaretle karşılık vermektedir. Edirnekapısı tarafında çok sayıda gedik açılmış, top atışlarının bu tarafa tevcih edilmesiyle, şehrin üzerine çekilen perde yırtılmıştır. Tekfurun muhteşem evinin yakınlarında tahribat vuku' olup, çok sayıda ev de hasar görmüş

³⁸ Halil İnalcık, "Mehmed II", *DİA*, C. 28; s. 397.

³⁹ Şerif Baştaç, *16. Asırda Yazılmış Grekçe Anonim Osmanlı Tarihi*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları No: 237, s. 148.

⁴⁰ Hadidi, s. 211.

⁴¹ Mahmut Ak, "Şehir ve İnsan", *İstanbul: Şehir ve Medeniyet*, Haz. Şevket Kamil Akar, Klasik Yay., İstanbul, 2004. s. 240.

⁴² Ebru Altan, s. 74.

durumdadır.⁴³ Türk askerleri suru yarar ve önlerine çıkan Bizanslıları ya öldürerek ya da esir alarak Tavros (*Sultanahmet*) meydanına gelirler, öğleden sonra içeriden kilitlenmiş Ayasofya önünde dururlar.⁴⁴ Bu sırada İmparator öldürülmüş, Giustiniani de yaralanmıştır. Haliç ağzı boş bırakıldığından yaralı general buradan rahatça çıkıp gitmiştir. Hem Galata'dan hem İstanbul'dan eline yüzen bir şey geçiren şehri boşaltmaya başlar. Zağanos Paşa bu kaçışa mani olmaya çalışsa bile pek çok kişi kaçmıştır.⁴⁵ Şehir yağma yerine dönmüştür. Kritovulos bu sahneyi şöyle anlatır: “... *kara ve deniz askeri sabahın erken saatlerinde şehre girerek yağmaya başladıklarından az bir zaman içinde şehir harabeye dönerek kötü bir şekil aldı. Şu derecede ki; az bir süre evvel burasının bütün ziynet ve ihtişamıyla zamanın en parlak şehri olduğuna ve insanlarla dolu bulunduğuna inanılmazdı.*”⁴⁶

Öğleden sonra Sultan şehirde kısa bir gezintiye çıkar ve aynı günün akşamı yağmanın bittiğini söylemiştir. Kente asıl resmi girişini, korku kaybolunca vezirleri, kumandanları ve ümeradan toplu bir alay maiyetle beraber Ayasofya'ya doğru gerçekleştirmiştir. Sultan mabetten çıkınca Megadük Notaras'ı yanına çağırılmış, ona “*Şehri teslim etmemekle iyi bir iş yapmadınız.*”⁴⁷ *Bak ne kadar zarar, ne kadar hasar oldu, ne kadar esir oldu.*” Megadük şöyle cevap vermiştir; “*Efendim ne bizim ne de imparatorun şehri size verecek salahiyetimiz yoktu. Bundan başka adamlarından bazıları dayanın, Sultan size tahakküm edemeyecektir diye*

⁴³ İdris-i Bitlisi, s. 106.

⁴⁴ Friedrich. Giese, *Anonim Tevarih-i Ali Osman*, Haz. Nihat Azamat, Marmara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bsm., İstanbul, 1992, s. 107; Tursun Bey, s. 47; Hadidi, s. 211.

⁴⁵ Dukas, s. 182.

⁴⁶ Mikhael Kritovulos, s. 91.

⁴⁷ Dukas, s. 170; Sultan'ın sulhla şehri teslim almak istediğini 3 kere yinelemiş ise de İmparator direneceklerini, teslim olmayacakları söylemiştir.

haber yolladılar. Biz de buna güvendik". Sultan kendisini teselli ettikten sonra, "*Ben şehrin bütün idare işlerini sana tevdi edeceğim; imparatorun zamanında haiz olduğun şan ve şereften ziyade seni şerefe nail eleyeceğim. Müsterih ol.*" demiştir. Sultan, İmparatorun sarayında temayüz etmiş olan asil ve mevki sahiplerinin adlarını dükten alarak, bir kâğıda yazmış ve bunlardan gemilerde ve çadırlarda saklananların hepsini toplayarak, her biri için biner akçe verip Türklerden satın almıştır.⁴⁸ Fetihden sonra Sultan, 'Union' karşıtı Scholarios, Notaras ve diğer Bizans soylularına çok iyi muamelede bulunmuş, esir beyzadeleri fidye ile kendisi kurtarmış aralarından bazısını yanına almıştır.⁴⁹ Bizans 500 asker⁵⁰, erkek, kadın ve çocuk ile beraber yabancılar da dâhil edildiğinde 4.000 civarında kayıp vermiştir. Suriçi'nde esir alınanların sayısı ise 40.000'e yakındır.⁵¹

Tursun Bey, Fatih'in Ayasofya'ya girdiğinde "Vaktâ ki bu binâ-yı hasisün tevâbi ve levâhikin harâb u yebâb gördü" der ve Sadî'nin şu meşhur Farsça beytini söylediğini rivayet eder;

Perde-dârî mî küned der tâk-ı kistrâ ankebût

Bûm-i nevbet mî zened der kal'a-ı Efrâsiyâb

*"imparatorun sarayında örümcek perdedârlık ediyor,
Efrasiyab'ın kulelerinde baykuş nevbet vuruyor."*⁵²

⁴⁸ Dukas, s. 186.

⁴⁹ Halil İnalçık, "Mehmed II", *DİA*, C. 28, s. 97.

⁵⁰ Mikhael Kritovulos, s. 97.

⁵¹ Hadidi, s. 213.

⁵² Tursun Bey, s. 64

Sultan Ayasofya’da müezzinlerinden birine ezan okumasını emretmiş, müezzin ezan okuduktan sonra maiyetiyle beraber namaz kılmış ve camiyi kendi hayratının ilk eseri olarak vakfetmiştir. Andre Clot, *Fatih Sultan Mehmet* adlı eserinde, “*Öyle görünüyor ki büyük kilisede çok az kan döküldü. Türkler orada bulunanları tutuklayıp sonradan köle yapmakla yetindiler*” der. Yine aynı yazar, Fatih’in akşam sivillerin tutuklanmasının durdurulmasını ve yağmalamaya son verilmesini emrettiğini, orduya mensup her kişiye, her askere kent halkını, kadınları ve çocukları öldürmeyi veya köle almayı ve bunlara karşı kötü davranılmasını yasakladığını; bu emre karşı gelen herkesin öldürüleceğini söylediğini de nakleder.⁵³ Osmanlılar merhametli davranmayı kan dökmeye tercih etmişlerdir. Günün akşamında yağmanın bittiğini bildirmiş ve umumi af ilan etmiştir.⁵⁴ Fethin akabinde tahtadan bir minber ve minare eklenmiş, fethin üçüncü gününde Cuma namazı kılınmıştır.⁵⁵

⁵³ Andre Clot, s. 65-7.

⁵⁴ Hayrullah Efendi, s. 155.

⁵⁵ Semavi Eyice, “Ayasofya”, *DİA*, C. 04, s. 207.

I. BÖLÜM

1. Fetih Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Genel Durumu

Konstantinopolis'in fethi bir başına mühim bir hadise olduğu gibi, onu elde tutmak ve abâd etmek de mühimdir. Fatih, saltanatı boyunca şehri kalkındırmak üzere pek çok hamlede bulunmuştur. Ömrünün sonuna kadar da şehirle alakasını kesmemiş, aksine şehirle devletini, devletiyle şehrini büyütme/geliştirmeye çalışmıştır. Muktedir olduğu coğrafyalardan farklı etnik/dini köklerdeki insanları şehre naklettirerek kozmopolit bir başkent kazanmıştır. Şehrin silueti değiştirilerek İslami kimlik kazandırılmış, şehrin; hem yapısal olarak çehresi değişmiş hem de sosyal hayata yönelik fonksiyonları icra eden yapılar sayesinde şehir kendini yeniden göstermiştir.

Coğrafi konumunun getirdiği kazançlarını zaman içinde kaybetmiş olan bu şehir için, Sultan; Marmara gibi Karadeniz'i de Osmanlı ticaret mıntıkası içine dâhil ederek kazancı İstanbul ve Osmanlı lehine yönlendirmiştir. Zamanla gelişen ticari sefer ağı, devletin elinde iki asır boyunca kalmıştır. Buna ilave olarak Balkanlarda verimli bölgeler fethedilmiş, Anadolu'da istikrarı sağlanarak üretim ve sanayi geliştirilmiştir. Bütün bu gelişmeler için ciddi derecede ekonomik güçten ziyade ekonomide istikrar gereklidir. Hâlihazırda yıkıntılar içerisinde çıkarılması zaruri bir şehir ve bu şehrin imarı için gerekli iktisadi kalkınma, diğer yandan dört yöne doğru büyüme, büyümenin getirdiği ekonomik, lojistik, ticari, siyasi, dini sıkıntılar ve Sultan'ın şahsi heves ve hedefleri düşünüldüğünde; Devlet kendi imkânlarını son kerteye kadar kullanmak durumunda kalmıştır.

Sultan 30 senelik saltanatı boyunca (1451-1481) Bizans İmparatorluğu (1453), Enez'deki Ceneviz Dukalığı (1456), Atina'daki İtalyan Dükalığı (1458), Sırbistan Krallığı (1460), Mora Despotluğu (1461), Trabzon Rum İmparatorluğu (1461), Çandarogulları Beyliği (1462), Eflak Prenslığı (1462), Midilli Ceneviz Dükalığı (1462), Bosna krallığı (1463), Karaman Beyliği (1466), Alâiye Beyliği (1471), Kuzey Karadeniz Ceneviz Dukalığı (1475), Kırım Hanlığı (1475), Torul Beyliği (1479), Aya Mavri, Kefalonya, Zanta Dukalığı (1479), Hersek Dukalığı'nı (1480), yıllarında fethetmiş, Otranto şehrine (İtalya) 1480 yılında asker çıkarmış, Otlukbeli Savaşı'yla (1473) Akkoyunluları hezimete uğratmış, Doğu Anadolu'yu devletin sınırları içine almıştır.⁵⁶ Bu dönemde Karadeniz kıyılarındaki önemli limanlar alınmış, Karadeniz bir Türk gölü haline getirilmiş, Anadolu'da Türk siyasi birliği sağlanmış, ülke içi ticari sefer güvenliği temin edilmiş, Ege'de İtalyan gücü bitirilmiş, Doğu Akdeniz ticaretinde üstünlük sağlanmıştır. İstanbul'da medreselerle beraber ilmi faaliyetler hızlanmış, ilk altın para basılmış, ileride görev alacak kudretli devlet adamları bu dönemde eğitim görmüştür.

Gelişmeler sürerken 1481 yılında Fatih'in ansızın vefat etmesi ve akabinde evlatları arasında cereyan eden şiddetli taht mücadelesi devleti kısa bir süre yıpratmıştır. Mücadelede başarılı olup tahta geçen II. Bayezid için saltanat iddiasında olan küçük kardeşi Cem (d.1459-ö.1495) uzun yıllar hem kendisi hem devleti için sorun teşkil edecektir. Yeni sultan enerjisini ister istemez Cem üzerine yoğunlaştırmak zorunda kalmış, gaza ve seferden bir süre uzak kalarak atalarının yolunu izleyememesine yol açmıştır.⁵⁷ II. Bayezid, Cem Sultan olayı sebebiyle merkezde devlet ileri gelenlerinden bazılarını ve iktidarı vesayet altına almaya

⁵⁶ Franz Babinger, *Sultan Mehmed ve Zamanı*, Oğlak Yay., İstanbul, 2003.

⁵⁷ Feridun Emecen, *İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları-I*, İSAM Yay., İstanbul, 2011, s. 23.

çalışan yeniçeri gruplarına karşı zaman zaman tavizkar davranarak meselelerin üstlerini örtmeye çalışırken, bir yandan da kendi iktidarını kısıtlayacak devlet adamlarını da bertaraf etme düşüncesindedir. Ayrıca babasının politikalarından rahatsız olan ve kendi yanına gelenlerin de beklentilerini karşılamak durumundadır.⁵⁸ II. Mehmed'in mali politikalarının doğurduğu şiddetli tepki yüzünden, halefi Bayezid'in yönetimi çok uzlaşmacı bir tutum benimsemiştir. Örneğin, II. Mehmed'in gerek dini vakıflardan, gerekse özel mülk sahiplerinden müsadere edip tımar olarak dağıttığı toprakların büyük kısmını eski sahiplerine iade etmiştir. Hatta hem merkezi çalkantıları yatıştırmak ve yeniçerileri meşgul etmek, hem de payitaht için her türlü yiyecek ve içecek desteği sağlayan Kuzey steplerine açılan kapı olan Boğdan' ı ele geçirmek için sefer düzenlemiş, stratejik istihkâm olan Kili (Chilia) ve Akkerman (Cetatea Alba) alınarak Kuzey Balkanlarda iki büyük ticaret noktası ve Boğdan tamamen Osmanlı nüfuzu altına girmiştir (1484).⁵⁹ II. Bayezid'in iktidarında Akdeniz'de Venedik'le, Avrupa'da Macaristan'la ve özellikle güneydoğuda Memluklerle uzun yıllar mücadele edilmiştir. Rusya ve Endülüs'le ilişkiler kurulmuştur. Doğuda baş gösteren Safevi tehlikesi ve buna eklenen Şahkulu isyanı, şehzadeler arasında baş gösteren saltanat mücadelesi Bayezid'i önce tahtından, sonra da hayatından etmiştir (1512).⁶⁰

II. Bayezid'in hükümdarlığı askeri başarılar açısından bir önceki dönemine göre sönük kaldığı söylenebilirse de, Cem Sultan meselesinin uzun süre II. Bayezid'i meşgul etmesi, fetihlerin önünde ciddi bir engel olduğu unutulmamalıdır. Genellikle barışçı ve bağışlayıcı saltanatı, ülke içinde hatırı sayılır bir gelişmeye tanık olmuştur. İstanbul, büyük ekonomik

⁵⁸ Feridun Emecen, s. 24.

⁵⁹ Feridun Emecen, s. 26.

⁶⁰ Şerafettin Turan, "Bayezid II", *DİA*, C. 5, s. 236.

canlılığa sahip bir kent kimliği özellikle bu dönemde belirginleşmiştir.⁶¹ Genel olaylar bir tarafa bırakılırsa onun dönemi için '*Doğu Rönesans'ının parlak bir denemesidir*' denebilir.⁶²

Bayezid kendi döneminde sınırlar içinde sükûneti sağlamaya ve fetihlerle genişlemiş imparatorluğun idari sistemin oturtulmasına çalışmıştır. Ancak bazen de iktidarını borçlu olduğu güçlerin istekleri doğrultusunda bazı uygulamalar yapmak durumunda kalmıştır. Bu uygulamalardan en çarpıcı olanı II. Mehmed iktidarında devletin gelirlerini azaltıyor gerekçesiyle tımara çevrilen ve kaldırılan bazı vakıfların eski maliklerine geri iade edilmesidir. Bu dönemde orduyu güçlendirmeye yönelik bazı uygulamalar da yapılmıştır. Bunların başında, yeniçeri ocağında ağa bölükleri denilen yeni bir sınıf kurulması, tımar sahiplerinin kazandığı her 5.000 akçeye bir cebelü askeri beslemesi kararındaki miktarı 3.000 akçeye indirerek sipahi sayısında artışa gidilmiştir. Ayrıca kalyon sınıfından bir gemi olan *Göke* yapılmış ve tüm donanmada daha menzili uzun toplar kullanılmaya başlanmıştır. İç oğlanlarını yetiştirmek amacıyla *Galata Sarayı Mektebi* (y.1481?) açılmıştır. Yurdun dört bir yanında cami, medrese, mektep, hastane ve köprüler inşa ettirmiştir.⁶³ Kendisi "*Hikmet üzere hareket edip memalik-i İslam tesadüm-i izdihamı asâkir ve evlad-ı kiramdan sıyanet etmek*" istemektedir. Fakat bu vasfı zamanında dahi anlaşılammış, tenkit edilmiş ve meskenet telakki edilen bu halden onu ayırmak için birtakım teşebbüslere dahi girilmiştir.⁶⁴

⁶¹ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik Ve Sosyal tarihi Cilt:1 (1300-1600)*, s. 54.

⁶² Feridun Emecen, s. 48.

⁶³ Selahattin Tansel, *Sultan Bayezid'in Siyasi Hayatı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2017, s. 10.

⁶⁴ Selahattin Tansel, *a.g.e.*, s. 4.

II. Bayezid döneminde garip olayların olduğu da görülmektedir. Giovanni Bellini (d.1430- ö.1516)'nin II. Mehmed için yaptığı tablolar saraydan çıkartılıp satılmıştır. II. Mehmed'in saray kütüphanesine hâfız-ı kütüb olarak işe aldığı Molla Lütüfi (d.1440?-ö.1495) inancsızlıkla suçlanarak idamı bu dönemde olmuştur. II. Bayezid İdris-i Bitlisi (d.1452?- ö.1520)'ye Farsça, İbn Kemal (d.1460-ö.1536)'e Türkçe Osmanlı tarihi yazdırtmıştır. Ayrıca onun adına pek çok eser de kaleme alınmış, üstat sanatkar ve şairler, pek çok âlim bu dönemde yetişmiştir. *Molla Lutfi, Müeyyedzâde Abdurrahman (d.1456-ö.1516), İbn Kemal, İdris-i Bitlisi, Tacizâde Cafer (d.1459-ö.1515) ve Sadi Çelebi (d. ?-ö.1539), Zenbilli Ali Efendi (d. ?-ö.1526), Necati (1509), Zati (d.1471-ö.1546), Visali, Firdevsi Turki (d.1453-ö.1517?)* gibi Anadolu ve Rumeli'de birçok âlim ve şair Padişahın lütuflarına mazhar olmuştur. İlme ve kültür hayatına büyük değer veren II. Bayezid'in şair ve yazarları koruduğu, onlara düzenli olarak caizeler tahsis ettiği de bilinmektedir.⁶⁵

Venedik'le yapılan savaşlarda zayıflığını gören Osmanlı daha II. Mehmed döneminde donanmaya ağırlık vermiş, yüzyılın sonunda Venedik'i geçmiştir. Osmanlı deniz kuvvetleri 1498-9 senelerinde irili ufaklı 300 parça gemiden mürekkep azametli bir kuvvet haline gelmiştir. II. Bayezid döneminde 63.000 kişinin görevlendirildiği donanmada, 2 tane de *Göke* mevcuttur ve donanma Kemal Reis (d.1451- ö.1511) idaresindedir. 1.000'er kişi taşıyan bu Gökelerin; ağırlıkları 2.500 ton tulleri 70, arzları 30 zira⁶⁶, kürekli ve özellikle yelkenle hareket eden İspanyol tipi büyük bordalı gemilerdir. Amele ve kereste ücreti hariç her gemi için 24.000 flori harcanmıştır.⁶⁷

⁶⁵ Feridun Emecen, s. 47.

⁶⁶ 1 zira 64 cm'ye denk gelmektedir.

⁶⁷ Göke gemisinin bir özelliği Selahattin Tansel, *Sultan Bayezid'in Siyasi Hayatı*, s. 212.

Gerek Fatih, gerekse II. Bayezid döneminde Osmanlı Devleti ciddi kalkınma hamleleri yapmıştır. Özellikle fetih hareketlerinin yoğun olduğu Fatih döneminde ordunun bir Rumeli’de bir Anadolu’da hareket etmesi ciddi masrafa sebeptir. Ayrıca Anadolu ve Rumeli’de asker sayısı için vahim bir durum şudur ki; savaşlarda ölen askerlerin yerine yenilerini bulmak, ocakları diri tutmanın da bir maliyeti vardır. Bunun yanında orduyu beslemek ve morallerin de diri tutulması da gereklidir. İstanbul’un fethi moral olarak cihangirlik davası güttüğü için sonradan fethedilen yerler İstanbul’un bir kopyası gibidir. Kaynakların son damlasına kadar kullanılması sınırlar içinde bayındırlık, ilim, ticaret, nüfuslanma, sanayi vs, gibi dâhili konularda gelişimi yavaşlatması gerektirirken, her iki padişah döneminde böyle bir durum gözlenmez, II. Murad’ın sükûnet devrindeki kazançları Fatih tüketti dersek, ticari, zirai, kanuni atılımları görmezden gelmiş oluruz. Fatih hazineyi boşalttı dersek de yaklaşık 30 senelik hükümeti döneminde II. Bayezid’in ciddi mali sıkıntı çektiğini ve bundan ötürü de bir çalışma yapamadığını söylememiz gerekir. Halbuki O’nun dönemi Doğu Rönesansı’nın bir denemesi gibidir.

Her iki padişah döneminde, hem devlete hem de İstanbul’a ciddi etkisi olmuş doğal afetler de yaşanmıştır. 1455 Ağustosundan sonra Trakya bölgesini etkisi altına alan veba yüzünden II. Mehmed İstanbul’a girememiş ve Rumeli’de şehirden şehire gezerek salgını atlatmaya çalışmıştır.⁶⁸ 1467 ve 1469’da İstanbul ve Pera dâhil Osmanlı topraklarını kasıp kavuran korkunç veba salgın çıkmıştır.⁶⁹ine 1472’de bir veba İstanbul’u sarmış, pek çok ölüme sebep olmuştur. Hatta ölenlerin hücrelerinden alınıp defnedilmesi günler sonra

⁶⁸ Dukas, s. 203

⁶⁹ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt:1 (1300-1600)*, s. 285.

mümkün olmuştur.⁷⁰ Yurt genelinde 1492 ve 1504 yılları arasında mütemadiyen zuhur eden veba salgınları pek çok can almış, bu sürede 6 yıllık bir kıtlık dönemi sıkıntıyı daha da ağırlaştırmıştır. İstanbul'da yoğunluğu arttıran veba 1496-1497 tüm şehri sarmış, hatta günde 300 kişiye varan ölümler olmuştur. Anadolu ve Rumeli'yi etkisi altına alan veba, zaman zaman etkisini yitirse de özellikle 1501-1504 senesi sonuna kadar devam eden salgınlarda sadece İstanbul nüfusunun ¼'ünden fazlası yani yaklaşık 25.000 küsur kişi hayatını kaybetmiştir.⁷¹

Bir başka doğal afet olan deprem, İstanbul'un fethinden sonra ilk olarak 16 Ocak 1489 (13 Safer 894 h.) tarihinde vurmuştur. Anonim Tevârih-i Âl-i Osman bu olayı şu şekilde anlatmaktadır: “*Hicretin sekiz yüz doksan dördünde Safer ayının on üçüncü gününde kuşluk vaktinde şehir-i İstanbul içinde azîm bir zelzele vâki oldu, nice minareler yıkılıp harap oldu.*” Bu depremde birçok binanın hasar gördüğü belirtilmekte ise de, döneme ait kaynaklarda fazla bilgi verilmemiştir.⁷²

11 Ağustos 1509'da İstanbul, Edirne, Amasya, Çorum, Tokat, Sivas hattı boyunca çok şiddetli depremler olmuştur. 45 gün süren deprem memleketi harabeye çevirmiştir.⁷³ 10 Eylül 1509'da İstanbul'u vuran depremde 109 mescit ve en az 1.070 ev yıkılmıştır. Depremde

⁷⁰ Mikhael Kritovulos, s. 224.

⁷¹ Bkz., Marien, Gisèle, *Kara Ölüm ve Erken Osmanlılar:1347-1550*, Yüksek Lisans Tezi, dnş. Halil İnalcık, 2009.; Bkz. Nühket Varlık, *Plague and Empire in the Early Modern Mediterranean World: The Ottoman Experience, 1347-1600*, [Cambridge University Press](https://www.cambridge.org/core), 2017, s. 37.

⁷² Friedrich Giese, *Anonim Tevarih-i Ali Osman*, (Haz. Nihat Azamat), Marmara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bsm., İstanbul, 1992, s. 123.

⁷³ Selahattin Tansel, *Sultan Bayezid'in Siyasi Hayatı*, s. 12.

5.000'den fazla ölüm olmuş, artçı sarsıntıları iki yıl kadar devam etmiştir. İstanbul'da zarar görmemiş tek bir ev kalmamış; surlar, kuleler, sütunlar ve evler yıkılmış, pek çok büyük yapı ve tarihi eser de zarar görmüştür. Karaman Mahallesi tamamen yıkılmıştır. Bu deprem için '*küçük kıyamet*' denmiştir. Depremin oluşturduğu atmosferden kötü etkilenen Sultan, çareyi bir süre Edirne'de ikamette bulmuştur. Halk iki ay kadar evlerine girememiş, sokaklarda, açık alanlarda yaşamıştır. Deprem sonrası şehri yeniden inşa, bakım ve onarım faaliyetlerine girişilmiştir. Mart ayının bitmesiyle başlanılan çalışmalarda; her yirmi evden bir kişi işçi olarak alınmış ve ev başına 22 akçe geçici vergi konmuştur. Anadolu'dan 3.700, Rumeli'den 2.900 işçi-usta, 3.000 kadar mimar ve dülger getirtilmiştir. Mart 1510'da başlanan inşaat ve bakım onarım işleri 65 günde-Haziran 1510'da tamamlanmıştır. Yıkılan ve hasar gören yapılar iki ay gibi kısa bir süre de yeniden yapılmış veya iyileştirilmiştir.⁷⁴

Kaynakların belirttiği bir önemli olay da, İstanbul'u etkileyen çok şiddetli bir kasırganın 24 Temmuz 1490 günü kuşluk vaktinde⁷⁵ vuku olmuştur. Güngörmez Tekkesi yanında bulunan baruthaneye (*Güngörmez Kilisesi*) kasırğa sırasında bir yıldırım isabetiyle baruthane infilak etmiş, civarda bulunan 4 mahalle harabe haline gelmiştir. Çevrede oturan 4-5.000 kişi bu feci olayda vefat etmiştir.⁷⁶ Yıldırımın akabinde bastıran şiddetli yağmur afeti daha da büyütülmüştür.⁷⁷

⁷⁴ Şerife Özata, Sevgül Limoncu, "16. ve 20. Yüzyıllar Arası İstanbul ve Yakın Çevresinde Meydana Gelen Deprem Sonrası Barınma Uygulamalarının İncelenmesi", *Megaron Jurnal*, C. 9, S. 3, s. 219.

⁷⁵ Selahattin Tansel, *Sultan Bayezid'in Siyasi Hayatı*, s. 10.

⁷⁶ Feridun Emecen, s. 31.

⁷⁷ Friedrich Giese, *Anonim Tevarih-i Ali Osman*, (Haz. Nihat Azamat), Marmara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bsm., İstanbul, 1992, s. 128.; İbn Kemal, *Tevarih-i Âl-i Osman*, VIII. Defter, Haz. Ahmet Uğur, TTK Yay., 1997, s. 121.

Aşağıda verilen Hartman Schedel yaptığı harita bu infilak hadisesini konu alır. Ayrıca bu harita; İstanbul konulu haritalar arasında ilk temalı harita olma özelliğini taşır. Haritada Ayasofya iki minareli olarak gösterilmiş, caminin önünde vaftiz evi, Justinyen sütunu ve yanında Meryem Kilisesi, ön tarafta alay meydanındaki ahır gösterilmiştir. Topkapı sarayının girişi de belli olmaktadır. Bizans görüntüsü hala ağırlıktadır. Denizde dönemin büyük ticaret gemisi olan *galéri* tasvir edilmiştir.

Harita 1: SERTA ETAS MUNDI-FULGUR D., - Anton Koberger, Liber Chronicarum, Nürnberg, 1493.⁷⁸

⁷⁸ Ayşe Yetişkin Kubilay, *İstanbul Haritaları (1422-1922)*, Kaptan Yayınları, 2010, İstanbul, s. 37.

2. Galata'nın Hususi Durumu

II. Mehmed daha fetih sırasında Galata'daki Cenevizlilerin himayesine sığınan yerel halkın, kendi adet, geleneklerine göre yaşayabileceğini ilan etmiştir.⁷⁹ 1 Haziran 1453'te, Zağanos Paşa'nın taslağını hazırladığı Galata sakinlerinin hakları ve özgürlüklerini teminat altına alan Grekçe yazılmış bir emannameyi onayladı.⁸⁰ Emannamenin onaylanması Galata'nın Bizans dönemindeki sahip olduğu kendi başına hareket edebilme özerkliğini iptal etmiştir.

Bu emanda “....*Şimdiki halde Galata'nın halkı ve merdumzâdeleri (ileri gelenleri) atebe-i ulyama dostluk için elçiler Babilani Pallavicio ve Marcheiso de Franchi ve dragmları Niccolo Pogliuzzi ile kal'a-i mezbûrenin miftahını getirüp bana kul olmağa itaat ve inkiyâd göstermişler ve ben dahi kabul eyledim ki kendilerin ayinlerine erkânları ne veçhile ola geldüyse yine ol üslûb üzere âdetlerin ve erkânların yerine getüreler...*, yerel halka var olan düzenin gelişmesine yönelik geniş yaşam alanı tanınmış ve bunun yanında elit kesimin rahatlıkla ticari işlerine devam edebileceklerinin garantisi verilip,*değirmenleri, bağları, gemileri, sandalları, malları, rızıkları, ...kulları, ..avrat ve cariyeleri,kendi ellerinde mukarrer olup,mutaarız olmıyam, ...üşendirmeyem*⁸¹ gibi açık ifadelerle mülkiyet haklarına dokunulmayacağı ve devlet aleyhine iş yapmamaları gerektiği belirtilmiştir. Galata sakinlerinin oğulları yeniçeriliğe alınmayacak, kale halkı ve ileri gelenleri angaryadan muaf kalacaklardır. İstanbul'un fethinden sonra da Cenovalıların kendi düzenlerini devam ettirmek

⁷⁹ Musa Süreyya Şahin, *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, Ötüken Yay., İstanbul, 1996, s. 50-51.

⁸⁰ Franz Babinger, *Sultan Mehmed ve Zamanı*, Oğlak Yay., İstanbul, 2003, s. 103.

⁸¹ Mahmut H. Şakiroğlu, “Sultan Mehmet'in Galatalılara Verdiği Fermanın Türkçe Metinleri”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 14, Ayır Basım, Ankara, 1983, s. 218.

için elde ettikleri vesika daha sonraki asırlarda bütün Katoliklerin temel güvencesi olmuştur.⁸² Böylece; Bizans döneminden beri Galata'nın sakinleri olan Cenovalıların mal ve can güvenliği ile ticaret serbestliği tanınmıştır. Yerleşikleri “zimmi” (*Gayr-ı Müslim Osmanlı vatandaşı*) statüsüne geçirilirken, ticaret amaçlı gelenlere de ayrıcalıklar sunulur. Sonradan Galata sakinlerine, Floransalılar ve Endülüslü Araplar eklenmiştir.⁸³

3. Gayr-i Müslim Makamların İhyası/İhdası

Sultan II. Mehmet, II. Anastasios (?)'nun çekilmesinden sonra boş olan patrik makamına bir kişinin seçilmesini istemiştir. Bu makamı boş bırakabileceği veya lağvedebileceği halde, kuşatma öncesinde şehri terk eden yerel halkın geri dönüp şehre yerleşmelerini sağlamak,⁸⁴ Türkler ile Hıristiyanlar arasında tam bir kaynaşma meydana getirmek isteyen Sultan'ın bu teşebbüsü üzerine Ortodokslar, patriklikten azledilmiş aleyhtar Georgios Skholarios'u, ‘*Ghennadios*’ sıfatıyla ile Ortodoks Kilisesi patriği seçerler. Yeni patriğin takdis töreni ancak altı ay sonra 6 Ocak 1454'te Marmara Ereğlisi Metropoliti eşliğinde yapılır. Seçimi müteakip Gennadios'yu yemeğe davet eden Sultan, Onunla yaptığı uzunca bir sohbetten sonra, kendisine ruhani hükümet ve mezhep işlerinde birtakım haklar takdim etmiş, “*millet başı*” unvanını da vererek⁸⁵ bütün dindaşlarının meseleleri üzerinde

⁸² Mahmut H. Şakiroğlu, s. 219.

⁸³ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt:1 (1300-1600)*, s. 112

⁸⁴ Mehmet Öz, “1455 Tahriri ve İstanbul'un İskân Tarihi Bakımından Önemi”, *Uluslararası Osmanlı İstanbul'u Sempozyumu-1*, 29 Mayıs – 1 Haziran 2013, İst. 29 Mayıs Üniversitesi, İstanbul, s. 108.

⁸⁵ Sultan Ghennadios'u sadece Helenlerin değil; İmparatorluktaki bütün Ortodoks Hıristiyanların ruhanî lideri ve millet başı (ethnarh) olarak tayin etmiştir. Böylece Balkanların istiklâli ve bağımsız kiliselerin ihyası nedeniyle birkaç yüzyıldır kabuğuna çekilen kilisenin himayesi altına Bulgarlar (1395'den beri Osmanlı hâkimiyetinde

yetkili kılmıştır. Patriklik makamı olarak da 12 Havariler Kilisesi⁸⁶ tahsis edilmiştir. 1455'te etrafı Türk göçmenlerle çevrilen 12 Havariler Kilisesi, içinde bir Türk cesedinin bulunması üzerine boşaltılmış, yeni Patriklik makamı olarak Pamrnaharistos Manastırı (Fethiye Camii) seçilmiştir.⁸⁷

Sultan, Rum Ortodokslarının *dini şefi* olarak Ghennadios'u onaylamış olmakla birlikte, önceki patriklerin yetkilerine sahip olduğunu belirten bir de berat vermiştir. Bu berat göre “*Metropolitlik makamı, bağ bahçe ve kiliseleri daha önce var olduğu gibi kalacak, ulaktan, cerehordan, haraçtan, tekâlifî divaniden önceki metropolitler gibi muaf...*” tutulacakları belirtilmiştir. Patriklerin etki ve yetki alanlarını belirten bu berat, Patrikhane'ye ibadet ve merasim hürriyeti tanımaktadır. Ancak “*...gayri memleketler gibi kiliseleri ellerinde kalsın fakat çan çalmasınlar... Yeni kilise de yapmasınlar...*” şartı ile kentin bundan böyle şehrin İslam hüviyeti aldığı altı çizilmiştir.⁸⁸ Eskiden sahip oldukları imtiyazlardan

idiler) Makedonlar, Sırlar, Kuzey Yunanistan, İstanbul Patrik'inin ruhanî, idarî, mali, kültürel, hukukî otoritesi tanıyarak girmiş bulunmaktadır. Osmanlı'dan güç alan Patrik millet-başı olarak artık yeniden Roma'ya (Batı) rakiptir. Patrikhane Osmanlı toprakları içindedir, tüm Ortodoksları temsil eden bir makam değildir. Bkz., Emruhan Yalçın, “Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Ekumenikliği Tartışmaları ve Gerçekler”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Atatürk Yolu Dergisi*, S. 50, Güz 2012, s. 479-514.; Münir Yıldırım, “Fener Patrikhanesi ve Ekümenizm: Dinler Tarihi Açısından Bir Analiz”, *Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.15, S. 1, 2006, s. 469-488.

⁸⁶ Fatih Camii'nin bulunduğu yerdeydi. Camii inşa edilmesi için yıktırılmıştır.

⁸⁷ Şehabettin Tekindağ, “Osmanlı İdaresinde Patrik ve Patrikhane”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S.1, 1967, s. 54.

⁸⁸ Bkz., Ahmed Akgündüz, “II. Mehmed'in Verdiği Metropolit Berati”, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri*, 1. Kitap, Fey Vakfı, İstanbul, 1990, s. 406.; Ahmet Gündüz, “İstanbul'un Osmanlılar Tarafından Fethi, Türk-İslam ve Avrupa Açısından Önemi”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 17, 2008, s. 60.; Hidayet

ziyadesiyle fazlası verilmiştir. Bunlarla birlikte Sultan Patriğe huzurlarına çıkmak ve serbestçe konuşmak hususunda izin verdiği gibi Hristiyanların üzerine patrik ve despot tayin ederek kilise yönetiminin en üst amiri sayılmıştır. Verilmiş olan imtiyazlar, eski çağlarda İmparatorlar tarafından patriklere verilmiş olan imtiyazlardan az değildir.⁸⁹

Rum Ortodoks patriğine verilen hakların benzerleri diğer dini cemaatlere de tanınmıştır. İstanbul'un İlk hahambaşısı Moses Capsali (g.1453- 1496)'dir. Ermeni Patrikhanesi ise yine Sultan tarafından 1467'de kurulmuş, Bursa Ermeni Kilisesi metropoliti Hovagim (g.1461-78) Ermeni patriği olarak seçilmiştir. Yahudi ve Rumlara tanınan haklar O'na da verilerek 451 Chalcedon (Kadıköy) konsülünden beri Roma kilisesinden ayrılan Süryani, Habeş ve Kıptî kiliseleri de kendisine bağlanmıştır.⁹⁰ II. Mehmed'in tebaasına karşı dini manada hoşgörülü davrandığı kesindir. II. Mehmed'in imparatorluğu gayr-ı Müslimler, özellikle de Yahudiler için bir cennet andırmaktadır. Herkes adeta '*incir ağaçlarının ve asma bahçelerinin altında*' özgürce yaşamaktadır.⁹¹

İspanya ve Portekiz'den, 1510-11'de de İtalya'dan sürülen Yahudilerin Osmanlı hükümetince yerleştirildiği önemli liman kentleri Selanik, İzmir, Avlonya ileriki yılların parlayan ticaret merkezleridir. 1492-1520 döneminde Adriyatik limanlarına yerleşen Yahudiler, Avlonya'yı Adriyatik ticaretinde Dubrovnik'in en aktif ortağı ve rakibi yaptılar.

Vahapoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar*, M.E.B. Yay., İstanbul, 1997, s. 72.; Şehabettin Tekindağ, s. 54.

⁸⁹ Mikhael Kritovulos, s. 121.

⁹⁰ Ahmet Gündüz, s. 61.

⁹¹ Franz Babinger, s. 353.

Geçmişte diğer Balkan kentlerinin Yahudileriyle birlikte bu kentin de Yahudi nüfusun bir bölümü, 1454 ve 1455'te II. Mehmed tarafından İstanbul'a sürgün edilmiştir. II. Bayezid döneminde ise, İspanya'dan göçen Sefarad Yahudilerin yerleştirildiği bir diğer önemli liman kenti Selanik'tir.⁹²

4. Yönetimde Bizans Soylularının Değerlendirilmesi

Osmanlı sadece toprak parçası değil var olan bürokratik kurumlarıyla, halkıyla, ekonomisi ve diplomatik ilişkileri olan bütün bir *'devlet'*i fethetmiştir. Kurumlarda görev almış istidatı yüksek devlet adamlarını da Osmanlı lehine kazanmak gereklidir. Fatih'in Megadük Lukas Notaras'a yönelik yaklaşımından da anlaşılacağı üzere etrafında kaliteli devlet adamları görmek istemektedir. Bundan ötürü Sultan; Bizans'ın önde gelen kişilerine sahip çıkmıştır. Daha önceki dönemlerde de gayr-i Türk kişilere devlet içerisinde vazife verildiğini bilmekteyiz. Merkeziyetçi devlet politikası gereği Fatih kendi döneminde Bizans milletinden olan kimseleri göreve getirmiştir. Bunlar arasında Has Murad Paşa (ö.1473), Mesih Paşa (ö.1501) gibi önde gelen devlet büyükleri yer almaktadır.

XI. Kostantinos'un iki evliliğinden de çocuğu olmamış, büyük ihtimalle kendinden sonra müteveffa ağabeyinin (Theodor?) üç oğlundan biri tahta geçecektir. Olaylar öyle gelişti ki; Şehrin düşmesi akabinde ikisi Mesih Paşa ile kardeşi Has Murad Paşa II. Mehmed tarafından saray hizmetine alındılar, Mesih Paşa 1482-84 arasında II. Bayezid'a sadrazamlık yapmış, 1499'da yeniden sadrazam olmuş ve 1501'de görevi başında vefat etmiştir. Kardeşi Has Murad Paşa da II. Mehmed'in favorisidir. 1473'de Rumeli Beylerbeyi iken, Uzun Hasan

⁹² Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik Ve Sosyal Tarihi Cilt:1 (1300-1600)*, s. 324.

(h..1453 –ö.1478) seferine giderken pusuya düşürüldü, o sırada birliğiyle beraber Fırat nehrinden geçmektedir. Mükrimin Halil Yinanç, üçüncü kardeşin Gedik Ahmet Paşa olduğunu iddia eder.⁹³

II. Mehmed'in hükümdarlığında değişen en çarpıcı şey, sadrazamlık dâhil, devletteki en üst makamlarını da daha önce Rum, Bulgar, Sırp, Arnavut aristokrasisi mensubu olanlara açmasıdır.⁹⁴ 1453-1517 yılları arasında görev yapmış Osmanlı sadrazamları arasında birçok Balkan-Bizans aristokrat çocukları bulunmaktadır. 17 senede 2 kez Sadrazam olan Mahmud Paşa (ö.1474), eski aristokrat Bizans-Sırp ailesi Angelovic'in bir halefidir, II. Bayezid'in kızlarından birisiyle evlenmiştir. Hersekzade Ahmed Paşa (d.1459– ö.1517) St.Sava Dükü'nün oğlu ve Hadım Ali Paşa (ö.1511) Bosnalı asil Rodisin Osteya'nın oğludur.⁹⁵

⁹³ Heath W. Lawry, *Erken Dönem Osmanlı Devletinin Yapısı*, (Çev. Kıvanç Tanrıyar), İstanbul, 2010, s.1 28.

⁹⁴ Heath W. Lawry, s. 130.

⁹⁵ Heath W. Lawry, s. 129.

II. BÖLÜM

1. İstanbul'a Yönelik İskân Politikası

Harita 2: Christoforo Buondelmonte'nin 1422'de hazırladığı Liber Insularum Archipelagi adlı atlasta yer alan bilinen ilk Konstantinopolis haritasıdır. Birinci elden haritadır. Anselmo Banduri'nin, *Imperium Orientale Sive Antiquitates Constantinopolitanae* eserinde (Paris, 1711)'de yer almıştır.⁹⁶

⁹⁶ Ayşe Yetişkin Kubilay, s. 31.

Buondelmonte'nin (d.1386-ö.1430) İstanbul'a en az iki kere geldiği bilinmektedir. Buondelmonte planında kent merkezini oluşturan Ayasofya ile yanındaki Hipodrom ve İmparatorluk Saray'ının bazı bölümlerinin yıkık olduğu görülebilir. Romalılar zamanında geniş meydanlar, dikili taşar, anıtlar, sütunlarla şehir adeta bir 'anıtsal kente' dönüşmüştür. Sur içini ikiye bölen dere, günümüzde artık izi bile kalmayan, Bayrampaşa deresidir ve adı 'Lykos' olarak geçer, derenin iki tarafı ve özellikle kara surlarına doğru boş alanlar ve bahçelikler görülüyor. Karşı tarafı Pera'dır. Pera 'karşı taraf' demektir. Eski çağda adına güzelliği ve bol incir yetişmesiyle Sykai (incir ağacı) denmiştir.⁹⁷ Bölgenin adı 'İncir Bağları' olarak geçmektedir. Buondelmonte yapıtında, Hipodromu, limanları, belli başlı sütunları, sarayları, kiliseleri ve sarnıçları anlatır. Ayasofya'dan sadece kendisinin ayakta kaldığını, kiliseye ait diğer yapıların yıkılmış olduğunu belirtir. Sarnıçların bir kısmının kuruyup kullanılamaz halde geldiğini de belirtir. Konstantinopolis'in olması gerektiğinden daha az nüfusa sahip olduğunu söyler.⁹⁸ İlber Ortaylı şehrin iç açıcı görünümde olmadığını "İstanbul'un hali, merkezde bürokratik kurumların, saray ve iş merkezlerinin dışında kalan bölgelerinde yangın artığı ahşap evler ve boş kalan bahçeler nedeniyle perişan görünmektedir. Mekân organizasyonuna bakıldığında feodal kent dokusuna sahiptir."⁹⁹ şeklinde belirtir.

İstanbul'un fethinden önce sur içinde az sayıda Müslüman meskündür. Şöyle ki; Yıldırım Bayezid 1395'da İstanbul'u kuşatmış, fakat Timur tehlikesi baş gösterince, Bizans

⁹⁷ Philippe du Fresne-Canaye, s. 60.

⁹⁸ Ayşe Yetişkin Kubilay, s. 31.

⁹⁹ İlber Ortaylı, "İstanbul'un Mekânsal Yapısının Tarihsel Evrimine Bir Bakış", *Amme İdare Dergisi*, C. 10, S. 2, 1977, s. 83.

İmparatoru II. Manuel (ö.1425) ile kuşatmayı kaldırmak için anlaşma imzalamıştır. İmparator, bu anlaşmaya riayet ederek Sirkeci’de Türkler için 700 hane ile bir mescit yaptırmış, Yıldırım da İstanbul’da oturmak üzere Taraklı Yenicesi, Göynük ve Karadeniz sahili taraflarından göçmenler nakledilerek buraya kadı ve imam tayin etmiştir.¹⁰⁰ Böylece fetihten evvel Müslüman Mahallesi kurularak fethin gerçekleşmesine uygun bir ortam hazırlanmıştır.¹⁰¹ Şehirde fethedildiği yıl en fazla 40.000 kişi vardır. Bu rakam, civar kentlerdeki nüfusun şehre sığındığını göz aldığımızda bile ortaçağın sonralarına göre bir başkent için oldukça düşüktür.¹⁰²

II. Mehmed’in fetihten sonraki öncelik kaygılarından biri, yeni başkenti hızla yeniden nüfuslandırmaktır.¹⁰³ Bizans şehrinin tükenmiş nüfusunu takviye için diğer Osmanlı illerine ya da Sultan döneminde ele geçirilen yörelere hükümler yollanarak arzu eden muhtelif sanat erbabının şehre nakilleri emir olunmuştur.¹⁰⁴ Osmanlılarda, bir ev yapmak isteyen kişi, kullandığı arsa karşılığında devlet hazinesine kira ödemek zorundadır. Devletin toprak mülkiyetine ilişkin bu prensibi, şehrin Osmanlılar tarafından yeniden inşasında çok önemli bir işleve sahip olmuştur.¹⁰⁵ Şehrin fethedilmesinden sonra Sultan, bütün bu evlerin kaydedilmesini ve her birinden şartlara uygun bir kira (*mukata’a*) alınmasını emreden bir

¹⁰⁰ Aşıkpaşazade, s. 68.

¹⁰¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. 2, Ankara, 1998, s. 292.; Ahmet Gündüz, s. 52.

¹⁰² Franz Babinger, s. 87.

¹⁰³ Yaşar Yücel, “Reformcu Bir Hükümdar- Sultan Mehmet”, *Belleten*, C. 57, Türk Tarih Kurumu, 1991, Ankara, s.85.; Halil İncalcık, “1455 Osmanlı İstanbul Tahriri”, *1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi*, S.3, 2008, s. 20.

¹⁰⁴ Tursun Bey, s. 67., Sina Akşin, Metin Kunt; *Türkiye Tarihi-2*, İstanbul, 1993, s. 80.; Ahmet Gündüz, s. 55.

¹⁰⁵ Halil İncalcık, “İstanbul: bir İslam şehri”, s. 250.

ferman çıkarmıştır. Çünkü mülk olarak bahşedilen binadır; toprağı Ayasofya Camii vakfına aittir, bu nedenle binanın arsası kiraya tabiidir.¹⁰⁶

Tursun Bey, *‘Âsâr-ı Sultan Ebu’l Feth der İsti’âm-ı Konstantiniyye’* başlığıyla şehrin imar sebeplerini anlatırken İstanbul’un perişan vaziyetinden bahsedip Sultan’ın ferasetle bunu gördüğünü belirterek devamında; “...kendü zâtından bu mahabbet hadis oldu ki, anı taht idine ve ol makâm-ı hurremi mahzar-ı ahkâm-ı saltanat-ü baht ide. Lâ bûd ta’miri levâzımına şürû itti. Padişah’ın *Vüzerâ ve ümerâsına i’lâm u i’lânitti ki, min ba’d tahtum İstanbuldur*” dediğini nakledip İstanbul’un şehir düzenlemesinden geçirileceğini haber vermektedir.¹⁰⁷ Ancak İstanbul’un başkent olarak tamamen kullanılması 1457’de Edirne’de çıkan büyük yangından sonra olmuştur. Zira fetihten sonra şehirde Fatih’in oturmasına elverişli bina bulunmadığı görülmüştür.¹⁰⁸

Şehrin içi yeni yerleşim için oldukça boş olduğundan, yerli halkın evleri ellerinden alınmamıştır. Ev vergisinde kolaylık gösterildiği gibi fetihde zarar gören binalar için ödenek de verilmiştir. Esir alınan Bizans ileri gelenlerine Sultan, bunların da çoluk çocuğu ile ev bark sahibi olmaları için kendilerine evler vermek ve geçimlerini karşılamak istemektedir. Hatta Megadük Notaras’ı şehrin imar işlerine nezaret için şehremini (*belediye başkanı*) tayin etmek istemektedir. Bu konuda onunla konuşmuştur da. Ancak Notaras’ın da aralarında bulunduğu asilzadelerin “artık kendi menfaatleri için daha önce sahip olduklarını elde etmek amacıyla

¹⁰⁶ Halil İnalçık, “1455 Osmanlı İstanbul Tahriri”, s. 24.

¹⁰⁷ Bkz., Tursun Bey, s. 65-76.

¹⁰⁸ Mahmut Ak, “Şehir ve İnsan”, *İstanbul: Şehir ve Medeniyet*, (Haz. Şevket Kamil Akar), Klasik Yay., İstanbul, 2004, s. 241.

kumpas kurmaktan çekinmeyeceklerine ya da oraları düşmanlara terk edeceklerine” dair yapılan uyarının ardından, hepsi idam edilmiştir. Daha sonra kendisine bu tavsiyeyi veren vezirleri Zağanos ve Şehabeddin’i cezalandırmıştır.¹⁰⁹ Sonra Sultan Süleyman Bey’i¹¹⁰ Şehremini (*subaşı*) tayin etmiş ve şehrin imarını kendisine verip kendisi Edirne’ye dönmüştür.¹¹¹ Bundan sonra Sultan Edirne’den —Sonbahar esnasında— İstanbul’a dönmüştür ki, bu yıl cülusunun üçüncü yılına rastlar. (1454)¹¹²

II. Mehmed, Haziran 1453’te başkent Edirne’ye doğru yola çıkmazdan evvel Eylül’üne kadar 5.000 hanenin getirilmesini Subaşı Karıştıran Süleyman Bey’e özel emirler vermiştir. İlk olarak 1453 yazı boyunca Galata ve Silivri’den insanlar İstanbul’a sürülmüştür. II. Mehmed 18 Haziran’da ayrıldığı şehre aynı yılın sonbaharında geri döndüğünde, nüfuslandırma işlerinin umduğu gibi başarılı olmadığını görünce, katı önlemlere başvurmuştur. Kuşatmadan önce kaçan Hristiyanları da İstanbul’a yerleşmeye teşvik için, George Scholarios’u Patrik tayin etmiştir. Sultan daha sonra, Bursa halkını İstanbul’a göç

¹⁰⁹ Mikhael Kritovulos, s. 107.; Halil İnalçık, “1455 Osmanlı İstanbul Tahriri”, s. 21.

¹¹⁰ Mikhael Kritovulos, s. 109.; Neşri, s. 709.; Süleyman Bey: İstanbul’un ilk muhafızı ve valisi durumundadır. II. Mehmed kendisini, surların onarımı ve şehrin Türkleştirilmesiyle görevlendirmiştir. İlk önce 5.000 aile getirildiği rivayet edilir. Karaman, Aksaray, Eğridir, Bursa, Manisa, Tire, Çarşamba, Kastamonu, Samsun, Sivas, İzmir’den... özü Türk soylu olan aileleri İstanbul’a getirilmiştir. Aksaray, Karaman, Çarşamba semtlerinin adı bundan ileri gelmektedir. Balkanların açılmasından sonra bu bölgelerden de aileler getirilmişse de sayısı azdır. İstanbul’un Türkleştirilmesi için çok çalışılmış, Anadolu’dan gelip yerleşecek Türk halkına arsa verilmiş, emlak vergisi alınmamıştır. Bkz., Mikhael Kritovulos, s. 109.

¹¹¹ II. Mehmed, fetihten sonra İstanbul’da 20 gün kadar kalmış ve bu süre zarfında pek iyi olmayan (Vlakhernae’) Tekfur Sarayında oturmuştur. 18 Haziran 1453’de büyük törenle şehirden ayrılmıştır., Bkz., Mikhael Kritovulos, s. 109.

¹¹² Mikhael Kritovulos, s. 115.

etmeye ikna edemeyen bazı yerel makamları cezalandırmak üzere Bursa'ya gitmiştir. Bazı yerlerdeki gerek beyler ve gerek halk tarafından devlete karşı gösterilen hasmane davranışların önünü alarak Anadolu'da düzeni temin etmiştir. Buradaki toprakları vilâyet ve sancaklara bölerek idaresi için subay ve valiler tayin ederek idareyi düzene koymuştur. Hamza Paşa'yı Anadolu Beylerbeyi tayin etmiştir. Bu işleri 35 gün içinde bitirip ve Bursa'dan 1454-1455 kışında Edirne'ye gitmek üzere yola çıkmıştır.¹¹³ Bursa'dan belli bir sayıda kişinin, İstanbul'un dışındaki Müslüman Eyüp kasabasına yerleşmek üzere sürülmesini emretmiştir.¹¹⁴ Bu şehirlerin dışında Filibe, Gelibolu ve Edirne'de de Türkler de nakledilmişlerdir.¹¹⁵

Sultan, 1454-55 kışında İstanbul'un tahririni emretmiş, 860. hicri yılın Muharrem ayının başında (11-12 Aralık 1455) İstanbul ve Galata'nın tahriri tamamlanmıştır. Bu tahriri, o zaman Bursa Sancak Beyi Cübbe (*sonradan Cebe*) Ali Bey yapmış, kendisine kâtip olarak yeğeni tarihçi Tursun Bey eşlik etmiştir.¹¹⁶ Tahrir defteri Galata ve İstanbul olmak üzere iki kısımdan oluşur. Suriçi zorla (*anveten*), Galata bir ahidname ile sulhen alındığı için, her birindeki halk ve gayrimenkuller İslam Hukuku'nun farklı hükümleri uyarınca farklı muamele görmüştür. İslam Hukuku'na göre zorla alınmış bir şehirdeki arazi ve binalar hükümdara ait olması da Sultan alicenaplık göstererek fethin ilk günlerinde bütün asilzadelerine ve hanedanına, şehir içindeki bahçeleri, tarlaları ve üzüm bağları olan muhteşem zengin evlerini bağışlamıştır. Hatta bazılarına özel mesken olarak güzel kiliseler vermiştir. Arazinin ve

¹¹³ Mikhael Kritovulos, s. 122.; Halil İnalçık, "1455 Osmanlı İstanbul Tahriri", s. 2.

¹¹⁴ Halil İnalçık, *a.g.m.*, s. 22.

¹¹⁵ İlber Ortaylı, s. 88.

¹¹⁶ Tursun Bey, s. 68.

binaların geri kalanı, hazine-i hümayun için kaydedilecektir.¹¹⁷ Kayıt sırasında pek çok ev el değiştirmiştir. Örneğin; arsanın kirasını ödeyemeyen bir kişi ayrılıp, imkânlarına uygun başka bir eve geçmek zorunda kalmıştır. Kayıt tamamlanıp Sultan'a arz edildikten sonra, yaklaşık 2.000 fiçı -her biri elli bin dirhem-¹¹⁸ ya da 100.000.000 akçenin tahakkuk ettiği ortaya çıkmıştır. Ama hemen sonra, Sultan, lütfuyla kiralanan evleri kullarına ve tebaasına bağışlamış ve tuğrasıyla tezyin edilmiş ruhsatnamelerin, kira alınmaksızın onlara verilmesini emretmiştir.¹¹⁹ Bizans'tan 500'ü ordudan olmak üzere 40.000'den biraz fazla kişi esir alınmıştır. Esirlerden Sultan payı olan beşte birlik kısımdan olan yaklaşık 1.000 adam daha önce *Stenties* diye bilinen usta denizcilerden oldukları için aileleriyle birlikte Kadırga Limanı civarına yerleştirilmiştir. Onlara evler verilmiş, belirli bir süre vergi ve angaryadan muaf tutulmuşlardır.¹²⁰

Tamamlanan bu tahrire göre İstanbul'da 23 mahallede 291'i "boş" ya da "harap" olarak belirtilmiş, toplam 918 ev sayılmıştır.¹²¹ Göçmenlerin kimliği ile ilgili ayrıntılar veren tahrir, yerleşim düzenlerini belirlememize imkân vermektedir.¹²² 1455 tahriri, kara surlarının içi, Galata ve Marmara kıyılarını kapsamaktadır. Ayrıca bu defterdeki evler tek katlı (süfli), 2 katlı (ulvi) ve geniş olarak ayırt edilmiştir; Rumların drapaz (mükellef) dedikleri büyük konaklar da sayılmıştır. Bazı evler üç veya dört bölüme ayrılmış olup birden fazla aile içine yerleşmiştir. Bina sayımında ayrıca manastırların tarım bahçelerindeki bir veya iki katlı

¹¹⁷ Mehmet Öz, s. 108.; Halil İncılık, "1455 Osmanlı İstanbul Tahriri", s. 20.

¹¹⁸ Tursun Bey, s. 68.

¹¹⁹ Halil İncılık, *a.g.m.*, s. 24.

¹²⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. 2, Ankara, 1998, s. 154.

¹²¹ Halil İncılık, *a.g.m.*, s. 20.

¹²² Halil İncılık, *a.g.m.*, s. 22.

çardaklardan da söz edilir. Fetihden sonra sayımda kayıtlı 26 manastırdan sadece biri Rumlar tarafından kullanılmaktadır. Diğerleri ya boşaltılmış ya da Müslüman göçmenlerce iskân edilmiştir.¹²³ Eldeki sayım belgelerinde 42 kilise mevcuttur ve bunların çoğu manastırların için de yer almaktadır. Kiliselerden ikisi hala Rumlara aittir. Altımermer Mahallesinde oturan Rumlar oradaki büyük bir evi kilise olarak kullanmakta, 5 kilisede Müslüman göçmenler oturmaktadır. Bunlardan biri camiye çevrilmiş, diğerleri ise cemaat olmadığından harap bir haldedir. Tahrirdeki delillere bakılırsa şehrin mahallelerine iki göçmen dalgasının geldiği görülür. İlki fetihden hemen sonra gelmiştir. Görgü şahidi Tursun Bey, *...ve buyurdu ki keferenün urûş-ı hâviyesinden ve dūr u büyüüt-i hâliyesinden, âmm ü hâş her kim ihtiyârı ile gelüp sâkin olur ise, tutuklu tuttuğu ev mülki ola. Bu terğib ile, bay u yohsuldan, her taraftan dökülüp geldiler, evler sarâylar tuttılar... ad ile meşhur hâceler geldiler. Hâllerine münasib evler ihsân idüp temlik itti; ve anlarun için, âlî bezzazistan ve çârşûlar ve bâzârgâhlar ve âyende vü revende için vâsi' kârvâvsarâyalar yaptırdı.*¹²⁴ şeklinde anlatır. Bunun ilan edilmesi üzerine birçok kişi İstanbul'a yerleşmiştir.¹²⁵ Ama gelenler, harap/bitik bir şehirde geçim şansı görmeyip kısa sürede ayrıldı. Bu durumda; *“Bu şehir (İstanbul) bununla mamur olmadı, bu defa Sultan hükmetti ki; her ilden zengin ve yoksul evler süreler. Her ilin kadısına ve subaşısına hüküm ile kullar gönderdiler. Bu gelenler halka dahi evler verdiler. Bu sefer şehir mamur olmaya yüz tuttu. Bu halka evlere mukataa koydular. Böyle olunca halka güç geldi, dediler ki bizi mülkümüzden sürdünüz, getirdiniz. Bu kâfir evlerine kira vermeğe mi getirdiniz diye ekser halk avrat ve oğlanlarını bırakıp, başını alıp gittiler.”*¹²⁶

¹²³ Bkz. Halil İnalıcık, “1455 Osmanlı İstanbul Tahriri”, s. 20-21.

¹²⁴ Tursun Bey, s. 67.

¹²⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. 2, Ankara, 1998, s. 154.

¹²⁶ Neşrî, s. 709.; Şükrü Nişancı, *15-16. Yy.da Osmanlı İktisat Zihniyeti*, Okumuş Adam Yay., İstanbul, 2002, s. 90.

Sultan 1 Haziran 1455'te NovaBerde (*Novobërdë*)¹²⁷ hisarını¹²⁸ aldıktan sonra sonbaharda Edirne'ye, sonra da kışı geçirmek için İstanbul'a dönmüştür. İstanbul'a geldiklerinde Altınkapı tarafındaki kale ve surların mükemmel surette onarıldığına memnun olmuş, bu hususta başarı gösterenleri para/vesaire ile mükâfatlandırmıştır. Bundan sonra 'Athyra' ve 'Region' haliçlerindeki zamanla çürümüş köprüleri acele onartmış, İstanbul'a bağlanan harabe olmuş yolların da tanzimi ile kaldırım yapılması emretmiştir. Karadan seyahat edenler için han ve konak yapılmasına önem vermiştir. Şehir çarşısı ve büyük hamamlar meydana getirilmiştir.¹²⁹

Bu arada, Balkanlardan birçok ahaliyi sur dışında kalan araziye naklettiririp köyler kurdurmuştur. Bu konudaki amacı; ilk önce İstanbul civarı verimli tarlalara sahip olduğundan buralarının getirilen Sırp ve Eflaklı¹³⁰ nüfus sayesinde ekilmesi ve bu suretle memleketin (özellikle et ve tahıl) ihtiyacının ilk elden karşılanması ve daha önceleri pek yerleşim olmamasından ötürü bölge asayişin teminidir.¹³¹ Boğazın Avrupa kıyılarından Karadeniz ve Eyüp'e kadar olan bölgede, şehir çevresindeki 164 köyün halkı ya kuşatma öncesinde ve sonrasında kaçmış ya da esir alınmıştır. Bu köyler, şehre erzak sağlamak için hayati öneme sahipti ve hızlı bir şekilde buralara yerleşim sağlanması gerekmektedir. Öncelikle Sultan, bu köylerin bir kısmına Türkmen Yörük göçebeleri zorla yerleştirmiş, ardından, Balkanlar'daki seferlerde esir alınan Yunan ve Sırp köylüleri de bu köylere getirmiştir. Balkanlardan

¹²⁷ Kosova'nın doğusunda yer alan maden kasabasıdır.

¹²⁸ Oruç Beğ, s. 101.

¹²⁹ Mikhael Kritovulos, s. 130.

¹³⁰ Pars Tuğlacı, *Osmanlı Şehirleri*, Milliyet Yay., İstanbul, s. 156.

¹³¹ Mikhael Kritovulos, s. 143..

gelenlere öncelikle devlet arazisinde çalışan Ortakçı-kul (*toprak işçiliği*) statüsü verilmiş, ancak bunlar zamanla ra'iyet statüsündeki özgür köylü halk arasında asimile olmuştur.¹³² Şehre gelen yolları¹³³ ve köprüleri tamir ettirmiş, şehre bol su getirtmek için suyollarının onarımını da emretmiştir. Sultan şehirde yaptırdığı inşaatı bizzat teftiş etmiştir. Yine Kapalıçarşı'nın çekirdeği olan Büyük Bedesten'in yapılmasını da bu yıl emretmiştir.¹³⁴

1459'da Mora halkından yetenekli ve bilgilileri ile Asya'nın Ionia (*İzmir, Manisa, Aydın*) bölgesindeki Eski ve Yeni Foça şehirlerinin ahalisinin bir kısmı da göç suretiyle İstanbul'a naklederek yerleştirilmiştir. Gelibolu valisi ve donanma komutanı Zağanos Paşa 40 gemiyi adalar üzerine sevk ederek Taşöz ve Semendirek adalarının ahalisinin bir kısmı dahi İstanbul'a naklettirmiştir.¹³⁵ Fetihden sonra göçmüş yerli ve sürgün halkı toplamaya çalışan Sultan, şehre nüfus getirme işini ömrünün sonuna kadar devam ettirmiştir. Rumeli'de Üsküp, Yenişehir, Mora, Midilli, Eğriboz, Arnavutluk, Selanik ve Edirne; Anadolu'da Konya, Aksaray,¹³⁶ Balat, Sivas, Bayburt, Karaman, Manisa, Larende, Foça, Argos, Ereğli, Amasra, Trabzon, Sinop ve Samsun'dan mühim miktarlarda Müslüman; Kefe'den Rum, İtalyan, Yahudi nüfusu getirtip yerleştirir. Göçerlerin büyük kısmı Müslüman olmakla beraber ırk ve din ayrımı gözetilmeksizin celb edilmiştir. Hatta Akka, Gazze ve Remle'den İstanbul'a

¹³² Halil İnalçık, "1455 Osmanlı İstanbul Tahriri", s. 27.

¹³³ Önder Kaya, *Konstantin'in Kutsanmış Şehri (3 Devirde İstanbul)*, Küre Yay., İstanbul, 2011, s. 64.

¹³⁴ Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I*, s. 125.

¹³⁵ Mikhael Kritovulos, s. 175.

¹³⁶ "... vilayet-i Karaman'ı hırasan gösterüp Ereğlü'yi ve Aksaray'ı feth edüp halkını Konstantiniyye'ye sürüp, Varsak iline vardı ve halkına velvele bıraktı...", Bkz., Oruç Beğ, s. 106.

gönüllü gelip yerleşenler dahi vardır.¹³⁷ Paflagonya (*Kastamonu-Sinop arası*) bölgesindeki şehirlerine mübaşirler göndererek halkının büyük kısmı ve özellikle Osmanlı idaresi altında bulunan gayr-i Müslimler arasından ilim-fen, servet ve sanat sahibi olanlar, ticaretle uğraşanları buldukları yerlerden İstanbul'a nakledilmiştir. Sultan bu sene şehrin ortasında ve yüksek bir yerinde, büyüklüğü ve kıymeti cihetiyle benzerlerinden üstün bir cami-külliyeye yaptırmak için bir yer seçerek içine konulacak sütunların ve kıymetli taşların ve diğer yapı malzemesinin tedarik edilmesini ferman eylemiştir.¹³⁸ Aynı yıl vezirlerine; surlarla çevrili yer içerisinde bu tip külliyelerin yapılmasını emretmiştir.

1.1. Yerleşim

İstanbul'dan Balkanlara doğru askeri güzergâhlar üzerinde pek çok han ve kervansaray yapılmıştır. Sultan sık sık İstanbul'dan Edirne'ye seyahat ettiği için anayol üzerine yollara taş döşenmiştir. Ana yollar dışında kalan tali yollara pek bakılmaz, hatta Edirne'nin batısında kalan bölgelerde yol bakımına pek özen gösterilmemiştir. İstanbul ve Edirne arasına da camiler, medreseler gibi dikkat çekici yapılar yapılmıştır. II. Mehmed döneminden kalmış İslam'la aidiyeti olmayan büyük binaların sayısı azdır. İmparatorluğun ileri gelenleri, böylesi binaları yaptırmak suretiyle hem isimlerini ebedileştiriyor hem de önemlisi sultanın dikkatini çekebilmektedir.¹³⁹

¹³⁷ Mahmut Ak, "Şehir ve İnsan", *İstanbul: Şehir ve Medeniyet*, (Haz. Şevket Kamil Akar), Klasik Yay., İstanbul, 2004. s. 244.

¹³⁸ Mikhael Kritovulos, s. 164.

¹³⁹ Franz Babinger, s. 393.

Haliç sahilinde savaş gemilerinin erzak, mühimmat ve eşyasını indirebileceği, diğer savaş araçları için ambarların hazırlanmasını, amme hizmetine dönük ve şehri süsleyecek binaların acele bitirilmesini emrederek, bu konuda yetkili olan sanatkârları inşaata nezaretçi tayin etmiştir. Sultan, yapılacak büyük sanatkârane binalar¹⁴⁰ ile şehrin eski mamurluğunu geri getirmek, ilim ve fen erbabını, servet sahibi kişileri de burada toplayarak herkesin özleyeceği bir yer haline getirmek istemektedir.¹⁴¹

Suriçi		Galata		Suriçi ve Galata Toplamı
Hane	Adedi	Hane	Adedi	
Müslüman	8951	Müslüman	535	9486
Rum Ortodoks	3151	Rum Ortodoks	592	3743
Ermeni	372	Ermeni	62	434
Yahudi	1647	Avrupalı	332	
Kefeden gelenler	267			
Ortodoks Karamanlılar	384			
Çingeneler	31			
Toplam	14803		1521	16324
Dükkan	3667		260	3927

Tablo 1: İstanbul Kadısı Mevlana Muhyiddin ve Subaşı Mahmud Paşa tarafından 1477’de hazırlanan rapora göre tahmini nüfus.¹⁴²

¹⁴⁰ Mikhael Kritovulos, s. 142.

¹⁴¹ Mikhael Kritovulos, s. 166.

¹⁴² Halil İnalçık, *The Survey Of Istanbul 1455 (The Text, English Translation, Analysis of the text, Documents)*, T.C. İş Bankası Kültür Yay., 2012, s. 597-8.

Yukarıdaki 1477 sayımına göre şehirde kullanılan toplam 16.324 ev ve 3.927 dükkân vardır.¹⁴³ Buna boğaz kıyılarında oturanlar, Üsküdar, Eyüp semti, Haliç ve Silivri tarafları dâhil değildir.¹⁴⁴

XV. yüzyıl Osmanlı şehrinin nüfusu hakkında kapsamlı bilgi sağlayan bir belge yoktur. Vakfiyelerde '*Beyt-i süfli*' denen tek katlı evlerin olduğu görülür. II. Bayezid döneminde (1481-1512) 2 katlı evlerin de yapılmaya başlandığı saptanmaktadır. 1513 tarihli Ayasofya tahrir defterlerinde ev büyüklüklerinin 200-400 arşın murabbai (50-100 m²) olduğu yazar. Dönemin şartları göz önüne alındığında hane sayısı 5-6 gibi bir katsayı ile çarpılırsa, saray, askerler ve medreselilerle beraber İstanbul ve Galata nüfusu, II. Bayezid dönemi sonunda 100.000 civarında; şehir çevresindeki dağınık nüfusla birlikte muhtemelen 120.000'e ulaşacaktır. Fatih devri sonlarında Galata, Suriçi, Boğaziçi, Eyüp ve Üsküdar'da (fetihten bir asır önce burada Türkler meskûndur) mahalle sayısı 262 olarak belirtilmiştir.¹⁴⁵ Bu mahallerden; İstanbul'da 181'den 150'si, Eyüp semtinde 8'den 6'sı, Kasımpaşa'da 2'den 2'si, Boğaziçi'nde 10'dan 8'i, Galata'da 3'ü bir mescid veya cami adıyla anılmaktadır. Bu durumda Fatih döneminde bulunan 262 mahalleden 169'unun, İslam şehir dokusuna uygun olarak bir mescid veya cami etrafına kurulduğu anlaşılmaktadır. Bu rakamın genel oranı %65'tir.¹⁴⁶ Fatih'in Vakfiye'sinde bildirildiğine göre II. Mehmed Ayasofya, Zeyrek, Galata

¹⁴³ Franz Babinger, s. 104.

¹⁴⁴ Doğan Kuban, *Kent ve Mimarlık Üzerine İstanbul Yazıları*, Yapı-Endüstri Merkezi Yay., İstanbul, 1998, s. 24.

¹⁴⁵ Bkz.; Ekrem Hakkı Ayverdi, *Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskânı ve Nüfusu*, Ankara 1958, s. 57-69.

¹⁴⁶ Nazif Öztürk, "Fatih Vakfiyelerinde Şehircilik", *II. Uluslararası İstanbul'un Fethi Sempozyumu*, 30-31 Mayıs-1 Haziran 1997, İstanbul, s. 170.

(Arap), Silivri, Şeyh Vefa, Rumelihisarı (Kulle-i Cedîd, nam-ı diğer Cuma cami) ve Fatih Cami olmak üzere toplam şehirde 7 cami vakfetmiştir.¹⁴⁷

Şehir içindeki imarlaşma faaliyetleri vatandaşın tercih ve isteğine de bırakılmasına rağmen imarda kaliteyi yakalamak ve kente bütünleşmiş doku içerisinde çehre kazandırmak için hem de devlet tarafından hazırlanmış yapıların kullanım sahibi olmak isteyenlere bu ayrıcalığın getirdiği imkân ve fırsatlardan yararlandırmak için devlet; şehir içi yapılaşmayı kendi kontrolünde tutmuştur. Vakıf sistemini etkin kullanarak uzun vadede düzenli gelir elde etmiş ve mülkler üzerinde çıkabilecek hak iddialarının önüne geçmiştir. Bir başka husus ekonomik gelişmeyle beraber değerlendirilecek mülklerin piyasada fahiş fiyatlarla muhtemel alım/satımın yapılmasının da önüne geçilmiştir. Şehir içerisinde mahalleler ile çarşı hemen hemen iç içe olduğundan güvenlik sağlanmış, mahallelerde kartellerinin türemesi ve gettolaşmanın önü alınmıştır.

Yapımları kadar bakımları da masraflı olan külliyelerin amaçlarına uygun hizmet verebilmeleri için düzenli olarak gelen gelire ihtiyaçları vardır. Fatih Külliyesi'ne ait vakfiye metninde külliye için inşa edilmiş olan akârâtın sayısı ve hizmet alanları hakkında bilgi edinebiliriz. Fatih vakfiyesine mensup Suriçi, Galata ve Eyüp semtlerinde 2.898 dükkân, 250 menzil (iki katlı veya iki dairesel ev) 711 beyt (ev), 275 oda-hücre, 183 mahzen, 65 değirmen, 18 hamam, 37 köy, 15 bahçe, 7 burgaz, 2 kapan, 118 sandık, çevresiyle birlikte vakfedilmiştir. Bu saydığımız iş yerlerine, 90 odalı Mahmutpaşa'daki Sultanhanı, 31 odalı Eskişaray'daki Kervansaray, 27 odalı Tahtakale'deki yemiş kapanı ve kaç odalı olduğu belirtilmeyen

¹⁴⁷ Bkz., *Fatih Mehmet II Vakfiyeleri*, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı-Türk Vakfiyeleri, no:1, Ankara, 1938, s.201-205.

Sultanhanı bitişindeki diğer han ile 2 gümrük, 1 tuz ambarı ve 1 bedesten dâhil değildir. Bu rakamlar, vakfiyede verilen sayıların toplanmasıyla elde edilmiştir. Oysa vakfiyenin birçok yerinde sayı verilmeden “*şehr-i mazburda ve Galata’da pazarlar, dükkânlar, hamamlar, hanlar, değirmenler, meskenler ve menziller inşa edip cümlesini vakf-ı sahih-i şer-i üzere vakfettiği*”¹⁴⁸ zikredilmektedir. Bu durumda İstanbul ve Galata’da evlerin %7,5’i, işyerlerinin ise %75’i II. Mehmed’in vakıflarına bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Bu nüfusun mahallelere dağıtılması, genellikle getirildikleri yörelere göre olmuştur. Mahallelerin bir bölümü kurucuların ve yaptırdıkları mescidlerin adlarıyla, bir bölümü memleketlerine nispetle anılır. Mescit merkezli yerleşim öbekler halinde bütünleşmiş bir yapı oluşturmuştur. Ayvansarayı Hüseyin Efendi İstanbul kitabında¹⁴⁹, her caminin bir mahallesi olup olmadığını dikkatle belirtir. Mahalle kurucuları arasında askerler, şeyhler, hocalar bulunur. Fakat kent kapılarına göre ad alan mahallelere de rastlanır.

1.2. İmar Çalışmaları

II. Mehmed; bütün sanayi öncesi imparatorlukların en önemli sorunu olan, emperyal politikaları finanse edebilecek büyüklükte merkezi hazinenin dolu tutulması probleminin üstesinden gelebilmek amacıyla, bir dizi yeni ve sert malî önleme başvurmuştur. Mehmed’in saltanatının sonlarında görülen yaygın, hatta şiddetli hoşnutsuzluğun temellinde bu malî politikalar yatmaktadır. Yeni başkent İstanbul; Sultan’ın cihan imparatorluğu tutkusunun simgesi haline gelmiştir. Saltanatı boyunca II. Mehmed, İstanbul’u büyük Roma imparatorlarının zamanındaki gibi dini ve siyasi bir metropol olması için elinden geleni

¹⁴⁸ Bkz. *Fatih Mehmet II Vakfiyeleri*, s. 207-240; *Eyüp vakfiyesi*, s.316-318; Nazif Öztürk, s. 174.

¹⁴⁹ Bkz., Ayvansarayı Hüseyin Efendi, *Hadikatü’l-Cevami*, (Haz. Ahmet Nezih Galitekin), İşaret Yay., 2001, İstanbul.

yapmıştır. Sultan, *Kayser* ve *Sultan'ul-Berreyn ve Hakan'ul-Bahreyn (iki kıta ile denizin hâkimi)* unvanlarını benimsemiştir. Harap ve kısmen metruk şehri, imparatorluğun çeşitli köşelerinden getirdiği Türk, Rum, Sırp, Bulgar, Türkmen, Yörük, Ermeni ve Yahudi milletlerinin zorunlu iskânı yoluyla da kısa zamanda yeniden şenlenmiştir. Merkezî çok büyütmüş ve bu, devletin orduyu ve donanmayı güçlendirmesini, ateşli silâhlarla donatılmış yeniçeri sayısını arttırmasını, Cenovalı mühendislerin gözetimi altında o güne dek Akdeniz'de görülmemiş büyüklükte savaş gemileri inşa etmesini mümkün kılmıştır.¹⁵⁰

II. Mehmed şehre girdiği ilk gün, İstanbul'un imparatorluğunun payitahtı olduğunu ve Ayasofya'nın da başkentinin '*Camii Kebiri*' olduğunu ilan etmişti.

Nazm:

Nazar iden ana kalurdı hayran

Gelürdi görmeğe her kim işidir

Görürdi her bakımda dürlü elvân

Görüb eyidir kim, bu dîv işidir

Kubbesini etdiler billûrdan

Yüzine bakılmazidi nurdan¹⁵¹

1457'de Sultan, artık Müslümanların kullanımına açılmış Bizans dini yapıların mülkiyetini Ayasofya vakıflarına devretmiştir.¹⁵² Bu binalara belgelerde '*sultani*' ve '*mukataalı*' şeklinde geçer. 1489'da yapılan bir teftişe göre İstanbul ve Galata'da 1.093 mukataalı ev mevcutken, o zamanlar Padişah kulları tarafından iskân edildiği müddetçe

¹⁵⁰ Halil İncalcık, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik Ve Sosyal Tarihi Cilt:1 (1300-1600)*, s. 55.

¹⁵¹ Bkz. İbn Kemal, *Tevârîh-i Âl-i Osman VII. Defter(Tenkidli transkripsiyon)*, (Haz. Şerafettin Turan), TTK Basımevi, Ankara,1991, s. 8 0-88.

¹⁵² Halil İncalcık, "1455 Osmanlı İstanbul Tahriri", s. 25

mukataa statüsünde sayılmayan sayıları 335 olduğu tahmin edilen eski Bizans evleri dâhil değildir. 898’de (1492) bu mukataalı, evlerin sayısı 1.428’i bulmuştur. II. Bayezid döneminde, Ayasofya vakfiyesinin tanziminden önce (861/1457) mülk olarak tahsis edilen Bizans evlerine kira uygulamasından kesinlikle vazgeçilmiştir. Fakat II. Mehmed zamanında birkaç defa bu evlere de vergi konulmuş ve kaldırılmıştır. Bizans binaları dışında II. Mehmed’in inşa ettirdiği cami külliyesi, çarşılar, kapanlar, bedestenler şehre bir Osmanlı-İslam şehir alt yapısı sağlamıştır. Şehirde ekonomik hayatı canlandırma ve nüfuslandırma için bu alt yapı gereklidir. Halkın ekonomik ve sosyal ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için Sultan tarafından inşa ettirilen *Kapalıçarşı ile birlikte; bedestenler, Bodrum Kervansarayı, Tahtakale'deki Eski Kervansaray, bedesten yakınlarındaki Yeni Kervansaray Hanı, Unkapanı, Tuz Ambarı, Mumhane, Sabunhane, Cenderehane, Debbağhane, Sellahhane, Boyahane ve Muhtaban Karhanesi (İş yapılan/süt satılan yer)* gibi gelir getirici ve yerleşimi özendirici iş merkezleri de Ayasofya vakıflarına bağışlanmıştır.¹⁵³ Bunlardan başka 2 hamam, 46 kasap, 41 aşhane, 28 bozahane ve fırınla birlikte şehrin çeşitli bölgelerinde 2.000 kadar dükkân da Ayasofya'ya vakfedilmiştir. Bu dükkânların çoğu, dikdörtgen bloklar şeklinde veya karşılıklı sıra halinde yaptırılmış ve her biri tek bir zanaat koluna vakfedilmiş çarşılar halindedir.¹⁵⁴

1463’te Sultan, kendi adını taşıyan bir cami ve külliye yapılmasını emretmiştir. 1470’te tamamlanan külliye camii, tabhane, 8 sıbyan mektebi, 4 kütüphane (*Şeyhiyye, Muslihuddin*

¹⁵³ “Öyle ki şehrin içindeki bütün çarşı han ve evlerden gelen rayiç ücretlerini mabedin giderine tahsis etmiştir. Böylesi büyük bir ibadethanenin giderlerinin çok olmasına rağmen senelik belirli bir meblağ da hazineye aktarılır. O zamanlarda oraya yönelik bütün evkafların yekûnu 10 defa 100.000 akçeye ulaşır, bundan yaklaşık 450.000 akçe vakıfların fonladığı hazinede olurdu.”, Bkz. İdris-i Bitlisî, s. 128.

¹⁵⁴ Halil İnalçık, “İstanbul”, *DİA*, C. 23, 2001, s. 222.

Sinobiyye, ve Kasımiyye medreselerinde), “merza-i amm u hass için dârü’ş-şifâ...” ve yanında bir imaret; “ehl-i medârise ve sâdirîn ü vâridine ve fukrâ ü mahallâta, günde iki nevbet anun hânı bi- dırığ müstevfâ yitişür...”¹⁵⁵ bulunmaktadır. Külliye’nin vakıf geliri yıllık 32.000 altına ulaşmaktadır. Cami ve diğer hayrat binalarında hizmet eden 383 görevli, maaşlarını vakıf fonundan almaktadır. İmarete ücretsiz verilen yemeğin yanı sıra, her gün görevlilere ve fakirlere 3.300 somun ekmek dağıtılmaktadır. Her türlü dini, sosyal ve ekonomik hizmeti sunan bu müesseseler, tipik bir Osmanlı şehrinin çekirdeğini oluşturmaktadır.¹⁵⁶

Yerli nüfus şehir yapısına aşina olduğundan, viranelerinden sökülen halk haricinde sur içinde göç yapılmamış, var olan şehir düzeni korunarak ticari doku yıpratılmamıştır. Özellikle sokak ve iç ticaret güvenliği için bu çok önemli bir düşüncedir. Suriçi İstanbul’unda yeni müesseselerin kurulduğu yerler Bizans döneminde de faal olan yerlerdir. Örneğin değerli eşyaların ticaretinin yapıldığı Bedesten Çarşısı, Kapalı Çarşı bölgesinde Bizans Dönemi’nde de aynı hizmetler görülmektedir. At meydanına çevrilen Hipodrom; cirit, düğün, sünnet törenlerinde gösterilerin düzenlediği açık hava meydanları olarak hizmet vermeye devam etmiştir.¹⁵⁷ Eldeki vesikalar gösteriyor ki Osmanlı yerli (Bizans) kurumlarını tahrip etmeyip tam aksine bu kuruluşları devamlılıklarını sağlayacak şekilde yenilemiş ve onlara süreklilik kazandırmıştır. Osmanlı Devleti’nin aslî karakteri (yabancı) yerli kurumlarla ve sınıflarla bir uzlaşmayı engellemiyor, bilakis teşvik ediyordu.¹⁵⁸ Haliç liman bölgesinde un hali olarak kullanılan Unkapanı, Bizans döneminde unların tartıldığı ve dağıtıldığı yerdir. Aya

¹⁵⁵ Tursun Bey, s. 72.

¹⁵⁶ Halil İncalcık, “1455 Osmanlı İstanbul Tahriri”, s. 25

¹⁵⁷ Halil İncalcık, “1455 Osmanlı İstanbul Tahriri”, s. 25.

¹⁵⁸ Halil İncalcık, *Osmanlı İmparatorluğu- Toplum ve Ekonomi*, İstanbul, Eren Yay., 1996, s. 245-247

İrini Kilisesi de bir dönem cebehane olarak kullanılmıştır.¹⁵⁹ Suriçinde iki büyük askeri kışladan biri Şehzadebaşı semtinde, diğeri Yenibahçe'deki Etmeydanı'ndadır. Ayrıca Ayasofya'nın güneyde Cebeciler Kışlası, Kasımpaşa'da Bahriye Kışlası bulunmaktadır.¹⁶⁰

Kent içi yapılaşma seri ve çok olsa da, odalar, evler en alçak yapılarırken bedesten, han, hamam ve imaretler nispeten daha yüksektir. En âlâ yapılar sadece külliye camileridir.¹⁶¹ Yalnız şehir içinde yaşanmaz, Haliç'te de yaşanır. Bir kıyıda öbürüne kayıkla geçilir, meşhur mesire yerlerinde eğlenilmektedir. Fatih Okmeydanı'nda bir mesire yeri olmasını istemişken II. Bayezid bu çayırı genişletir ve çatal tırnaklı hayvanların üzerinden geçmesini yasaklatır. Aynı şey Alibeyköy, Kâğıthane köy çayırları ve Boğaz mesireleri içinde geçerlidir. Bazı mevsimlerde insanlar buralara gittiğinden bekçi, fundalıkları korumak içinde funda takımları oluşturulur.¹⁶² İçki ve domuz eti yasağından ötürü bu maddeler Müslümanlardan uzak tutulur, Müslümanlara kesinlikle satılamaz ve Gayr-ı Müslimler bunları satan dükkânlarını Müslüman mahallelerinde açamazlardı. Meyhaneler sadece Haliç'in öte tarafındaki Galata'da bulunur ve burası Müslümanlar tarafından bir günah yeri olarak görülürdü.¹⁶³

¹⁵⁹ Yüksel Yoldaş Demircanlı, s. 562.

¹⁶⁰ "İstanbul(Sanat)", *DİA*, C. 23, s. 245.

¹⁶¹ "Kentte o kadar çok bahçelik ve servilik vardı ki; kente uzaktan bakıldığında burası kentten çok yapraklılar ormanı ortasındaki çoban kulübelerine benziyor. Camilerin minarelerini saymazsak, yüksek saray ve kulelere rastlanmıyor. Hepsi de görkemli biçimde yapılmış ve kurşunla kaplanmış 300'ü aşkın cami var, ayrıca gene kurşunla kaplanmış 100'ü aşkın hamam, kervansaray ve hastane bulunuyor.", Bkz., Philippe du Fresne-Canaye, s. 66.

¹⁶² Turgut Cansever, "Fetih Nice Kapılar Açar", *İstanbul: Şehir ve Medeniyet*, (Haz. Şevket Kamil Akar), Klasik Yay., 2004, s. 37.

¹⁶³ Halil İnalçık, "İstanbul: bir İslam şehri", s. 258.

Kentler, üzerinde yaşayan toplumun tecrübe, bilgi, enformasyon bakımından yapısal hafızasıdır. Bunun içindir ki Osmanlı bu kente kendi has kültür ve medeniyet unsurlarını hâkim kılmaya çalışmıştır. Roma ve Bizans dönemlerinde kendine has değerleriyle oluşmuş ve yerleşmiş olan İstanbulluk bilinci fetihten sonra doğal olarak renk değiştirmiştir. Kent aynı kenttir, fakat üzerinde yaşayan insanlar başkadır, değerleri başkadır. Şehirdeki değişim birtakım planlamalar ve yönlendirmelerle zamana yayılmıştır. Zamanla olgunlaşacak İstanbulluk bilinci için bir neslin şehirde yaşaması ve üzerinden geçmesi gerekmektedir. Özellikle dini yapıların yanında burada vefat eden aile fertleri için oluşturulan mezarlıklar ve geri kalan aile fertlerinin onlar için hayratta bulunmaları aidiyet duygusunu pekiştirmiştir.¹⁶⁴

Aşağıda verilen haritayı; 1544 yılında Sebastian Münster, 1520’de George Braun’un bastırıldığı haritaya kendi yorumlarıyla yeniden basmıştır. Harita baktığımızda kentteki yeni yapıların görünmeye başladığını fark edebiliriz. Haritada dikkat çeken yapılar, aşağı burunda yer alan Yeni Saray, minare eklenmiş Ayasofya, hipodrom ve çevresi, ortada Eski Saray’dır. Eski Saray’ın hemen yukarısında Türk dönemi kentinin ilk anıtsal ifadesi¹⁶⁵ Sultan Külliyesi ve Valens Sukemeri görülür. Yedikule hisarı inşa edilmiştir. Surlara doğru değirmenler ve boş araziler belli olur. Solda yukarıya doğru Kadırga Limanı, duvarları henüz sağlam bir yapı olarak duran surların yanında yükselen Tekfur Sarayı dikkat çeken yapılardır. Pera dışında kalan Tersane-i Amire ve gerisinde Okmeydanı sırtları yer alır. Kentteki ana yollar ve

¹⁶⁴ Bkz.; Eyüp Baş, “Osmanlı İstanbul’unda İstanbulluk Bilincinin Oluşum Süreci”, 7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi, 5-10 Ekim 2009, *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını:407*, s. Ankara, 2011, s. 19-26.

¹⁶⁵ Doğan Kuban, s. 39.

bağlantıları ayrıntılı olarak izlenmektedir. Haritada ortada giden Kanuni yanındaki askerlerde solaklardır.¹⁶⁶

Harita 3: Başlık BYZANTIVM NUNC CONSTANTINOPOLIS, George Braun (1541-1622), Franz Hogenberg (1535-1590, Civitates Orbis Terrarum, Köln, (1572-1618).

¹⁶⁶ Ayşe Yetişkin Kubilay, s. 46.

2. Dini ve Sosyal Yapılar

Fetih mutluluğunu, fethin manevi önderleri, komuta kademesi ve askerleriyle birlikte bir kez daha yaşamak isteyen II. Mehmed Okmeydanı'nda gazaya iştirak eden gazilere bir ziyafet vermiş, bu ziyafette Akşemseddin bir konuşma yapmış ve bu konuşmada *“İnşallah cümlemiz mağfuruz. Fakat gaza malını israf etmeyüp, İstanbul içinde hayrat ve hasenatta sarf ve padişahınıza itaat ve muhabbet ediniz”*¹⁶⁷ diyerek harap ve perişan olan İstanbul'un imarına hayır/hasenatla katkıda bulunmalarına dikkat çekmiştir. II. Mehmed şehrin imar ve ihyası için kurmaylarıyla harekete geçmiştir. Yedi tepe üzerine yükselen minarelerle İstanbul'u bir İslam ve Türk şehri yapmaktan başka bir şey istemez, bu düşüncesini vakfiyesinde geçen şu beytle dile getirir:

**“Hüner bir şehri bünyâd itmekdür
Reâya kalbin âbâd itmekdür.”**

Devlet ileri gelenleri, İstanbul'un muhtelif semtlerinde kendi adlarıyla vakıf külliyeler inşa ettirmiş, imkânı geniş olmayanlar mescid, mektep, zaviye, sebil veya çeşme yaptırmışlardır. Mahallelerin bazıları da bu vakıfların etrafında oluşmuştur. Bugün İstanbul'da birçok mahalle ve semt isimlerini, dini, sosyal ve kültürel hizmette bulunan hayrat sahiplerinden almıştır.¹⁶⁸ Şehir nüfusu fetihten önce 40.000'e kadar düşmüştür, halkı fakir ve

¹⁶⁷ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskânı ve Nüfusu*, Ankara 1958, s. 7.

¹⁶⁸ Nazif Öztürk, “Fatih Vakfiyelerinde Şehircilik”, *II. Uluslararası İstanbul'un Fethi Sempozyumu*, 30-31 Mayıs-1 Haziran 1997, İstanbul, s. 170.

büyük kısmı gayri meskûndur.¹⁶⁹ Fetihten 25 yıl sonra nüfusunu iki katına yükselen İstanbul, müteakip yıllarda da hızla büyümeye devam etmiş ve bir asır içerisinde neredeyse 500.000'lik dev bir mega şehir haline gelmiştir. Bursa veya Edirne başşehir olarak kalsalardı bunun 1/5'ine bile ulaşamazlardı. Çünkü bu kadar büyüme, çağın üretim ve ulaşım teknolojisi ile ancak deniz bağlantıları ile mümkün olabilirdi. Ancak burada da büyük ölçüde siyasi-iktisadi kontrolün kapasitesine ihtiyaç vardır.¹⁷⁰

Davetin ardından şehrin uygun ve hoş bir yerine fonksiyonel, muhitine göre ölçüsü yerinde estetik yapı olacak şekilde bir cami yapılır. Cami etrafına haneleri çekecektir. İşçiler inşaat alanına yakın evlere yerleşir ve dükkânlar gelir. Caminin sanatı güzel olmakla beraber, inşaatında uzun yıllar ayakta durması için taş, demir ve bronz gibi dayanıklı malzemeler kullanılırdı. Kompleks bir yapı olan külliye; büyük cami, medrese, kütüphane, hastane, darülaceze, tekke, mektep ve abdesthaneden müteşekkildir. Külliye için bir vakıf kurulur, vakfın kurucusu için genellikle külliye içine bir türbe yaptırılır. Külliyelerin yanında cami ve mescidler, İstanbul'un yeniden inşa sürecinde yeni nahiyelerin teşekkülü için bir çeşit altyapı hizmeti görmüşlerdir.¹⁷¹

¹⁶⁹ Halil İncalcık, *Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar- Cilt:1*, T.C. İş Bankası Kültür Yay., 2018, s. 124.

¹⁷⁰ Mehmet Genç, "Fethin İktisadi Sonuçları", *II. Uluslararası İstanbul'un Fethi Sempozyumu*, 30-31 Mayıs-1 Haziran 1997, İstanbul, s 201.

¹⁷¹ Halil İncalcık, "The Hub of the City: The Bedestan of İstanbul", s. 255; Bu külliyeler, müteakip bölgelerin çekirdeği haline geldi.

2.1. II. Mehmed Dönemi Eserleri

II. Mehmed döneminde İstanbul'un içinde mevcut Bizans devrinin kilise ve manastırları, ilk ihtiyaçları karşılamak amacıyla cami, mescid veya zaviyeye dönüştürülmüştür.¹⁷² II. Mehmed döneminde camiye çevrilen 6 ve medreseye çevrilen 1 kilise vardır. Bunların arasında *Aya-Marina Manastırı*, Baba Haydari dervişlerine verilmiştir.¹⁷³ Kiliseden dönüştürülmüş cami ve medreseler:

Ayasofya; Sultan, fethin ikinci günü St. Sophia (Ayasofya) kilisesine gitmiş, kilisenin derhal temizlenip camiye çevrilmesini emretmiştir. Kible tarafına tahtan birer minber ve mihrab yapılmış, tahtadan yapılan ilk minaresi daha sonra tuğla kullanılarak yeniden inşa edilmiştir.¹⁷⁴ Müslümanların yüzyıllardır *Konstantiniyete'l-Kübra* dedikleri bu yeri bir İslam şehri olarak bilinmesi için '*İslam-bol*' adını vermiştir.¹⁷⁵

Zeyrek Kilise Camii (Pantokrator Manastırı Kilisesi); Fethin hemen ardından, bu büyük manastır hemen medreseye çevrilmiş, yapı Osmanlı İstanbul'unun ilk eğitim kurumu olmuştur. Müderrislerinden Zeyrek lakaplı Molla Mehmed Efendi (ö.1497-98?) isim kaynağıdır. Binanın cami/medrese olarak kullanıldığı Fâtiş vakfiyelerinde açıkça belirtilmiştir.¹⁷⁶

¹⁷² "İstanbul (Sanat)", *DİA*, C. 23, s. 248.

¹⁷³ Halil İncalcık, "İstanbul: bir İslam şehri", s. 247.

¹⁷⁴ Halil İncalcık, "İstanbul: bir İslam şehri", s. 247.

¹⁷⁵ Halil İncalcık, *Osmanlı İmparatorluğu- Klasik Çağ*, s. 247.

¹⁷⁶ Hayri Fehmi Yılmaz, "Zeyrek Kilise Camii", *DİA*, C. 44, s. 377.

Eski İmaret Camii (Pantepoptes Manastırı); Aleksios Komnenos (ö.1118) tarafından muhtemelen 1081-87 yılları arasında yaptırılmış bu manastır, Fatih Külliyesi yapılıncaya kadar imaret/zaviyeye ve medrese olarak kullanılmış, kilisesi de mescid olmuştur. Sanıldığı gibi aksine burası sadece aşhane-imaret olmamıştır. Ancak ismi Eski İmaret Mescidi (Camii) olarak adlandırılmıştır.¹⁷⁷

Arap Camii (San Paolo Kilisesi); Sultan, kiliseyi 1475'te camiye çevirerek vakfına katmıştır. 20 yıl sonra da, İspanya'dan sürülen Endülüs Müslümanlarının bir kısmı, çevredeki mahallelere yerleşince adı, '*Arap Camii*' olarak anılmaya başlanmıştır.¹⁷⁸

Kalenderhane Camii (Akataleptos Manastırı Kilisesi); Kalenderî tarikatı dervişlerinin kuşatmadaki hizmet ve gayretleri sebebiyle bizzat fetih sonrasında Sultan tarafından kendilerine zaviye olarak tahsis edilmiştir.¹⁷⁹

Fatih (Sultan) Camii; İstanbul'un alınmasından sonra şehrin yedi büyük tepesinden birinde yapılan bu cami ve külliyesi, şehrin belli başlı sanat abidelerinden biridir. 8 tetimme medresesi¹⁸⁰, darüşşifa, darüzziyafe (tabhane), imaret, kervansaray, hamam ve diğer bağlantı binaların ortasındaki Sultan Camii'nin yapımına İstanbul'un fethinden 9 yıl sonra 1462-63 yılında başlanılmış ve bu büyük abidenin bitirilmesi 8 yıl sürerek 1470'de son bulmuştur.¹⁸¹

¹⁷⁷ Semavi Eyice, "Eski İmaret Camii", *DİA*, C. 11, s. 391.

¹⁷⁸ Semavi Eyice, "Arap Camii", *DİA*, C. 3, s. 327.

¹⁷⁹ Semavi Eyice, "Kalenderhâne Camii", *DİA*, C. 24, s. 252

¹⁸⁰ Neşrî, s. 711, Hadidi, s. 214.

¹⁸¹ Mikhael Kritovulos, s. 166.

“El-hasıl Camii İstanbul’u Sultan Mehmed han yapup, bir veçhile mamur etti-kim, etraf-ı alemde anın misli şehir yoktur diye seyyahlar şehadet ederler, Hususa, sevad-ı cennet-âbâd İstanbul’un ki, rûy-i zemînde nazîrî muhâl olup, cihan-ı rûb’ içinde hâl-i anberîn gibi düşmüştür.”¹⁸² Fatih Külliyesi örnek alınarak inşa edilmiş;

Mahmud Paşa Camii; İstanbul’un ikinci büyük tepesinin üzerinde yer alan tek minareli camiidir. Fetihden sonra Sultan, kentte cami, medrese gibi eserler yaptırması için çağrıda bulunmuş, Sadrazam Mahmud Paşa da, bu emre ilk uyan kişi olarak; gümüş ve altınla süslü, şeffaf mermerleri ve gayet güzel sütunları olan muhteşem bir camii ve külliye yaptırmak üzere ‘*Tusteren*’ adındaki kilise kalıntılarının bulunduğu yerde karar kılmış ve burada kendi adıyla anılan bu camiiyi, bir medrese, büyük bir han, bir hamam ve banisi için bir türbeden ibaret küçük bir manzume halinde külliye olarak inşa edilmiştir (1464).¹⁸³ Mahmud Paşa Cami’si örnek alınarak inşa edilen;

Murad Paşa Camii; Mahmud Paşa Külliyesinin daha sade bir benzeri bu cami (y.1469-70) Sadrazam Has Murad Paşa tarafından yaptırılmış. Yanına bir medrese, bir hamam yapılmışsa da, bunlar günümüze ulaşmamıştır. Aynı yapıların İstanbul’daki üçüncü örneği, sadrazam Davud Paşa’nın 890’da (y.1485) Avratpazarı yakınındaki cami, medrese, mektep, çeşme, imaret ve türbeden oluşan¹⁸⁴ Davud Paşa Külliyesi’dir. Dördüncü temsilcisi *Rumi Mehmed Paşa Camii*'dir. Bunlardan başka;

¹⁸² Neşri, s. 713.

¹⁸³ Mikhael Kritovulos, s. 167.

¹⁸⁴ Şerafettin Turan, “Koca Davud Paşa”, *DİA*, C. 09, s. 38.

Yeni Kervansaray/Çuhacı Hanı Camii, Yedikule'deki Debbağlar Mescidi, Yenice Manastır Mescidi (XV. yy.), Sinan Paşa Mescidi (XV. yy'da kiliseden çevrilmiştir), Zeyrek'te Şeyh Süleyman Mescidi (XV. yy.), Samatya'da Sancaktar Hayreddin Mescidi (XV. yy.), Sekbanbaşı İbrahim Ağa Mescidi (y.1493?; 1943'te yıkıldı), Şehzadebaşı'nda Balaban Ağa Mescidi (y.1483; 1932'de yıkıldı), Alemdar'da Acem Ağa Mescidi ve adları bilinen, fakat yerleri belli olmayan Sekbanbaşı Ferhad Ağa (Zeyrek'te), Silivrikapı taraflarında Baruthane Mescidi, Arabacı Bayezid; Karagümrük'te Şüheda Mescidi, Haydarhane gibi Ayvansarayı'nın kiliseden çevrildiğini söylediği diğer bazı mescitler varsa da bunlar zamanımıza ulaşmamıştır.¹⁸⁵

Ebu'l Feth Camii (Rumeli Hisarının içinde fetihten hemen önce), *Azaplar Camii*, *Anadolu Hisarı Camii*, (Anadolu Hisarı iskelesi karşısına), *Eyüp Sultan Camii*¹⁸⁶ (y. 1459), *Yeniçeri (Ağalar) Camii* Sultan tarafından yaptırılan bazı camilerdir. Yine; *Molla Hayrüddin Camii**, *Sarı Gürz Camii**, *Sinan Ağa Camii**, *Demirhan Mescidi* (kasapbaşısı), *Güngörmez Mescidi* (y.1465), Subaşı Abdi'nin yaptırdığı *Abdi Subaşı Mescidi*, *Hoca Halil Arabacılar Mescidi* (Hoca Halil Attar Mescidi), Haraççı Muhyiddin'in yaptırdığı *Haraci Bey Mescidi*, Handan Ağa tarafından yaptırılan *İskele Camii*, *Sultan Camii Mektebi*, fatih döneminde yapılmış cami ve mescidlerdir. Bunların dışında; *Arap Camii Darül Kurrası**, *Hüsrev Kethüda Darül Kurrası**, Sultan Külliyesinden bir parça olan *Darüşşifa*, *Koca Mustafa Paşa İmareti**, Has Murad Paşa tarafından yaptırılan *Aksaray Hamamı* (y. 1466-72), Sultan

* Bu yapılar günümüze ulaşmamıştır.

¹⁸⁵ "İstanbul (Sanat)", *DİA*, C. 23, s. 245.

¹⁸⁶ Neşri, s. 713.; J. Von Hammer, *Osmanlı Tarihi*, (Yayına hazırlayan: Hüseyin Tekinoğlu), Kemer Yay., İstanbul, 2013, s. 123.

tarafından yaptırılan *Alaca Hamamı, Anadolu Hisarı Hamamı, Azap Kapısı Hamamı, Azaplar Hamamı, Balat Hamamı, Bey Hamamı, Çukur Hamamı, Irgat Hamamı (y.1463) , Draman Hamamı, Eyüp Hamamı, Gedik Ahmet Paşa Hamamı, Hoca Paşa Hamamı, Küçük Havuzlu Hamamı (Gül Camii yanında), Molla Gürani Hamamı, Sirt Hamamı, Mesih Paşa Çeşmesi, Gedik Ahmed Paşa Sarnıcı, Sultan Camii Kervansarayı, Mahmud Paşa Hanı (Kürkçü Hanı)* bu dönemde yaptırılan eserlerden bazılarıdır.¹⁸⁷

2.2. II. Beyazid Dönemi Eserleri

II. Bayezid döneminde de şehrin içinde bulunan eski Bizans yapılarının şehri ‘şenlendirme’ politikası doğrultusunda cami ve mescide dönüştürülmesine devam edilmiştir. Kiliseden çevrilmiş bazı camiler;

Gül Camii (Ayia Manastırı); Ayakapı’da Roma döneminden kalma muhtemelen 10. ya da 11. yüzyılda yapılmış bu yapı,1499 yılında camiye çevrilmiştir.¹⁸⁸

Vefa Kilise Camii; Yunan haçı planına göre yapılmış bu kilise, Molla Gürani tarafından camiye 1484’te camiye çevrilmiştir.¹⁸⁹

¹⁸⁷ “İstanbul (Sanat)”, *DİA*, C. 23, s. 252.

¹⁸⁸ Semavi Eyice, “Gül Camii”, *DİA*, 1995, cilt: 14, s. 223.

¹⁸⁹ *DİA*, “İstanbul (Sanat)”, *DİA*, 2001, C. 23, s. 245.

Kariye Müzesi (Khora Manastırı Kilisesi); Edirnekapı'da bulunan, fetihteki ilk ganimetlerden olan bu uzun bir süre boş kaldıktan sonra Sadrazam Atik Ali Paşa tarafından camiye çevrilmiştir (1511). Türk döneminde Kariye Camii olarak da adlandırılmıştır.¹⁹⁰

İlyas Bey Camii (Studios Manastırı Kilisesi); II. Bayezid'in imrahoru (Emr-i Ahur) İlyas Bey tarafından 1486'da önce camiye çevrilmiş daha sonra ise cami zaviyeye dönüştürülmüştür.¹⁹¹

Küçük Ayasofya Külliyesi (St.Sergios ve Bachos Manastarı); XVI. yüzyılın başlarında Kapağası Hüseyin Ağa tarafından camiye çevrilmiş bir Bizans kilisesi olup yakınına bir zâviye ile kurucusunun türbesi de eklenmiştir.¹⁹²

Fenârî Îsâ Cami (Moni tu Libos Manastırı); 'şenlendirilmesi' sırasında burasının Fenârizâdelerden Kazasker Alâeddin Ali Efendi (ö.1496-7?) tarafından XV. yüzyıl sonlarında mescide çevrildiği bilinmektedir.¹⁹³

¹⁹⁰ Semavi Eyice, "Kariye Camii", *DİA*, C. 24, s. 496.

¹⁹¹ Semavi Eyice, "İmrahor İlyas Bey Camii", *DİA*, C.22, s. 231.

¹⁹² Semavi Eyice, "Küçük Ayasofya Külliyesi", *DİA*, C.26; s. 521.

¹⁹³ Semavi Eyice, "Fenârî Îsâ Cami", *DİA*, C.12, s. 338.

Mesih Paşa (Bodrum) Camii (Myrelaion Manastırı); İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri'nde, 953 (1546) yılında Kasım Bey b. Abdullah Mescidi (Sûfiler Mescidi) mahallesinde “*Merhum Mesih Paşa Camii*” olarak kayıtlıdır.¹⁹⁴

Koca Mustafa Paşa Camii ve Külliyesi (Hosios Andreas Manastırı); Sadrazam Koca Mustafa Paşa (ö.1512) tarafından camiye çevrilmiştir. Caminin son cemaat yerine açılan iki kapısından sağdakinin üstünde 891 (1486) yılını veren Arapça kitâbe, sol taraftaki kapının üstünde de II. Bayezid'in adını kaydeden Türkçe-Arapça bir kitâbe bulunmaktadır. Caminin güneybatısında yer alan medrese bir duvarla ayrılmıştır. Medresesinin kırk hücreli olduğunu ve imareti, sebili olduğu bilinir.¹⁹⁵

Yine bu dönemde; *Davut Paşa Camii* (1485), *Sivasi Efendi Camii** (*Kiliseden çevrilmiştir*), XV. yy'da kiliseden çevrilmiş Ayvansaray'daki *Toklu İbrahim Dede Mescidi* (yıkıldı), *Emir Buhari Camii* II. Bayezid tarafından yaptırılmış, zaviye ve imareti yıkılmıştır, *Terkim Mescidi* II. Bayezid döneminde İskender Paşa tarafından yaptırılmıştır. *Vefa Camii*, Çemberlitaş'taki *Atik Ali Paşa Camii*, Sultanahmet'te Hazine Darbaşı Firuz Ağa Camii (y.1491), *Bali Paşa Camii* (1504 yılında İskender Paşa'nın damadı Bâli Paşa tarafından yapımına başlanmış, sonra eşi bitirmiştir.)¹⁹⁶ inşa edilmiş yapılardır.¹⁹⁷

¹⁹⁴ Semavi Eyice, “Bodrum Camii”, *DİA*, C. 06, s. 250.

* Günümüze ulaşmamıştır.

¹⁹⁵ Semavi Eyice, “Koca Mustafa Paşa Camii Ve Külliyesi”, *DİA*, C. 26; s. 136.

¹⁹⁶ Yüksel Yoldaş Demircanlı, s. 58.

¹⁹⁷ “İstanbul (Sanat)”, *DİA*, C. 23, s. 248.

*Galata Mevlevihanesi (St.Theodora Manastırı yerine 1492'de II. Bayezid dönemi vezirlerinden İskender Paşa yaptırmıştır), Rumeli Hisarı Hamamı (II. Bayezid tarafından yaptırılmıştır), İskender Paşa Hamamı, Kadırga Limanı Hamamı (Yahya Paşa Hamamı), Vefa Hamamı, Bayezid Han Kervansarayını yaptırdığı eserlerden bazılarıdır.*¹⁹⁸

Gerek Fatih döneminde gerekse II. Bayezid döneminde inşa edilmiş dini yapılar ve onlara bağlı olan eklentiler topluma yönelik fonksiyonlarını icranın yanında şehrin dini kimliğinin de oluşmasına katkı sağlamıştır. İnşa edilmiş yapılar şehri kime ait olduğunu gösteren kimliklerdir. Ayrıca bu binaların vakıf kayıtları içine alınması sayesinde günümüze ulaşamamış olanları hakkında haberdar olmamızı sağlamaktadır. Yine bu yapılar etrafında hayat bulan sokaklar şehrin hem ekonomisine katkı bulunmuş hem de geniş bir Osmanlılık kültürünün oluşmasında etkin vazife görmüştür. Yapıları mimari üslupları sokak hayatını gölgelemeyecek kadar da zariftir. İncelikleriyle halkına rahat yaşam hakkı tanıyan bu mimari yapılar arasında ileride kıymetli hizmetlerde bulunacak pek çok büyük devlet adamı yetişecektir. Bir önceki döneme ait yapıların bazıları fonksiyonlarını icra edecekleri alanlara yönelik olarak yenilenmiştir. Harap olanları tamir ve bakım görerek topluma kazandırılmıştır. Şehrin yaşadığı değişim ve dönüşüm toplumsal enerjiye de yansımış özellikle fetih sonrası fethedilmiş beldeler üzerinde İstanbul'dakilere benzer yapılar inşa edilmiştir. Dönemin yüksek kültür öğeleri başka yerlerde de kendini göstermiştir. Başkent İstanbul'da oluşan hava taşrada da etkisini göstermiştir.

¹⁹⁸ "İstanbul (Sanat)", *DİA*, C. 23, s. 248.

3. İstanbul'un Ekonomik Gelişimi

İstanbul fethinin ekonomik faydalarına bakıldığında; Mustafa Akdağ'ın iddia ettiği, *Marmara İktisadi Ünitesi*'nin tam merkezi İstanbul'dur. Asya ve Avrupa arası ticaretin ortasında kalan İstanbul'un eko-stratejik önemini bilen Osmanlı hükümdarları; eğer İmparatorluğun siyasette olduğu gibi dünya ticaretinde de rol almasını düşündüler ise bu rolde İstanbul'un önemi göz ardı edemezler. Nitekim Osmanlı, Balkanları ve İstanbul'u ele geçirmesi sonucunda XVI. yy'in sonlarına kadar Avrupa'nın en önemli hammadde ve zahire deposu olmuş, İstanbul uluslararası lojistik üssü haline gelmiştir. Ayrıca Şam, Halep, Karaman ve Ankara'dan itibaren Marmara ve Ege Denizine kadar olan güney sahasında üretilen dokuma sanayii mamullerinin, İstanbul, Edirne ve Selanik'te zenginleştirilerek ihraç edildiği bilinmektedir.¹⁹⁹

Latinler, fetihten çok önceleri bir zamanlar Bizans tabiisi olan bölgelere ve özellikle İstanbul karşısı Pera'ya üslenmiş ve Karadeniz'in dört bir yanından, Ege ve Akdeniz'in etrafı boyunca seferler düzenleyerek, bölgelerin hem ürünlerini ve hem kârlarını Batıdaki merkezlerine taşımaktadırlar. Fetih bu sömürge rejimine darbe vurmuş, Karadeniz'in yabancılardan temizlenmesi ve bir iç pazar haline getirilmesi bir kuşak sürmüştür. İstanbul'un Avrupa'daki en büyük şehir haline gelmesinde birinci etken ucuz ve bol ürünleriyle Karadeniz pazarıdır. Muhtaç olduğu yüzbinlerce tonluk malların tedariki, üretilmesi ve uygun pazarlara sevk edilmesi İstanbul'un hayat kaynağı olmuştur ve bununla beraber Osmanlı gövdesinin devleşmesine önemli katkı sağlamıştır. Onun içindir ki Osmanlı devleti Karadeniz'i yabancı tüccar ve gemilere XVIII. yy'in sonuna kadar kapalı tutmuştur. İstanbul'un fethiyle Rumeli-Anadolu-Kuzey Karadeniz arasında üç kutuplu bir ticaret ağı ve entegrasyonu oluşmuştur. İş

¹⁹⁹ Bkz., Mustafa Akdağ, "Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve İnkişaf Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti" *Belleten*, C. 13, S. 51, (Temmuz 1949), s. 497-572.

sahalarındaki bölgesel farklılaşmalarla gerçekleşen bu entegrasyonda Varna-Batum hattının güneyi çeşitli sınaî mamullerde uzmanlaşırken, Kuzeyi de ziraat ve hayvan ürünlerinde uzmanlaşmıştır. Anadolu pamuk, ipekli, tiftik ve keten dokuma ile bakır mamullerinde uzmanlaşırken Rumeli, yünlü dokuma ve demir malzeme üretiminde uzmanlaşmıştır.²⁰⁰

Devlet büyüdükçe artan masraflar ve daha çok gelir ihtiyacı özellikle II. Mehmed döneminde yaşanmıştır. Aynı zamanda, paradan bir tür gelir elde etme yöntemi olan *tağşiş* uygulamalarına da II. Mehmed döneminde sıkça başvurulmuştur. Vakıfların üstlendiği sosyal yatırımların ardında kalan merkez kamu harcamalarının büyük bir bölümü, askerlerin maaş ve beslenmeleri gibi *cari harcamalarına* gitmektedir. Vakıflar; köprülerin, meydanların ve çeşmelerin yapım onarım işlerini de önemli oranda karşılamakta ve *imaretler, hastaneler, medreseler* gibi sosyal hizmetlerin (*transfer harcamaların*) büyük bir bölümünü finanse etmektedir. Böylelikle dönemin mali anlayışı gereği devlet bütçesinden finanse edilmeyen bu tür faaliyetler, Sultan ve yakınlarının veya bürokratların kişisel servetleriyle kurulan vakıflar sayesinde yapılarak hem şehirler bayırdır hale geliyor, hem de devlet üzerindeki yatırım baskısı minimuma inmiş olmaktadır.²⁰¹

4. Ticari Mekânların İnşası

Şehir alınır alınmaz zayıflamış kent ekonomisi diriltmek için de çalışmalara başlanmıştır. Hâlihazırda bulunan veya kullanılan binalara dikkat çekilmiş ve bunlar ihya

²⁰⁰ Mehmet Genç, “Fethin İktisadi Sonuçları”, *II. Uluslararası İstanbul'un Fethi Sempozyumu*, 30-31 Mayıs-1 Haziran 1997, İstanbul, s. 202.

²⁰¹ Yakup Akkuş, s. 116.

edilmek suretiyle ekonomiye kazandırılmıştır. Nitekim Bizans'tan kalan yapıları kapsayacak şekilde yeniden düzenlenen Kapalıçarşı; içindeki İç Bedestene (*Cevahir Bedesteni/Büyük Bedesten*) ilave olarak 1461 yılında yaptırılan Sandal Bedesteni, 'sandal' adı verilen kumaşın burada satıldığı için bu ismi almış, çarşının geliri Ayasofya Vakfı'na bırakılmıştır. Şu anda 64 cadde ve sokağı, 16 hanı, 22 kapısı ve yaklaşık 3600 dükkânı bulunan Kapalı Çarşı'nın 1.800 dükkânı ve 2 bedestenin II. Mehmed devrinde yapıldığı bilinmektedir.²⁰² Çarşı dükkânları arasında Büyük Bedesten ve Sandal Bedesteni merkezi teşkil eder. Büyük Bedesten birçok mahzenden ve 140 kadar da dolaptan müstemildir.²⁰³ İçinde 124 sabit dükkân, dışında ise 72 dükkân olduğu bilinen Cevahir Bedesteni, II. Mehmed'in fermanıyla (*Bedestenler ancak Sultan fermanı veya vezir hükmü ile imar olunur*) şehrin ekonomisini güçlendirmek ve fetih sırasında tahribat gören İstanbul'un ekonomik çehresini düzeltmek amacıyla inşa edilmiştir.²⁰⁴

Galata'da; *Galata Bedesteni* ismiyle anılan yapı, XV. yüzyılın ikinci yarısında II. Mehmed tarafından yaptırılmıştır. 84 dükkân (sandıklı) ve 28 mahzeni olan bu yapıda; semtin uluslararası ticari bir merkez olarak konumlanışı sebebiyle şehre gelen mallar depolanmakta ve satılmaktadır. İstanbul'un diğer bedestenlerine nazaran daha ufak bir alana yayılmış bulunmasına rağmen bedestenin iki katlı ve dışa bakan dükkânlara sahip olması etrafında bir ticari hayatın canlanmasında fazlasıyla etkili olmuştur.²⁰⁵

²⁰² Ekrem Hakkı Ayverdi, *Sultan Devri Mimari Eserleri*, İstanbul Fethi Derneği Neşriyatı, İstanbul Matbaası, 1953, s. 20.; Halil İnalçık, "İstanbul: bir İslam şehri", (Çev. İbrahim Kalın), *İslam Tetkikleri Dergisi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., C. 9, s. 256.

²⁰³ Ekrem Hakkı Ayverdi, *a.g.e.*, s. 22.; Bu dolaplar banka kasası vazifesi görmektedir.

²⁰⁴ Coşkun Yılmaz, *Büyük İstanbul Tarihi*, C. 4, İSAM Yay., İstanbul, 2015, s. 161.

²⁰⁵ Coşkun Yılmaz, s. 165.

İstanbul'daki ticari yapıların arasında bulunan arastalar, bir sokak üzerinde karşılıklı dükkân sıralarından meydana gelen ve bağlı buldukları külliyele gelir sağlamak amacıyla inşa edilmiş sokak çarşılarıdır. Arastalar arasında Fatih vakfiyesinde olan *Saraçhane Çarşısı* en eski olanıdır. Günümüzde bu yapıdan hiçbir iz kalmamıştır. Philippe du Fresne-Canaye arastanın birinde gördüklerini şöyle aktarıyor: “*Bütün mallar ayrı bir sokakta, ayrı ayrı sergileniyor; palalar bir yanda, kakmalı bıçaklar bir yanda, şahin bakışlı serpuşlar, boyanmış sırmalı çizmeler, sandıklar, işlemeler, havlular, başörtüler, takkeler.... İstanbul'da haşlanmış ve kızartılmış etler, Venedik'te Noel arefesinde yenen şekerlemelere benzeyen şekerlemeler her zaman satılır.*”²⁰⁶

Ticaret üniteleri olan çarşıların yanında; İstanbul'a gelen her türlü yiyecek ve ihtiyaç maddelerinin, ölçüm, ekspertiz, fiyatlandırma ve tedarikçilere dağıtım işlemlerinin yapıldığı *kapılar* ise, ayrı birer iş ve ticaret merkezi konumundadır. Kapıların büyük bir kısmı Unkapı ile Bahçekapı arasında Haliç kıyısında konuşlanmıştır. Yağkapı ise Galata'da bulunmaktadır. Bunların arasında *Yağ Kapı, Bal Kapı, Dakik Kapı (Un Kapı)*²⁰⁷ ve *İpek Kapı* en büyükleridir. Kente kara ve deniz yoluyla getirilen maddeler öncelikle malın cinsine uygun bir kapıya boşaltılmaktadır. Bir kapıda bir nevi mal tartılı, alınır ve satılır. Kantar başka yere taşınmaz başka amaç için de kullanılamaz, şehrin kadısı ve subaşı, mal

²⁰⁶ Philippe du Fresne-Canaye, s. 68.

²⁰⁷ II. Mehmed tarafından Unkapı'nda, kapı işlemlerini düzene sokmak ve kentin iâşesini etkin biçimde sağlamak üzere esnafın yönetim merkezi olarak “*Ehl-i hiref Divanhanesi*” oluşturulmuştur., Bkz., Coşkun Yılmaz, s. 176.

seyrini takip eder, burada gerekli kontrol, değerlendirme, narh²⁰⁸ işlemleri yapıldıktan sonra toptan satışları gerçekleştirilmektedir.²⁰⁹

Ticari gelişimin sağladığı karı fetih politikalarına mali kaynak gören II. Mehmed döneminde ekonomiye yönelik müdahaleci politikalar çerçevesinde vergiler artırılmış, tuz, sabun ve mum gibi temel ihtiyaç ürünlerinde ve bu malların tüccara satışında devlet tekeli yaratılmış, esnaf gruplarına üretimin her aşamasında tekelciliğe varan haklar tanınmıştır. Tabii devletlerden alınan maktu vergilerde artışa gidilmiştir.²¹⁰

Mehmed döneminde İstanbul'da inşa edilen binaların miktarı şöyledir: 15'i kiliseden muhavvel olmak üzere 184 cami ve mescid, 32 medrese, 12 han, 32 hamam, 2 saray²¹¹, 2 tersane, 2 kışla, 2 kale, 3 bedesten, çarşı ile beraber 5.000 dükkân, Halkalı ve Kırkçeşme suları tesisatı ve sairedir.²¹² Bunların yanında Saraçhane'de 110 dükkân ve 2 hamam bulunuyor, yine bunlardan gayri şehrin muhtelif yerlerine 3.000 kadar yeni dükkân yapılmıştır. Mahmud, Murad ve Davud Paşa camilerinin hamamları yanında Tahtakale (y.1463?), Gedikpaşa

²⁰⁸ Fiyat artışlarının olumsuz etkilerini bertaraf etmek amacıyla devlet tarafından maliyetin üstünde belli bir kâr haddi dikkate alınarak belirlenmiş fiyatlar 'narh' adıyla anılmaktadır.

²⁰⁹ Bkz., Ahmed Akgündüz, "1461 Tarihli Kapan Yasaknamesi", *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri, 1. Kitap*, Fey Vakfı, İstanbul, 1990, s. 445.

²¹⁰ Yakup Akkuş, s. 118.; Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, s. 46.

²¹¹ Bkz. İdris-î Bitlisi, s. 80-82.

²¹² Ekrem Hakkı Ayverdi, *Sultan Devri Mimari Eserleri*, İstanbul Fethi Derneği Neşriyatı, İstanbul Matbaası, 1953, s. 24.

(y.1475), İshakpaşa (y.1470?) Hamamları ve Fâtih Külliyesi'nin hamamı olarak inşa edilen Çukur Hamamı mühim ekonomik binalardır.²¹³

Fetihten sonra bilinçli bir nüfus politikasıyla birlikte Galata bölgesinde yeni Türk mahalleleri kurulur. Buradaki Müslüman Türk nüfusu, kürkçü, bakırcı, abacı, ekmekçi gibi esnaf gruplarından ve Kasımpaşa'da kurulan tersanede çalışan denizcilerden oluşmaktadır. Türkler ayrıca, Bayezid ve Aksaray çevresiyle, Fatih Külliyesi etrafına ve araziyi şenlendirmek maksadıyla Haliç yamaçlarına da yerleştirilir. Şehre gelen Ermeniler Samatya, Rumlar ise Marmara sahiline ve Galata'ya yerleştirilmiştir. Böylece Galata, XV. yüzyılın sonlarına doğru, ekonomi ve nüfus açısından bir anda büyük bir gelişme göstererek, tekrar ve daha zengin bir ticaret bölgesi konumuna yükselmiştir. Şehrin doğal limanı ve ticaretin merkezi olan Haliç ve yamaçları, fetihten sonra da bu özelliğini devam ettirmiştir. II. Mehmed döneminde Marmara kıyısındaki eski limanlar, depolar, iskeleler önemlerini yitirerek Haliç'e taşınmıştır. Ticaretin canlandırılması için alınan bir diğer önlem, Haliç boyunca sıralanan *Odun, Unkapanı, Yemiş ve Mısır* iskeleleriyle, dükkânların ve limanların onarılmasıdır. Bizans İmparatorluğu'nun son yüzyıllarında harap hale gelen suyolları da II. Mehmed tarafından ilk Osmanlı su sistemini yansıtabilecek şekilde tamir edilerek kullanılmaya başlanmıştır. Su çalışmaları Halkalı deresi civarında yoğunlaşmıştır. Şehrin nüfusunun süratle artması sebebiyle ilk defa II. Bayezid ve daha sonra Kanunî zamanında uzak mesafelerden su kaynağı arayışına girilmiştir.²¹⁴ Devletin insiyatifiyle şehre gelen sular, doğrudan devlete ve devlet kontrolündeki vakıflara aittir. Bunların tamir harcamaları vakıflar tarafından karşılanmakta ve ilgili vakıflarca idare edilmektedir. Selâtin camileri, saraylar ve halka açık

²¹³ Ekrem Hakkı Ayverdi, *a.g.e.*, s. 24.

²¹⁴ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt:1 (1300-1600)*, s. 112.

çeşmelerin kullanımına ayrılan suyun düzenli akışını sağlamak ve azalmasını önlemek için mirî vakıflar, bu suların başka amaçlara yönlendirilmesine izin vermemektedir.²¹⁵

5. İstanbul Merkezli Ticaretin Gelişmesi

II. Mehmed yıkıntılar içinde bulunduğu yeni başkentinin canlanması için, Karadeniz etrafındaki kaynakları tamamen kendi kontrolü altına almak zorundadır. Daha önceden görülmemiş böyle büyük bir büyüme, ancak Karadeniz havzalarından sağlanan düşük fiyatlı buğday, et ve tuz sayesinde mümkün olacaktır. Bu ucuz ikmal kaynakları olmasaydı, İstanbul XVI. yüzyılda Avrupa'nın en kalabalık kenti haline gelemezdi. Konstantinopolis'e iaşe teminini düzenli olarak sağlanması için fethinden sonra Akdeniz, Boğazlar, Karadeniz arasındaki trafik mutlak suretle Osmanlı egemenliğinde olacak şekilde çok sıkı bir denetim altına alınmıştır.²¹⁶ İstanbul'dan yelken açan her büyük gemiler sefer tarifelerine göre hareket eder. Gemiler buldukları navluna göre Karadeniz çevresindeki limanlara uğurlardı. Daha küçük tekneler, İstanbul ile Karadeniz'in batı ve güney kıyıları, Marmara denizi ve Ege adalarındaki iskeleler arasında sürekli gidip gelmektedir. Karadeniz'in en elverişli seyrüsefer mevsimi, 15 Ağustos ile 30 Eylül arasında 6 haftayla sınırlıdır. Kışın ise, seyrüsefer hemen tamamen durmaktadır. Bu koşullar, deniz taşımacılığının ve depolama işlerinin muntazam biçimde örgütlenmesini gerektirmektedir. İstanbul ile Karadeniz limanları arasında irili ufaklı

²¹⁵ Bkz. Celal Koray, *İstanbul'un Osmanlı Dönemi Su Yolları, İstanbul*, 1999.; Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt:1 (1300-1600)*, s. 113.

²¹⁶ Halil İnalçık, *a.g.e.*, s. 329.

her çeşit gemi çalışmaktadır. 1483 tarihli bir gemi resimleri defterine göre, bir yıl içinde İstanbul limanına 2.019 gemi ve 2.256 küçük tekne gelmiş bulunmaktadır.²¹⁷

İstanbul; bir yanda Karadeniz ve Tuna iskeleleri ile öte yanda doğu Akdeniz'in, Arabistan'ın, Hindistan'ın belli başlı kentleri arasındaki kuzey-güney ticaret anayolunun merkezidir. İstanbul tüccarı Karadeniz'e ve kuzey bölgesine yünler, hazır giysiler ve Bursa ipeklileri temin ediyordu ki, bunlara Polonya, İsveç ve Moskova prensliklerinden talep yüksektir. Ancak uluslararası ticaretten çok daha önemlisi, Karadeniz'in kuzeyi ile güneyi arasındaki bölgesel ticarettir. İstanbul'da üslenen tüccar, hem Avrupa kökenli mamul malları, özellikle yünlü kumaşları, hem de biber ve diğer baharat ile boyalar başta olmak üzere “*şark ürünleri*” ithal etmektedir. Ancak halkın zaman zaman buğday ve un sıkıntısına düşmesi, hükümet için ağır sorunlar doğurmaktadır. Kent halkına her gün, üstelik makul fiyatlarla ekmek temini, hükümet için o kadar hayati bir mesele haline gelmiş idi ki, veziriazamın en önemli görevlerinden biri, her hafta bizzat çarşı teftişine çıkıp tahıl stoklarını, fırınları ve ekmek fiyatları ile kalitesini denetlemektir. Gene darlık zamanlarında hükümet, fiyatları belirli aralarla hesaplayıp ayarlamak ve imaretler aracılığıyla yoksullara bedava tahıl dağıtmak suretiyle, sıkı bir fiyat denetimi uygular; erzak akışındaki gecikmeleri önlemek için değirmenlerin faaliyetlerini örgütleme ve hızlandırma işini üstlenmektedir. Bazen tohumluk buğdayın üreticilere, piyasa fiyatının %50 kadar altında avans verildiği görülmektedir.²¹⁸

²¹⁷ Halil İncalcık, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt:1 (1300-1600)*, s. 230.

²¹⁸ Halil İncalcık, *a.g.e.*, s. 227.

Çıkış Noktası	Mal Türleri
Kırım ile Karadeniz'in kuzeyindeki step kuşağı	Kereste, buğday, un, bal, sadeyağ, peynir, hayvanî yağlar, balık, havyar, hayvan derileri ve postları, işlenmiş deri, tuz, köleler, at koşumları, ok ve yaylar
Azov (Azak), Çerkezistan	Mersin balığı, morina balığı, havyar, bal, köleler
Gürcistan	Ham yün
Rus (Rutenya-Ukrayna ve/ya da Moskova)	Yünlü dokumalar, demir araç gereç (bıçaklar, kürekler, baltalar) ayıbalığı dişleri, cıva, keten, değerli kürkler, köleler

Tablo 2: 1470 dolaylarında kuzey bölgelerinin Kefe üzerinden İstanbul'a yaptığı ticaret.²¹⁹

İstanbul boğazına girecek her gemi Boğazlardaki hisarlarda durup kaçak mal ya da köle olup olmadığına bakıldıktan sonra yoluna devam etmektedir.²²⁰ Herhangi bir gümrük bölgesinde bir vergi ödendikten sonra, aynı malın, aynı bölge içindeki başka noktalara sevki halinde başka ödeme yapılmamaktadır. Avrupa ile Osmanlı İmparatorluğu'nun geneli arasındaki transit merkezi olarak İstanbul gümrük bölgesi, ana bölge sayılırdı. İstanbul gümrük bölgesinin kural ve yönetmelikleri, 1477'de Antalya gümrük bölgesini, 1482'de de Sinop gümrük bölgesini kapsamına almıştır.²²¹

²¹⁹ Halil İncalcık, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt:1 (1300-1600)*, s. 339.

²²⁰ Halil İncalcık, *a.g.e.*, s. 329.

²²¹ Halil İncalcık, *a.g.e.*, s. 246.

Gümrük resimleri II. Mehmed döneminde genel anlamda malın cinsine göre %2 ila %5 arasında uygulanmıştır. Tüccarın kâr haddi belli bir üst limitte tutulmuştur. Eminönü, İstanbul'un denizdeki merkez gümrük noktasıdır.²²² Yeni Camii civarındaki 'gümrük meydanı' adı verilen alanda limanlardan gelen malların gümrük işlemlerinin yapıldığı ana gümrük binası olan *Emtia Gümrüğü* yer alıyordu. *Karagümrük* semtinde ise kara gümrüğü bulunurken, Trakya'dan karayoluyla şehre gelen mallar Edirnekapı ve Topkapı'dan giriş yapmaktadır.²²³

“Frenk ve Ceneviz'den gemi malzemesini karaya çıkarsın satsa da satmasa da yüzde dört akçe gümrük alına, gemiden gemiye nakledecek olsa gene yüzde dört akçe alına... Denizden gelen kumaş, un, arpa, darı, yulaf, buğdaydan gene yüzde dört akçe alına... İstanbul'a gelen her türlü maldan alınan vergi %4 akçe miktarla belirlenmiştir. AncakMora'dan gelen şarap gerek içmeğe gerek satmaya olsun her fıçıda 67 akçe gümrük konulmuştur. Transitgeçen gemi yüz akçede beş akçe vergi²²⁴ alınması kararlaştırılmıştır. Yine “...Buğday, arpa, yulaf, darıdan gemiyle gelsin ya da taşradan gelsin yüzde dört akçe, undan satandan yüzde dört akçe, müslimden yüzde iki gayrimüslimden yüzde üç akçe... alınması, ...tahıllardan vergi vermemek için saklayan, gizlediği mal bulunup beye verilmesi, ...gemi reisleri amilden gizli malı başka yerde karaya çıkarır ya da satmaya kalkarsa malına beyim (emin) el koymas, ...bağlarından şire getirenler amile danışmadan onu evlerine dahi indirmeyeler satmayalar,

²²² Coşkun Yılmaz, s. 178.

²²³ Coşkun Yılmaz, s. 180.

²²⁴ Bkz., Ahmed Akgündüz, “1476 tarihli İstanbul ve Galata Gümrüğü Hükümü Sureti”, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, 1. Kitap, Fey Vakfı, İstanbul, 1990, s. 413.

şireden²²⁵ satandan ve çıkarandan her medrede (10,256 litre) bir akçe²²⁶ alınması kararlaştırılmıştır. 1478 tarihli İstanbul Gıda Maddeleri Gümrük kanunnamesinde “...Yenikapı, Edirnekapı, Topkapı’dan giren tahıldan Edirne âdeti üzere yüz akçede dört, undan Müslimden iki, gayrimüslimden üç akçe vergi alına, kapılardan gayri yerden şehre mal sokanın malına el koyula...”²²⁷ maddesi, gümrükler üzerindeki dikkati göstermektedir.

1484’e gelindiğinde, Osmanlılar kuzey Karadeniz’in en önemli üç limanını: Kefe, Kili ve Akkerman’ı artık tamamen kendi denetimleri altına almış bulunmaktaydılar. Bu limanlar, hızla büyüyen başkentleri ile Doğu Avrupa arasındaki ticaretin antepoları olarak gelişip büyüyecektir. 1495-1504 yıllarına ait Osmanlı gümrük defterlerine bakılırsa, büyük gemilerin İstanbul’dan çıkıp Sinop, Kefe, Akkerman ve Kili’ye uğrayarak Karadeniz’i turladıkları ve tekrar İstanbul’a geri döndükleri görülecektir. İstanbul’dan çıkan gemiler Kili’ye kuru üzüm, incir, fındık, ceviz, pamuk, şarap gibi Ege ürünlerini taşımakta; dönüşte ise Kili’den fiçı ile morina ve mersin balığı salamurası yüklemekteydiler.²²⁸ 1490’da kefe limanına dört ay zarfında giren gemilerin 8’i Rum, 7’si İtalyan, 1’i Rus, geriye kalan 59’u Müslüman kaptanların yönetimindedir. Bu gemilerden ikisi Mesih Paşa ve Sinan paşa ya aittir. Müslüman kaptanların idaresindeki gemiler İstanbul, Trabzon, Azak, Sinop ve İzmit’ten

²²⁵ Şire: Şıra, üzüm ve öteki meyvelerin suyu, şekerli su.

²²⁶ Bkz., Ahmed Akgündüz, “14 Ocak 1476 tarihli İstanbul ve Galata Gallâtı Gümrük Kanunnamesi”, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, 1. Kitap, Fey Vakfı, İstanbul, 1990, s. 423.

²²⁷Bkz., Ahmed Akgündüz, “1476 tarihli İstanbul Gıda Maddeleri Gümrük Kanunnamesi”, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, 1. Kitap, Fey Vakfı, İstanbul, 1990, s. 448.

²²⁸ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt:1 (1300-1600)*, s. 350.

gitmişlerdir. Bu gemilerle Kefe'ye giden 157 tüccardan 16'sı Rum, 4'ü İtalyan, 2'si Ermeni, 1'i Boğdan'lı, 1'i Rus ve diğer 130'u Müslüman tüccardır.²²⁹

1470 ile 1570 arası dönemde, güney ve kuzey arasında Kili üzerinden yapılan ticaretin dokusunda belirgin bir değişiklik görülmez. Ticaret ağı sisteme girmiş, istikrarlı bir şekilde çalışmaktadır. Akkerman ve Özü arasındaki canlı trafiğin görece küçük teknelerle yürütülmesine karşılık, İstanbul, Trabzon ve diğer Karadeniz limanlarıyla olan trafikte daha büyük gemiler kullanılmaktadır.²³⁰

Fethine kadar Ceneviz Cumhuriyetine bağlı olan *Pera*,²³¹ Bizans Konstantinopolis'ini ticaret ve refah açısından gölgede bırakmıştır. Bir kısım Cenovalı tüccarın kenti terk etmesiyle birkaç yıllık gerilemeden sonra, eski refahına tekrar kavuşmuştur.²³² 1463-1500 arasında Venedik'le yaşanan mücadeleler Cenevizlilere özellikle Venediklilerin yerini doldurmaya çalışan Floransalılara yaramıştır. Pera'daki Floransa kolonisi, II. Mehmed'in dengeleme politikası sayesinde büyük servet elde etmiştir. Fetih sonrası dönemde Levant ticareti, tam bir yükseliş içindedir.²³³ 1463-1520 yılları arasında Galata'da kurulan Floransa ticaret firmaları, ticari organizasyonun ve işlemlerin önemli bir kısmını oluşturmuştur. Örneğin, Galata'da yaşayan 70 kadar Floransalı tüccarın 1507 yılındaki yıllık ciroları 600.000 sultani altına ulaşmıştır. XVI. yüzyıla gelindiğinde işler değişmiş Floransalıların yerini artık Venedikli

²²⁹ Nejat Göyünç, "İstanbul Fethinin Orta-doğu Ticaretine Tesirleri", *II. Uluslararası İstanbul'un Fethi Sempozyumu*, 30-31 Mayıs-1 Haziran 1997, İstanbul, s. 216.

²³⁰ Halil İncalcık, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt:1 (1300-1600)*, s. 351.

²³¹ Philippe du Fresne-Canaye, s. 61.

²³² Halil İncalcık, *a.g.e.*, s. 330.

²³³ Halil İncalcık, *a.g.e.*, s. 284.

tacirler almıştır. Bu dönemde gelişen ticaret ağı Endülüs Araplarını da cezbetmiş, Galata'ya yerleşmiş Müslüman tüccarlar de Galata'nın ticari hayatına ayrı bir canlılık katmışlardır.²³⁴

Sultan, fethin hemen akabinde Pera'nın Bizans dönemindeki özerk statüsünü (fethin öncesinde Pera ticarete Suriçi'ni geçmiştir) ilga etmekle birlikte, ekonomisini geliştirmeye ve İstanbul'u Avrupa ile ticaretin başlıca limanı haline getirmeye yönelik çalışmalarla beraber kuzey-güney deniz ticareti ve doğu-batı arası İpek Yolu sevkiyatını geliştirmiş, bunların yanında şehrin iaşesini temin edecek küçük tarım-sanayi üniteleriyle, ekonomiye katkı sağlayacak yatırımları teşvik etmiştir. Sultanın reayadan Müslimleri zengin ve etkin sermayedar yapmaya yönelik en büyük hareketini, fetihden sonra önemli siyasal ve ticari hamlelerle İtalyanların Pera ve Bizans'taki ticari üstünlüğünün bitirmeye çalışmasında görebiliriz. Ancak İtalyanların elinde olan ticari üstünlük Osmanlıların İstanbul'u fethinden sonra Osmanlı Müslimlerinden ziyade gayr-i Müslim tebaaları Ermeniler, Yahudiler, Rumlar lehine değişmiştir. Rumlar geniş ölçüde İtalyanlardan boşalan işleri ellerine alırlar. Haliyle Galata etnik bakımdan karmaşık bir yapıda kazanmıştır.²³⁵ Fetihten neredeyse yüz yıl sonra İstanbul'a gelmiş olan Philippe du Fresne-Canaye Pera hakkındaki izlenimlerini "*bana oldukça büyük, gösterişli ve Avrupa tarzında yapılmış gibi göründü... Çok varlıklı Latin ve Türk tüccarlar var; bunlar Türkler gibi giyinir, ama elbiseleri siyahtır ve yüksek yakalı ceketler ve Ragusa ya da Montova başlığı takarlar. Kentin bir bölümü oldukça sarp bir dağla, bir bölümüyse vadide kurulmuş, su kıtlığı fazla olduğundan, su İstanbul'dan getirilir ve parayla satılır, ama ucuzdur.*"²³⁶ şeklinde aktarıyor.

²³⁴ Coşkun Yılmaz, s. 158.

²³⁵ Taner Timur, *Osmanlı Toplumsal Düzeni*, İmge Yay., İstanbul, 1994, s. 256.

²³⁶ Philippe du Fresne-Canaye, s. 60.

Galata, hemen bitişindeki Kasımpaşa semtindeki deniz üssü ve tersanesinin, XVI. yüzyılda imparatorluğun başlıca gemi yapım ve donanma merkezi haline gelmesinin çok yararını görür.²³⁷ Fetihten sonra Bizans'ın Marmara kıyısındaki eski Sofya Limanı bir müddet tersane olarak kullanılır. Daha sonra esas tersane tesisleri Gelibolu'dan İstanbul'a nakledilmiş, II. Mehmed devrinde Haliç'te Bizans'ın liman olarak kullandığı Kasımpaşa deresi ağzına bir tersane²³⁸ kurulmasına başlanılmış ve alan genişletilerek Kadırğa limanı kurulmuştur. Liman I. Selim zamanında da genişlemeye devam etmiştir.²³⁹ Nitekim günümüzde hala yaşayan 'Kadırğa Limanı' semt adı da bu ilk tersanenin bir hatırasıdır.²⁴⁰

6. Para Politikası

İlk Osmanlı parası sikke olarak Orhan Bey zamanında Bursa'da kesilmiştir. İlk altın para ise İstanbul'un fethinden epeyce sonra 1478 yılında burada basılmıştır.²⁴¹ Ancak daha önceden Osmanlı darphanelerinde Venedik altını (duka, flori) basıldığı bilinmektedir.²⁴² II. Mehmed hayatta iken Anadolu'da 5, Rumeli'de 20 tane açık maden vardır.²⁴³ Osmanlılar, I.

²³⁷ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt:1 (1300-1600)*, s. 30.

²³⁸ Oruç Beğ, s. 105.

²³⁹ Yüksel Yoldaş Demircanlı, *İstanbul Mimarisi için Kaynak Olarak Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, VGM. Yay., İstanbul, s. 573.

²⁴⁰ "İstanbul (Sanat)", *DİA.*, C. 23, s. 246.; Venedik'le yapılan deniz savaşları neticesinde donanmada eksikleri tamamlamak ve denizde kuvvet tutacak gemi parçaların inşası için ihtiyaçları karşılama yetkisi veren, denizcilerin maaşlarını da ayarlayan kanunname için Bkz. Ahmed Akgündüz, "1497 tarihli Galata Kaptan Kanunnamesi", *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, 2. Kitap, Fey Vakfı, İstanbul, 1990, s.343.

²⁴¹ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt:1 (1300-1600)*, s. 58.

²⁴² Halil Sahillioğlu, "Darphane", *DİA*, C. 8, İstanbul, 1993, s. 502.

²⁴³ İdris-i Bitlisî, s. 68.

Murad döneminden itibaren Sırbistan ve Bosna'daki zengin altın ve gümüş kaynakları üzerinde kontrol kurmaya çalışılmıştır.²⁴⁴ 1455-1463 yılları Türklerin Balkanlarda hâkimiyet mücadelesi daha da şiddetlendiği bir dönemdir. Bu dönemde Hırvatistan hariç tüm Balkanlar Türk akınlarına maruz kaldığından üretim azalmış, madeni para ticareti durma noktasına gelmiştir. Bölgelere göre bazı farklılıklar olmakla birlikte madenler büyük zarar görmüş; maden yerleşimleri yıkılmış ve madenci nüfus dağılmıştır. Sırp topraklarından altın ve gümüş, adeta bir pınardan fişkırmaktadır.²⁴⁵

İlk altın para basılmasıyla monometalist sistemden bimetalist sisteme geçilmiştir. Böylelikle Venedik dukasına rakip bu altın (*sultani*) parayla, dukanın piyasa dolaşımından elde ettiği değerin düşmesi ve Osmanlı piyasalarının da rahatlaması hesaplanmıştır. Akdeniz coğrafyasında bu dönemde görülen gümüş kıtlığına karşı Osmanlı'nın gümüş direnci sağlamıştır. Fetihler sebebiyle maliyede istikrarın zor yakalandığı dönemde bu hamle ciddi bir rahatlama getirmiştir. Stratejik ürünlerde duka cari kur üzerinden epey kâr elde etmektedir.

II. Mehmed dönemindeki taşışlardan, ara ara konup kaldırılan vergi ve tedbirlerden anlaşılacağı üzere nakit para bulmakta sıkıntı yaşanmıştır. Taşış sonucu hazineye para girse de piyasadaki para değerini her taşışta biraz daha yitirmiştir. Değer kaybının nedeni, değerli metallerin azlığından değil, kısmen Sultanın ilk hükümdarlığı sırasında bile belli olan daha sonra iyice açığa çıkan fetih hırsı ve gelirlerin yetersizliği, piyasalardaki kısmi darlık gibi görünüyor. Asker, bakım, lojistik, bilgi vs. gibi harcama kalemleri için bütçe olsa bile kısa

²⁴⁴ Ümit Koç, XV. Yüzyıldan XVII. Yüzyıl Ortalarına Değişen Gümüş Arzı ve Yansımaları Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 8, S. 28, 2009, s. 271-2.

²⁴⁵ Mikhael Kritovulos, s. 126.

zamanda bunlar için mal ve iş gücü temininde sıkıntılar yaşanması muhtemeldir. Fetih gayretinin bir sonucu olarak para, hem standart değer hem de yasal olma niteliğini kademeli olarak yitirmiştir.²⁴⁶ Aklındaki İmparatorluğun kurulması için Sultan, memleket kaynaklarını son damlasına kadar kullanmaya çalışmıştır. Ölümünde şiddetle patlak veren bir sosyal-siyasal gerginliğin bir nedeni de budur. Osmanlı'da ilk defa gümüş kıtlıklarının yaşandığı 1444-1481 yılları arasında akçenin ağırlığı ve gümüş miktarı *tecdid-i sikke/tağşiş* uygulamalarıyla peş peşe altı kez düşürülmüştür.²⁴⁷ II. Mehmed döneminde devlet; 855 (1451), 865 (1460), 875 (1470), 880 (1475), ve 886 (1481) hicri yıllarında yeni akçe²⁴⁸ bastırması, bir de yeni akçe için nakit gümüş para üzerinden 1/5 oranında vergi alması memlekette büyük hoşnutsuzluğa neden olmuştur. Piyasadaki eski akçeleri toplamak için şehirlere gümüş arayıcıları göndermesi, bu kişilerin de her yeri didik didik araması, bulduklarına hazine adına el koyması, halk arasında tepkiye, hatta yerli/yabancı tacirlerin şikâyetlerine neden olmuştur.²⁴⁹ II. Bayezid vakıfların ve müsadere edilen toprakların bir bölümünü sahiplerine verdiği gibi, tağşişlere de son vermeyi de taahhüt etmiştir. Böylece akçe II. Mehmed'den önceki istikrarına geri dönmüştür. 1481-1585 arasında devlet, akçenin ağırlığı ve gümüş içeriğini, 1566 yılındaki %7'lik ufak bir tağşiş işlemi dışında, hiç değiştirmemiştir.²⁵⁰

Osmanlı topraklarının yoğun bir gümüş kıtlığıyla karşı karşıya kaldığı yıllarda II. Mehmed'in müdahaleci kanunları kendi dönemden sonra pek uygulanmamış veya

²⁴⁶ Franz Babinger, s. 80.

²⁴⁷ Yakup Akkuş, s. 126.

²⁴⁸ Oruç Beğ, s. 107.

²⁴⁹ Halil İncalcık, *Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I*, s. 121.

²⁵⁰ Şevket Pamuk, s. 63.

yumuşatılarak uygulanmıştır. Ekonomiye müdahalede devletin hedeflerine kâmilten ulaştığı da söylenemez. Dönem devletlerinden hiçbirinin piyasalara kapsamlı ve etkin biçimde müdahale edecek güçleri yoktur. Devletlerin, değerli madenleri, sikkeleri ve onların fiyatlarını denetlemeleri, mal piyasalarını ve ticareti denetlemelerinden daha zordur. Tüccar ve sarrafların kanun ve kurallardan kaçmaları mal piyasasındakinden daha kolaydır. Bu zorluğu gördükten sonra II. Mehmed'den sonra piyasaya devlet müdahaleciliği daha seçici olmuştur.²⁵¹

²⁵¹ Şevket Pamuk, s. 80.

SONUÇ

Tarihte, şehir profilleri şekillenmeleri bakımından aşağı yukarı birbiriyle aynıdır. Örneğin; antik Yunanda Atina baş şehir olarak kendinden sonra kurulan şehirlere temsil olmuştur. Büyük İskender, kültür öğelerini kurduğu bir şehirden diğerine aktararak geniş bir kültür entegrasyonu sağlamıştır. Roma doğduğunda kendisiyle beraber bir medeniyeti büyütmüş ve onu diğerlerine öncü etmiştir. Eski olanla yeniyi harmanlayıp, önceki ve sonraki iki kültürü de kuşatarak etkisi altına alan İstanbul'un öncüsü de yoktur. Kendisi ilk günden beri başkent olduğu için, bir medeniyet temsilcisi hüviyetini kaybetmeden Osmanlı'ya kendisini aktarmıştır. Hem şehir kendini bu yeni kültürle yüceltmiş, hem de kültürünü başka diyarlarda yeniden yeşertmiştir. Eskinin de canlandığı imarıyla şehir, yeniden eski zamanlarının ihtişamına kavuşmuştur. Kültür abidesi binalarıyla, sanatıyla, kentsel dokusuyla çevrelenmiş kendine has kültür İstanbulludur. Kentin yükseldiğinin kanıtı İmparatorluğun dört bir yanında kendisinin birer yansıması olan şehirlerde görülmektedir. Böyle olmasında elbette ki İmparatorluğun merkezi teşkilatının yurdun en ücra köşesine dahi ulaşma hedefi ve gerekliliğinin de payı vardır.

Üç kıtada hüküm sahibi olmanın ilk adımı İstanbul'u almaktan geçtiğini bilen Fatih Sultan Mehmed, tek gayesinin kenti almak olmadığını gösterir bir çaba içerisine girmiştir. Aldığı gibi bırakmak elindeyken, şehri ilim, kültür, ticaret merkezine dönüştürmek için ömrünün sonuna kadar çalışmıştır. Kentin, vatandaşlar için üzerinden geçip gittikleri bir yer olmaması adına kente yönelik vakıflaşma kapısını kendisi aralamış, kazanılmış sermayenin hayratlar üzerinden topluma dönmesine öncülük etmiştir. Böylelikle bir şekilde vakıflarla irtibat kurmuş kimselerin İstanbul'a olan aidiyet duyguları pekişmiştir. Kısa zamanda şehri imar etmek, muhacir getirmek, yerli halkın mutluluğunu sağlamak, ticareti geliştirmek, iki

kültürü kaynaştırmak, merkezîleşmek ve bunları savaşların, veba gibi salgınların olduğu, iktisadi krizlerin yaşandığı bir dönemde yapabilmek ciddi bir çaba gerektirir.

Zapt edilmiş halklar istiklalleri uğruna işgalcilere isyan etmeye meyillidir. Ancak yerli İstanbul halkı böyle bir teşebbüste bulunmamıştır. Bu durum yerli halkın çaresizliğinden değil, önceki dönemlere göre kendileri lehine bir şeylerin değiştiğini görmelerindedir. Taşradan şehre göçürülen halktan memleketlerine geri dönenler olsa da, kalanların pek çoğu zamanla kenti benimsemiştir. Merkezde olmanın avantajları onları da cezbetmiştir. Yollar düzelmiş, ticaret artmış, temiz su ve yiyecek bollanmış ve yeni iş sahaları açılmıştır. Doğal bir ticaret limanı olan İstanbul'da her türlü malın işlem görme potansiyelinin yükselmesi tacirleri de şehre çekmiştir. Şehrin kalkınmasında ticaret gelirlerinin ciddi payı vardır. Taciri cezbeden yanı sıra İstanbul zaman içinde çok kültürlü bir başkent haline gelmiştir.

Hayratların üstlendiği eğitim faaliyetleri bir nebze de olsa devletin bu konudaki yükünü hafifletmiştir. Kudretli devlet adamları ve âlimler bu hayratlarda okumuş, yetişmiştir. Merkezin taşraya ilim ve kültür sevkıyatı bu dönemde yoğunlaşmıştır. İleride İstanbul'daki yapıların bir benzerleri memleketin pek çok yerinde inşa edilecektir.

Alt yapısı, yolları, evleri ve ticaret merkezleriyle bir şehri sıfırdan inşa etmek, var olan yerleşim üzerine ilkini yok saymadan yeniden inşa etmekten kat be kat kolaydır. Dönüşüm sürecinde sarsıcı şeyler de yaşanmıştır. Fatih döneminde Akdeniz coğrafyasını etkisi altına alan madeni para darlığı Osmanlı'yı da ciddi etkilemiştir. Karadeniz'den gelen sevkıyatlarda mevsimsel sıkıntılar yaşanmış, bununla beraber şehri sık sık etkisi altına alan veba yüzyıl

sonuna kadar nüfusun en az bir çeyreğini öldürmüştür. Tüm olumsuzluklara rağmen İstanbul, Doğu'nun gözde ticaret ve önde gelen ilim merkezlerinden biri olmayı başarmıştır.

II. Bayezid atası Fatih Sultan Mehmed gibi İstanbul'un Müslüman- Türk kimliği kazanması ve bunun da pekişmesi için pek çaba göstermiştir. Pek çok gelişmenin de yaşandığı II. Bayezid döneminde özellikle Osmanlı tarih yazıcılığı gelişmiş, pek çok alim, devlet adamı ve şair yetişmiştir. II. Bayezid döneminde yaşanan nisbî barış ve sükûnet ortamının verdiği rahatlık, devletin ilim ve kültür çalışmaları üzerine yoğunlaşmasını temin etmiş, tüm memleket ve özellikle başkent İstanbul'da yaşayan halklar da bu havadan nasiplerini almıştır. II. Bayezid döneminin sonu itibariyle şehrin mimarisi ve sosyal yapılarına, İstanbulluluk bilinci kazanmış halkına, kendine has yüksek kültür anlayışına bakıldığında İstanbul; Konya, Bursa, Edirne gibi Müslüman- Türk şehri hüviyeti kazanmıştır denilebilir. Başkent yerleşkesi fetih yönünü gösterir dersek İstanbul'un fethi, Osmanlı Devleti'nin bir ucu Kefe'de, bir ucu Mora'da olan büyük bir cihan devleti olacağına işarettir.

KAYNAKÇA

ÂGUSTON, Gábor, *Osmanlıda Savaş ve Serhat*, (çeviren ve yayına hazırlayan Kahraman Şakul), Timaş Yayınları, İstanbul, 2013.

Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, cilt 11.

Akar, Şevket Kamil, *İstanbul: Şehir ve Medeniyet*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2004.

AKDAĞ, Mustafa, “Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve İnkişaf Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti”, *Belleten*, cilt 13, sayı 51, 1949-Temmuz.

AKGÜNDÜZ, Ahmed, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri I-II*, Fey Vakfı, İstanbul, 1990.

AKKUŞ, Yakup, “Osmanlı Ve Avrupa'nın İktisat Politikaları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz (XIV. ve XV. Asırlar)”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Konferansları*, 52. Seri, 2009.

AKŞİN, Sina- KUNT, Metin, *Türkiye Tarihi 2*, İstanbul, 1993.

ALTAN, Ebru, “İstanbul'un Fethi Sırasında Şehirde Yaşananlar Ve Psikolojik Durum”, *Tarih Dergisi*, sayı 66, İstanbul, 2017.

ANAMERİÇ, Hakan, “Osmanlılarda Kütüphane Kültürü ve Bilimsel Yaşama Etkisi”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, cilt 19.

ANHEGGER, Robert-İNALCIK, Halil, *Kanunname-i Sultani ber Muceb-i Örf-i Osmani (II.Mehmed ve II.Bayezid Devirlerine Ait Yasakname ve Kanunnameler)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1956.

ASLANAPA, Oktay, *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul, 1986.

AŞIKPAŞAZADE, *Tevârih-İ Âl-İ Osman*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1332.

AYVANSARAYİ Hüseyin Efendi, *Hadikatü'l-Cevami*, (hazırlayan Ahmet Nezih Galitekin), İşaret Yayınları, 2001, İstanbul.

AYVERDİ, Ekrem Hakkı, *Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskânı ve Nüfusu*, Ankara, 1958.

....., *Sultan Devri Mimari Eserleri*, İstanbul Fethi Derneği Neşriyatı, İstanbul Matbaası, 1953.

BABİNGER, Franz, *Sultan Mehmed Ve Zamanı*, Oğlak Yayınları, İstanbul, 2008.

BARCAN, Ömer Lütfi, “Fatih İmareti 1489-90 Yılları Muhasebe Bilançoları”, *İktisat Fakültesi Mecmuası*. cilt 23, sayı 1-2, İstanbul, 1963.

BAŞ, Eyüp, “Osmanlı Devleti’nin Kuruluş Döneminde Din Kültürü ve Hayatı (Tarih Yazarı Neşri’nin Anlatılarına Göre)”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt 52:2, 2011.

..... “Osmanlı İstanbul’unda İstanbulluluk Bilincinin Oluşum Süreci”, 7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi, 5-10 Ekim 2009, *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 407*, Ankara, 2011.

BAŞTAV, Şerif, *Bizans İmparatorluğu Tarihi Son Devir (1261-1461)*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 1989.

CLOT, Andre, *Fatih Sultan Mehmet*, (çeviren Necla Işık), Milliyet Yayın Anonim Şirketi, İstanbul.

DEMİRCANLI, Yüksel Yoldaş, *İstanbul Mimarisi için Kaynak Olarak Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 1989.

DUKAS, *Bizans Tarihi*, (çeviren Vladimir Mirmiroğlu), İstanbul Matbaası, 1956.

EMECEN, Feridun, “Sultan Mehmet ve Etrafındaki Dünya”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, sayı 33, 2009.

....., *İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları-I*, İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul, 2011.

ERGİN, Osman Nuri, *Türk Tarihinde Evkaf-Belediye ve Patrikhaneler*, Türkiye Basımevi, İstanbul, 1937.

EROĞLU, Haldun. “Osmanlıların 1453 Öncesi İstanbul Kuşatmaları”, *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt 12, sayı 35, Ankara, 2004.

GENÇ, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2015.

....., “İslam’ın Fetih Politikası Bağlamında İstanbul Fethinin Temelleri”, *II. Uluslararası İstanbul’un Fethi Sempozyumu*, 30-31 Mayıs-1 Haziran 1997, İstanbul.

GİESE, Friedrich., *Anonim Tevarih-i Ali Osman*, (hazırlayan Nihat Azamat), Marmara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1992.

GİSÈLE, Marien, *Kara Ölüm ve Erken Osmanlılar:1347-1550*, Yüksek Lisans Tezi, (Danışman Halil İnalçık), 2009.

GÖYÜNÇ, Nejat. “İslam’ın Fetih Politikası Bağlamında İstanbul Fethinin Temelleri”, *II. Uluslararası İstanbul’un Fethi Sempozyumu*, 30-31 Mayıs-1 Haziran 1997, İstanbul.

GÜNDÜZ, Ahmet. “İstanbul’un Osmanlılar Tarafından Fethi, Türk- İslam ve Avrupa Açısından Önemi”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, cilt 5, sayı 17, 2008.

GÜNERGUN, Feza– KADIOĞLU, Sevtap. “İstanbul Üniversitesi’nin Yerleşim Tarihçesi Üzerine Notlar”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi*, cilt 8, sayı 1, 2006.

HAMMER, J. Von, *Osmanlı Tarihi*, (yayına hazırlayan Hüseyin Tekinoğlu), Kamer Yayınları, İstanbul, 2013.

İBN KEMAL, *Tevarih-i Âl-i Osman IV .Defter*, (hazırlayan Koji İmazawa), Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.

....., *Tevarih-i Âl-i Osman VIII. Defter*, (hazırlayan Ahmet Uğur), Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997.

....., *Tevarih-i Âl-i Osman VII. Defter*, (*Tenkidli Transkripsiyon*), (hazırlayan Şerafettin Turan), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

İDRİS-Î BİTLİSÎ, *Heşt Behişt VII. Ketibe (Fatih Sultan Mehmed Devri 145-1481)*, (Tashih, tahkik ve çeviri Muhammed İbrahim Yıldırım), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013.

İNALCIK, Halil, “Türkiye’nin İktisadi Vaziyeti Üzerine Bir Tetkik”, *Bellekten*, cilt 16, 1951.

....., *Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar Cilt:1*, Türkiye Cumhuriyeti İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.

....., *Fatih Devri üzerinde Tetkikler ve Vesikalar-1*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1954.

....., *Osmanlı İdare ve Ekonomi Tarihi*, İslam Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul, 2011.

....., *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ*, Yeni Kredi Yayınları, İstanbul, 1995.

....., *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik Ve Sosyal Tarihi-1 (1300-1600)*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1997.

....., *Osmanlı İmparatorluğu-Toplum ve Ekonomi*, İstanbul, Eren Yayınları, 1996.

....., “İstanbul: bir İslam şehri”, *İslam Tetkikleri Dergisi*, cilt 27, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1995.

....., “The Hub of the City: The Bedestan of İstanbul”, *International Journal of Turkish Studies*, Madison, 1980.

....., *The Survey of Istanbul 1455 (The Text, English Translation, Analysis of the text, documents)*, Türkiye Cumhuriyeti İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.

KAYA, Önder. *Konstantin’in Kutsanmış Şehri (3 Devirde İstanbul)*, Küre Yayınları, İstanbul, 2011.

Kayaalp, Elif Keser. “Bizans İstanbul’u Çalışmaları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, cilt 8, sayı 16, 2010.

KIVAMÎ, *Fetihname-i Sultan Mehmed*, (hazırlayan Franz Babinger), Maarif Basımevi, İstanbul, 1955.

KOÇ, Ümit, “XV. Yüzyıldan XVII. Yüzyıl Ortalarına Değişen Gümüş Arzı ve Yansımaları Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt 8, sayı 28, 2009.

KORAY, Celal, *İstanbul'un Osmanlı Dönemi Su Yolları*, İstanbul, 1999.

KRİTOVULOS, Mikhael, *Tarih-i Mehmet Han-ı Sani*, (çeviren Karolidi, sadeleştiren Muzaffer Gökman), Bahar Matbaası, İstanbul, 1967.

KUBAN, Doğan, *Kent ve Mimarlık Üzerine İstanbul Yazıları*, Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul, 1998.

KUBİLAY, Ayşe Yetişkin, *İstanbul Haritaları (1422-1922)*, Kaptan Yayınları, 2010, İstanbul.

KURAN, Ercüment, “İslam’ın Fetih Politikası Bağlamında İstanbul Fethinin Temelleri”, *II. Uluslararası İstanbul’un Fethi Sempozyumu*, 30-31 Mayıs-1 Haziran 1997, İstanbul.

LAWRY, Heath W, *Erken Dönem Osmanlı Devletinin Yapısı*, (çeviren Kıvanç Tanrıyar), İstanbul, 2010.

NEŞRÎ, *Kitab-ı Cihânnümâ- Neşrî Tarihi I-II*, (yayımlayanlar Faik Reşit Unat-Mehmet A. Köymen), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1957.

NİŞANCI, Şükrü, *15-16. Yüzyılda Osmanlı İktisat Zihniyeti*, Okumuş Adam Yayınları, İstanbul, 2002.

ORTAYLI, İlber, “İstanbul’un Mekânsal Yapısının Tarihsel Evrimine Bir Bakış”, *Amme İdare Dergisi*, cilt 10,1977.

ORUÇ Bey, *Oruç Beğ Tarihi*, (hazırlayan Necdet Öztürk), Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2014.

OSTROGORSKY, George *Bizans Devleti Tarihi*, (çeviren Fikret Kızıltan), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011.

ÖNKAL, Ahmet, “İslam’ın Fetih Politikası Bağlamında İstanbul Fethinin Temelleri”, *II. Uluslararası İstanbul’un Fethi Sempozyumu*, 30-31 Mayıs-1 Haziran, 1997, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları No: 55, 1997.

ÖZ, Mehmet, “1455 Tahriri ve İstanbul’un İskân Tarihi Bakımından Önemi”, *Uluslararası Osmanlı İstanbul’u Sempozyumu-1*, 29 Mayıs – 1 Haziran 2013.

ÖZATA, Şerife-LİMONCU, Sevgül, “16. ve 20. Yüzyıllar Arası İstanbul ve Yakın Çevresinde Meydana Gelen Deprem Sonrası Barınma Uygulamalarının İncelenmesi”, *Megaron Jurnal*, cilt 9, sayı 3.

ÖZEL, Ahmet. “Klasik İslâm Devletler Hukukunda Ülke Kavramı ve Günümüzdeki Durum: İbn Teymiyye’nin Mardin Fetvası ile Benzeri Diğer Bazı Fetvalar”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt 43, 2012-2.

PAMUK, Şevket, *Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

PHİLİPPE du Fresne-Canaye, *Fresne-Canaye Seyahatnamesi 1573*, (çeviren Teoman Tunçdoğan), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2009.

RUNCİMAN, Steven, *Konstantinopolis Düştü*, (çeviren Derin Türkömer), Doğan Kitap, İstanbul, 1999.

ŞAHİN, Musa Süreyya, “Tarih Boyunca İslam’ın Müslüman Olmayanlara Karşı Takındığı Tavrı”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt 10, 1995.

....., *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1996.

ŞAKİROĞLU, Mahmut H. “**Sultan Mehmet’in Galatalılara Verdiği Fermanın Türkçe Metinleri**”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Derneği*, cilt 14 Ayrı Basım, Ankara, 1983.

TANSEL, Selahattin, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Sultan Sultan Mehmet'in Siyasi ve Askeri Faaliyetleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1985.

....., *Sultan Beyazid'in Siyasi Hayatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2017.

TEKİNDAĞ, Şehabettin, “**Osmanlı İdaresinde Patrik ve Patrikhane**”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 1, 1967.

TİMUR, Taner, *Osmanlı Toplumsal Düzeni*, İmge Yayınları, İstanbul, 1994.

TUĞLACI, Pars, *Osmanlı Şehirleri*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1985.

TURSUN Bey, *Tarih-i Ebu'l Feth*, (hazırlayan Mertol Tulum), Baha Matbaası, İstanbul, 1977.

UNAN, Fahri, “**İstanbul’un Fethi, Fatih Külliyesi ve İmparatorluk**”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, cilt 16, 1999.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Ankara, 1988.

....., *Osmanlı Tarihi*, cilt 2, Ankara, 1998.

VAHAPOĞLU, Hidayet, *Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1997.

VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, *Fatih II Vakfiyesi*, Ankara, 1938.

VARLIK, Nükhet, *Plague and Empire in the Early Modern Mediterranean World: The Ottoman Experience, 1347-1600*, Cambridge University Press, 2017.

YAKUPOĞLU, Kenan, *Osmanlı Medrese Eğitimi ve Felsefesi*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2006.

YALÇIN, Emruhan, “**Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi’nin Ekumenikliği Tartışmaları ve Gerçekler**”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Atatürk Yolu Dergisi*, S. 50, Güz 2012.

YILDIRIM, Münir “**Fener Patrikhanesi ve Ekümenizm: Dinler Tarihi Açısından Bir Analiz**”, *Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.15, S. 1, 2006.

YILMAZ, Coşkun, *Büyük İstanbul Tarihi Cilt 4*, İslam Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul, 2015.

YÜCEL, Yaşar. “**Reformcu Bir Hükümdar- Sultan Sultan Mehmet**”, *Bellekten*, cilt 57, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991.

ANSİKLOPEDİ MADDELERİ

DİA, “**İstanbul (Sanat)**”, *DİA*, 2001, cilt: 23, sayfa: 243-267.

EYİCE, Semavi, “**Arap Camii**”, *DİA*, cilt: 03, sayfa: 327.

EYİCE, Semavi, “**Ayasofya**”, *DİA*, 1991, cilt: 04, sayfa: 206-210.

EYİCE, Semavi. “**Bodrum Camii**”, *DİA*, cilt: 06, sayfa: 250.

EYİCE, Semavi. “**Eski İmaret Camii**”, *DİA*, 1995, cilt: 11, sayfa: 391-392.

- EYİCE, Semavi. “**Fenârî İsâ Cami**”, *DİA*, 1995, cilt: 12, sayfa: 337-339.
- EYİCE, Semavi. “**Gül Cami**”, *DİA*, 1995, cilt: 14, sayfa: 223-225.
- EYİCE, Semavi. “**İmrahor İlyas Bey Camii**”, *DİA*, 2000, cilt: 22, sayfa: 228-231.
- EYİCE, Semavi. “**Kalenderhâne Camii**”, *DİA*, 2001, cilt: 24, sayfa: 251-252.
- EYİCE, Semavi. “**Kariye Camii**”, *DİA*, 2001, cilt: 24, sayfa: 495-498.
- EYİCE, Semavi. “**Koca Mustafa Paşa Camii ve Külliyesi**”, *DİA*, cilt:26, sayfa: 134-136.
- EYİCE, Semavi. “**Küçük Ayasofya Külliyesi**”, *DİA*, 2002, cilt:26, sayfa: 520-522.
- GEDİKLİ, Fethi. “**Yasa**”, *DİA*, cilt:43, sayfa: 336-339.
- İLGÜREL, Mücteba. “**Subaşı**”, *DİA*, 2009, cilt: 37, sayfa: 447-448.
- İNALCIK, Halil. “**İstanbul**”, *DİA*, 2001, cilt: 23, sayfa: 220-239.
- İNALCIK, Halil. “**Kanunnâme**”, *DİA*, 2001, cilt: 24, sayfa: 333-337.
- İNALCIK, Halil. “**Mehmed II**”, *DİA*, 2003, cilt: 28, sayfa: 395-407.
- KİEL, Hedda Reindl. “**Mesih Paşa**”, *DİA*, 2004, cilt: 29, sayfa: 309-310.
- SAHİLLİOĞLU, Halil. “**Darphane**”, *DİA*, 1993, cilt: 08, sayfa: 501-505.
- TURAN, Şerafettin. “**Beyazid II**”, *DİA*, 1992, cilt: 05, sayfa: 234-238.
- UNAN, Fahri. “**Sahn-ı Semân**”, *DİA*, 2008, cilt: 35, sayfa: 532-534.
- YILMAZ, Hayri Fehmi. “**Zeyrek Kilise Camii**”, *DİA*, 2003, cilt:44, sayfa: 377-378.

Ece, Abdülcabbar, Fetih Sonrası İstanbul'un Dini, Sosyo/Kültürel Dönüşümü (1453-1511),

Danışman: Prof. Dr. Eyüp Baş, 94 s.

ÖZET

İstanbul'un fethi dünya tarihinin yanında Türk tarihi için de bir dönüm noktasıdır. Bu fetihle Osmanlı, bölgesel bir devlet olmaktan çıkmış, cihangir bir imparatorluğa dönüşmüştür. Fetihden sonra gerçekleşen siyasî, askerî atılımların gerisinde hukukî ve sosyo/kültürel alanlarda sağlanan başarılar da vardır. Elbette ki bu başarılar kent dokusunda yaşanan dönüşümden de beslenmiştir. Uluslararası ticaret merkezi olması çok kültürlü nüfusa sahip olma avantajını sağlamıştır. Şehir hayatında Müslimler kadar gayr-i Müslimler de etkindir. Bu dönemde İstanbul, gelişen ticaret ağı sayesinde Karadeniz- Akdeniz arası ticaretin en büyük antrepo olmuştur. Gelişmiş ekonomisi, artan nüfusuyla uzun süre Avrupa'nın en gözde şehri olmuştur. Halkına ferah yaşam hakkı tanıyan mimarisi vakıf kültürüyle korunmuştur. İleriki yıllarda tanınacak kudretli ilim erbabı, devlet adamlarının bazıları bu dönemde ilk eğitimlerini almıştır. Yine de bu dönemde meydana gelen doğal afetler, siyasi çalkantılar şehrin değişen yapısı üzerinde ister istemez bir etkide bulunmuştur.

Ece, Abdulcabbar, Religion, Socio/Cultural Transformation of Istanbul After the Conquest (1453-1511), Supervisor: Prof. Dr. Eyüp Baş, 94 p.

ABSTRACT

The conquest of Istanbul is a turning point for Turkish history as well as world history. With this conquest, the Ottomans emerged from being a regional state and has turned into a cihangir empire. There are also successes achieved in the legal and socio/cultural fields behind the political and military developments that took place after the conquest. Of course, these achievements are nourished by the transformation that took place in the city. Being an international trade center has the advantage of having a multicultural population. Muslims as well as non-Muslims are active in urban life. In this period, Istanbul has become the biggest interchange of Black Sea- Mediterranean trade thanks to its developing trade network. The developed economy has been Europe's most popular city for a long time with its increasing population. The architectural foundation which gives its people the right to a spacious life is protected with culture. Some mighty scholars and statesmen who were to be recognized in the following years received their first education in this period. Nevertheless, the natural disasters that took place during this period were an undesirable influence on the changing structure of the political turbulence.